

Kontagintza (I)

Pako SUDUPE

AURKIBIDEA:

SARRERA

1. HERRI LITERATURA IDATZIA

1.1. HERRI IPUINAK

1.2. JOSE MARI SATRUSTEGI

1.3. PIERRE DUNY-PÉTRÉ "PIARRRES HEGUITOA"

1.4. IPUIN BARREGARRIAK

1.4.1. Purral Purral

1.4.2. Ipuin-barreka

1.5. ALEGIAK. LÉON LÉON

1.5.1. Igelak Errege galdeka

1.5.2. Azeri zaharra

1.5.3. Alta chaharra eta lau semeak

1.5.4. Artzaina eta itsasoa

2. P. NARBAITZEN "KATTALINEN GOGOETAK"

3. IPUINAK

3.1. HAUR ETA GAZTEENTZAKO IPUINAK

3.1.1. Jean Etchepare Landerretche

3.1.2. Antonio Sorarrain

3.1.3. Jose Mari Satrustegi

3.1.4. Marjjan Minaberry

3.2. HELDUENTZAKO IPUINAK

3.2.1. Jon Mirande

3.2.2. Jean Etchepare

3.2.3. Txomin Peillen

3.2.4. Gabriel Aresti

3.2.5. Txillardegí

3.2.6. Patxi Etxeberria

3.2.7. Andoni Arozana

Sarrera

Zaharra eta berria, tradizionala eta modernoa, nahasian ibili ziren 50eko hamarraldian euskarazko aldizkarietan: *Gazte*, *Herria*, *Gure Herria*, *Gernika*, *Euzko-Gogoa* eta *Egan*-en argitaratu ziren ipuinetan, hots, kondaira zahar, istorio edo edesti, alegia, herri ipuin zahar egile ezezaguneko eta idazle jakineko ipuin berrietan¹ (Jon Mirande², Jean Etchepare³, Gabriel Aresti⁴, Txillardegí⁵).

Aztertzen ari garen urte bitartean argitara emandako ipuin liburu bakarrak herri-ipuinak (*Euskalerriko ipuinak*⁶) eta ipuin barregarriak izan ziren (*Purra-purra* eta *Pernando plaentziatarra*⁷, *Ipuin barreka*⁸, *Zirikadak*⁹). *Gorago aipatu ditugun ipuin berrien idazle horiek berek ez zuten ipuin libururik argitara eman; handik hogeita hamar bat urtera, Txillardegik berak bilduma egin eta argitaratu ditu, eta besteei doakienez, bestek bildumatu eta argitara dituzte; itxuren arabera, Gabriel Arestik idatzi zituen sei ipuinak (lau 50eko hamarkadan) osotasun gisa asmatu zituen, eta gainerakoek ez.*

Kontakizun berezia da P. Marbaitz Ipar Euskal Herriko bikario jeneralak 1955ean argitaratu zuen Kattalinen gogoetak arrakastatsua, bereziki euskal laborari familietako etxeko andreentzako eskuliburua, etxean eta auzoan kristau hezitzaile lana burutzeko lagungarri

[1] Aldizkari erlijiosoetan ere (*Othoizlari*, *Zeruko Argia*, *Arantzazu*, *Anaitasuna*, *Karmel*) argitaratu ziren hainbat ipuin edo kontakizun labur.

[2] URKIZU, Patri: *Gauaz parke batean (ipuin izugarriak)*, Elkar, Donostia, 1984. Ipuin bildumari izenburua ematen diona ez beste guztiak 50eko hamarkadan argitara emanak.

[3] MUJIKA IRAOLA, Inazio: *Mendekoste gereziak*, Erein, Donostia, 1991. Bi "gerezi gazte" edo gazteentzako bi ipuin izan ezik ("Puxka" eta "Otto Pettanen astoa"), beste guztiak 50eko hamarkadan argitara emanak.

[4] MITXELENA, Koldo – SARASOLA, Ibon: *Gabriel Aresti: Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979, eta bigarrena 1981ean. 1986an, Susa, Narratiba (Gabriel Arestiren literatur lanak, 6. liburukia), eta berriki MONASTERIO, Xabier: *Gabriel Aresti: Ipuinak*, Ikeder, Bilbo, 2007. Sei ipuinetatik leen laurak 50eko hamarkadakoak.

[5] TXILLARDEGI: *Kosmodromo (ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984. Lehen biak 50eko hamarkadakoak.

[6] IRIGARAI, A.: (elebiduna), Itxaropena, Zarautz, 1957.

[7] Jon ETXAIDEREnek biak, lehena 1953an eta bigarrena 1957an Itxaropena-k (Zarautz) argitaratuak.

[8] Aita Felix BILBAO, Euskaltzaindia, Bilbo, 1959.

[9] SAN MARTIN, Juan: *Zirikadak (ipuin barregarriaren liburua)*, Itxaropena, Zarautz, 1960.

gisa apailatua, *Etchea* hilabetekariaren gehigarri literario gisa. Ildo beretik, P. Larzabal ahalegindu zen haren osagarria zatekeen "Beñaten gogoetak"¹⁰ idazten, P. Narbaitzek emazte giristino eredugarriaren gogoetak bezala, azkaindarrak senar giristino eredugarriarenak, baina huts egin zuen.

Eleberriei doakienez, zazpi argitaratu ziren (Jon Etxaideren *Joanak-joan*¹¹, Jose Antonio Loidiren *Amabost egun Urgain'en*¹², Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako*¹³, Agustin Anabitarteren *Poli*¹⁴, Eusebio Erkiagaren *Arranegi*¹⁵, eta Joxe Manuel Estonbaren *Izartxo*¹⁶), horietatik hiru gazte literaturan sailkatzekoak, *Anabitarte*, *Loidi* eta *Estonbarenak*. Idatzi gutxienez beste hiru bai: *E. Erkiagaren Araibar zalduna* Euskaltzaindiak 1958an antolatutako Eleberri Sarietan irabazle, 1962an kaleratua, J. Etchepareren *Ithurraldea* aipatu dugun sariketara aurkeztu eta aipamena merezi izan zuena, argitaratu berri dena¹⁷, eta J. Mirandek 1959an idatzi zuen *Haur besoetakoa*, 1970ean kaleratua. Hurrengo hamarkadetan eleberrigintzan jarraituko zuten 50eko hamarkadan *opera primak* eman zituzten hiru nobelagilek: Etxaidek, Txillardegik eta Erkiagak. Hiruretan eraberritzaileena zalantzarik gabe Txillardegi izan zen, eta haren lehen eleberria mugarri 50eko hamarkadan. Ez alferrik, bost hamarkadaren buruan kritika eta azterketa gehiena berak idatzarazi ditu, bihurgune nabarmena ezarri zuelako euskal eleberrigintzan.

Itzulpenez den bezainbatean, *Euzko Gogoa*-n hogeita lau kontakizun-atal itzuli argitaratu ziren, eta *Egan*-en hamabi. Kontakizun liburu itzuliak zazpi argitaratu ziren. Nabarmenenak: P. Muxikak J. Svenssonek alemanez idatzitako *Moni eta Mani*, B. Ametzagak J.R. Jimenezen *Platero ta biok*¹⁸ (1953); Mark Legasseren *La légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre*, P. Lafittek euskaratua *Santcho Azkarra* izenburupean¹⁹, Joseba Iturria, Imanol Unzurrunza-

[10] *Kostatarra* ezizenpean, in *Gure Herria*, 1957, 178-183 orr.

[11] Itxaropena, Zarautz, 1955.

[12] Itxaropena, Zarautz, 1955.

[13] Biak Itxaropena, Zarautz, lehena, 1957an, eta bigarrena 1960an.

[14] Itxaropena, Zarautz, 1958.

[15] Itxaropena, Zarautz, 1958.

[16] Itxaropena, Zarautz, 1959.

[17] ETCHÉPARE, Jean: *Iturraldea*, Erroteta & Hiru Hego, 2009.

[18] Florensa & Lafon, Montevideo, 1953.

[19] LAFITTE, P. *Petri Marka: La Légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre: Santcho Azkarra*, "Herria", Bayonne, 1954.

ga eta Sabin Berasaluze frantziskotarrek ("Itunbe" izengoitia) Hugo Wast-en *Bide izkuta*²⁰ (1956); eta Jon Etxaidek Pio Barojaren *Itxaso laño dago*²¹ (1959). *Eta Sabin Berasaluzek K. Bernal Araluz-en Pipa, konejuxu artoa. Nini, konejuxu argia*²², eta Miren Arantzazu Urretak Jose Luis Muñozerro-ren *Lartaun eguzki-semea*²³.

Egungo egunetik begiraturik, ekoizpen apalagoa, antzerkietan eta olerkietan sortuta-koarekin alderaturik.

Ez da ahaztu behar 36ko gerra aurrean Hegoaldean olerkiek, poema nazionalaren beharrak, antzerkiak eta bertsoek izan zutela protagonismoa eta ez kontakizunek, ipuinek edo eleberriek, nahiz horietarik ere bazen²⁴, eta ohartze honek literatur sorkuntzaren ikuspegi historiko-kulturalaren garrantzia oraindik gehiago azpimarratzera garamatza.

Aitzolek eta Lizardik, Lauaxetak eta Orixek eta gainerakoek, aldeak alde, eta batzuek gehiengoarentzako literatura indartzea zela ardatza, batez ere 1933tik aurrera, eta beste batzuek gehiengoarentzako eta gutxiengoarentzakoak biak ala biak zirela garrantzizkoak aldarrikatu izanagatik, denak bat zetozen uste honetan: bertso-olerkiek eta antzerkiek gaitasun gehiago zutela euskaldun herritar euskaraz alfabetatugabeengana heltzeko, kontakizunek eta saiakerek baino. Gogora bedi Olerti-Egunak, Euskal-Egunak, Antzerti-Egunak eta Bertso-guduak antolatu zirela eta ez ipuin edo kontakizun egunak.

Gazte aldizkarian Jean Etchepareren ipuinak nabarmendu ziren 1957tik 1960ra bitartean.

Herria astekarian bazen sail bat "Kondaira chahar" edo "Ixtorio

[20] Itxaropena, Kuliska sorta 15-16, Zarautz, 1956.

[21] Itxaropena, Kuliska sorta 29-30, Zarautz, 1959.

[22] Arantzazu, u.g., 1957.

[23] Itxaropena, 39-40, Zarautz, 1960.

[24] 1934ko uztaillean Aitzolek J. Zaltegiri: *Yakintza'ko elerti saila indartu nai nuke. Orretarako olerkari ontxuenen bertsoak Yakintza'n argitaratzea nai nuke. Baita eusko idazleen beste lantxo batzuek ere, ipui, edesti, kritika eta elerti gaiak euskeraz. Zuek eta orko beste euskal idazle yaloak orretan lagundu(ko) al zenidateke? Baiezkoan nago. Zure esku uzten det arazo auxe* (DIAZ, J. eta IZTUETA, P.: *Jokin Zaltegiri egindako gutunak I (1932-1955)*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2007, 40-41 orr. Hau da, literatura euskaraz indartu nahi da: olerkiek dute estimazio gehien, eta ondotik ipuinak eta kontakizunak eta kritikak eta.

chahar" deitua eta beste bat "Irri-solas". Aurreneko sail horretan, izenburuari ohore eginez, herri ipuin edo kontakizunen antzekoak agertu ziren, eta bigarrengoan irrigarriak. Horretaz gain, Jean Etchepereren ipuin batzuk agertu ziren, ezein sailetik kanpo.

Gure Herria-n, hamarkada osoan, Léon Léon jaun apez hazpandarrak La Fontaine-ren alegia euskaratu andana eman zuen eta banaka batzuk bere uztakoak alegiak bezala neurtitzetan: hogeita hemeziti kontatu ditugu 1951tik 1960ra, alde-aldera aleko bat, eta sarrar Mayi Ariztiak 1934an aldizkariaren separata gisa argitaraturiko *Amattoren uzta*-ren segida gisa (hamasei *ichtorio*), beste hamazazpi *ichtorio* edo herri ipuin 1957tik 1960ra. Horietaz gain, haur-ipoen banaka batzuk²⁵, Piarres Heguitoa-ren (Pierre Duny-Pétré) lau kontakizun "kondaira chahar"-etan sartzekoak lirakeenak²⁶, Jean Etchepereren zenbait ipuin, eta Marijan Minaberryren alegia gisako haur ipuin bat eta hainbat olerki.

Gernika aldizkarian 1951etik 1953ra argitara emandako hamabi aleetan, Errose Bustintzaren bi herri ipuin harrigarri deritzenetakoak ("Eriotzaren sagarra" 14. zk.an, eta "Eiztaria ta deabrua" 15.ean), Jon Miranderen ipuin bat "Ametsa" (19. zk.an), eta ale berean hark itzulitako M. Legasseren "Iru errien alegia" kontakizun labur bat²⁷, eta Ixaka Lopez Mendizabalen kontakizun mitologiko herrikoi bat "Etumeta'ko Basajauna" 24. zk.an.

Euzko-Gogoa-n Jon Miranderen ipuin gehienak, eta beste hainbat idazleren hainbat kontakizun: Felix Bilbao ("Aizkorri"), Patxi Etxeberria, Antonio Sorarrain, Txomin Jaka-kortajarena²⁸ eta Eusebio Erkiaga²⁹.

Egan-en berriz: Jon Miranderen ipuin bat asmatua eta hainbat itzuliak, Gabriel Arestiren ipuin asmatuak eta itzuliak, eta Txillardegia-

[25] *Dena den* (Minaberry, Marijan): "Choria eta sugea, eta Lupien bisita", in *Gure Herria*, 1958, 347-350 orr.

[26] "Donibane Garaziko laminak" in *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr.; "Eihara-berriko zubi zaharra" in *Gure Herria*, 1958, 375-378 orr.; "Ezterenzubiko arima herratia" eta "Astoa eta zerria" in *Gure Herria*, 1959, 78-80 orr.;

[27] Txomin Peillenek dio Legasseren hori Jon Mirandek itzuli zuela. Ikus *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Gero, Bilbo, 1976, 32. or.

[28] 1955, (5-12), "Eleberria" izenburuean lehen atala argitaratu zuen, baina gero ez zuen jarraipenik izan.

[29] Ipuin bakar bat: "Zein ote zan...zera?" 1959, (1-2).

ren bi ipuin berri eta beste hainbat idazleren zenbait kontakizun: Jose Mari Satrustegiren hiru kontakizun, herri eran taxutuak; Tx. Peillenen haur ipuin bat eta lau helduentzat, guztiz bestelakoak eta guztiak Euskal Herriitik landakoak, eta Andoni Arozenaren emigrazio ipuin bat.

Bestalde, T. Monzonek *Alderdi* EAJren aldizkarian argitara emandako prosa lanak, eta Jesus Insausti *Uzturre*-k eta Andoni Arozenak *Euzko-Gogoa*-n emanak saiakeran sailkatuko ditugu, nahiz eta kontakizunaren atal honetan sartzeko moduko zenbait ezaugarri ere badiutuzten, haietan xede politikoa gailentzen denez, egokiago irizten dugu horiek artikuluko sozial-politikoetara biltzeari.

Honainokoa, euskarazko aldizkarietan eta liburuetan argitara emandakoen berri eman dugu. Horiei buruzko aipamenak eta iruzkinak era antolatu samarrean tolesteko honako sailkapenez baliatuko gara, jakinik berau oso eztabaidagarria dela, batez ere gazte literaturaren eta helduen literaturaren arteko bereizketa³⁰.

- 1.- Herri kontakizunak: ipuinak, kondaira zaharrak, ipuin barregarriak, alegiak.
- 2.- Ipuin berriak (haur eta gazteentzakoak, eta helduentzakoak)
- 3.- Eleberriak (Gazte eta helduentzakoak)

1. HERRI LITERATURA IDATZIA

1.1. Herri ipuinak

Herri literatura entzunik ahozkoa datorkigu burura, hots, bertsoak, kantak, ipuinak. Gu hemen herri ipuinez idatziak izan diren heinean arituko gara, eta begiz jotako urte bitartean Mayi Ariztiaren hemeretzi istorioak eta Euskaltzaindiaren izenean Aingeru Irigaraiak argitaratu zituen berrogei *Euskalerriko ipuiñak* atzeman ditugu³¹. Biak

[30] Ikus ETXANIZ ERLE, Xabierren doktorego tesia: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997. Batez ere sarrera eta ondorioak.

[31] Lehenago, 1953an, Luis Jauregi *Jautarkol*-ek 1924an argitara emandako *Ipuiak* bildumaren bigarren argitalpena egin zuen (Itxaropena, Kuliska sorta 4.a, Zarautz). Lehen edizioa bi ipuini oso kontakizun tradizional bat erantsirik antolatu zuen. Lehenago oraindik, 1951ean, *Gernika* aldizkarian Errose Bustintza *Mañariko*-ren "Eriotzaren sagarra" eta "Eiztarria ta deabrua". Autore honetaz dio Xabier Etxanizek: *Baina gure literaturan hain zabaldua izan den helburu didaktiko hori, hemen ere*

ere denboran bateratsu agertu ziren. Mayi Ariztiak engoitik 1934an kaleratuak zituen hamasei *ichtorio* P. Lafitteren aitzin solasarekin, baina 1957an ekin zion ostera bigarren emanaldiari *Gure Herrian*, eta justu urte horretan argitaratu ziren Euskaltzaindiaren arrimuan aipatu-tako Euskal Herriko berrogei ipuinak. Bi gertakari horien artean ba ote zen elkar ikustekorik? Alde batera, aurreko urtean argitaratu zituen Euskaltzaindiak Kirikiñoren hainbat kontakizun, eta Xabier Etxanizek bere tesian aipatzen duenez³², nazioarte mailan ere haur literaturak gero eta garrantzi eta arreta gehiago lortu zituen 50eko hamarkadan; esaterako 1955ean, UNESCOren babesean International Board on Books for Young People (IBBY) erakundea sortu zen, haurrentzako liburuak eta horien inguruko sustapena eta ikerketa bultzatzeko. Bestalde, Aingeru Irigarai eta Piarres Lafittek harreman estua zuten, eta baliteke horrek ere bere eragina izatea.

Honako bi xede hauek adierazi zituen nafar euskaltzainak ipuin bildumaren aitzin solasean: *bata, euskaldun irakurle ttipi eta aundi-en atsegiña eta bestea, ikasleendako irakasbide errez bat, bere itzulpen-neri esker*³³. *Atseginerako eta Hegoaldean hastapenetan zen euskarazko irakaskuntzarako (zentsura frankistak itzulpena egitera behar-tzen zuenez, beharizun horri probetxua aurkitu nahia ere izan zite-keen bigarren xede hori). Manuel Lekuonak beste bi baliagarritasun hauteman zizkion ipuin bilduma horri: idazleei beren literatur lanerako lehengaia eskaintzen ziela, eta beste horrenbeste etnografoei beren ikerketetarako*³⁴. Horretaz gain azpimarratzen zuen herri ipuinak be-netan ipuin bihurtzen direla kontalari bizkor batek idatzizko schema-k mamiz eta parpailaz ongi jantzi ondoan entzule erneak eta zaleak inguruan direla. Barandiaranek, Azkuek eta Caro-Irigaraik eta jasotako ipuinen nolakotasunari ez zion heltzen.

Irigaraik hautatu zituen ipuinen ezaugarriez eta bilduma ikusirik

(...) hasieratik ikusten da. Ipuinen bukaerako moralejak, izpiritu kristauaren aldeko jarrera, gizakion onbideratzeko ikasgaiak... (aip.lib.227 or.). Bigarren ipuinean helburu didaktikoa garbi dago, lehenbizikoan ez, heriotzak garaitzen du. Autore hone-taz informazio gehiago, KALTZAKORTA, Xabier: *Errose Bustintza (1899-1953)*, Bidegi-leak, Eusko Jaurilaritza, Gasteiz, 1999.

[32] Xabier Etxaniz, 1997, 247. or.

[33] *Euskalerriko ipuiñak (Cuentos populares vascos)*, Itxaropena, Zarautz, 1957, 5. or.

[34] "Euskalerriko ipuiñak" in *Egan*, (5-6), 1957, 363-364 orr.

hura egiteko kontuan hartuko zituen irizpideei doakienez, honela dio Xabier Etxanizek:

Liburuari hasiera ematen dion kontakizunak, "Jentillen akabera" izenekoak, nola-bait laburtzen du XX. mendean egin diren herri ipuinen bilketetan emandako ezaugarriak: euskal mitologiako pertsonaiak agertzen dira baina hauen kristautzea gertatzen da. Kixmiren jaiotzak Jentilen akabera ekarriko du; hots, Jesukristo munduratzeak gizonaren garaipena ekarriko du jentilen aurrean. A. Irigarayk ez du azaltzen zeintzuk izan diren bere hautaketarako irizpideak, baina dauden ipuinak ikusirik, herrialdetasuna, gai aldetik ikuspegi zabala eta ipuinen atsegina izan daitezke erabilitako irizpideak. Arestian aipatu bezala, lamiak, sorginak, jentilak...ditugu, baina horien ondoan "Aralarreko San Migel" edo "Aizpuruko abadia'ren marmarroak" ipuinak, edo "Ardia ta bedarrak", "Aseriaren iru egiak" eta "Patxi errementaria", "Kastillopranko", etab.³⁵

P. Lafittek Euskal Herriko ipuinak irakurriak eta aztertuak zituen, eta bere ondorio ilunak atereak ere bai:

Ipuinen argitarat jende xehea nik urrikalgari daukat. Ohartze eta jakitate gutikoa agertzen zait; oro axal eta ilunbetsu ikusten zituela lirudike (.) Mundua hiru partetan ikusia: handi-mandiak, gaiztaginak eta populu xehea. Bitxi da ez bait dira inoiz nehoiz burgesak agertzen. Errege-erreginak gehienetan errespeta inguratuak. Gorteko jaun-andereak bizkarkin maltzur eta gaiztotzat edukiak. Jende beltza, buhame, ohoin, sorgin eta holakoak, madarikatuak, salbu fortuna egin-eta. Miseria, gose-tea, izurriteak, gerlak aipu dira, zergak ere eta hauzolanak; bainan oro ezinbertzeak zaizko kondatzaileari, hots! Halabeharra. Ez du iduri ezeria huntarik ateratzea asmatzen ere zukeela, gure aintzinako populuak. Kirets eta nagi zagon, herrestan bizi.

Oro har, ipuin xarrek (sic) ihes-bide zirelarik, banago ustegabetarik ez zirenetz lo-belar!³⁶

[35] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gastelz, 1997, 247. or.

[36] URKIZU, Patri: *Piarres Lafitte: Euskal Literaturaz*, Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990, 67-68 orr.

Bestalde, Aingeru Irigaraik bere berrogei ipuin hautatuetairik baztertu egin zituen Mayi Ariztiarenak eta J. Barbierrenak: Mayi Ariztia eta Barbier-en bildumak ere aipagarri dira, baiñan erriko iasta hura eskas bezala dute³⁷.

Jean Barbierrek 1924an Supazter xokoan kaleratu zuen. Bost komedia eta kantu batez gain, Ipar Euskal Herri guztian bildutako hogeita lau ipuin eman zituen izkribuz. 1921 eta 1925 bitartean Gure Herria-n plazaratu zituen ipuinak liburu gisa argitaratu ziren 1931n, Ixtorio-Mixterio izenburupean. Doniandarraren eta saratarraren arteko aldeak gorabehera (hark moldatu egiten zituen entzundakoak eta honek hitzez hitz transkribatu), ildo horretan kokatzekoa da Mayi Ariztiak 1934an kaleratutako hamasei istorio. Xabier Etxanizek bata zein bestea XX. mendeko lehen hamarraldietako korronte erromantiko zabalagoaren barruan kokatu beharrekotzat jotzen ditu, euskararen aldeko maitasun sentimendu baten barruan, ahozko literatura eta gure tradizioa, gure folkloreakaren aldeko jarreraren baitan: *Horren lekuko dira garai hartako ikerketak, R.M. Azkueren lanak, Mayi Ariztiaren ipuinak, J.M. Barandiaranen ikerketak, Manuel Lekuonaren lan zabala...*³⁸.

Aita Donostia ere aipatu beharrekoa da bera izan baitzen Mayi Ariztiaren sustatzaile³⁹, Lekaroztik usu joaten baitzitzaien etxera kantuak eta ipuinak ikastera. Ariztiaren herri ipuin liburuari P. Lafittek egin zion aitzin solasa frantsesez. Bi abantaila hautematen zizkion: berriak zirela eta entzun bezala ematen zituela izkribuz, ez zituela batere lantzen edo ontzen, nahiz eta nahi izatera, egin ahalko zuen L. Diharasarri monsinorea-ren iloba zenez gero (apaiz famatua, errepublikaren aurkakoa eta euskal idazlea).

Ariztiak berak kontatzen du aitzin solasean zergatik deliberatu zen istorio horiek biltzera:

Oharturik nere haurrak zein prestuki egoten ziren, lorietan, xoratuak, ixtorio aditzen, etxeko neskatoek kontatzen ziozka-

[37] Euskalerriko ipuiñak (Cuentos populares vascos), Itxaropena, Zarautz, 1957, 6. or.

[38] ETXANIZ ERLE, Xabier: Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia, EHU, Gasteiz, 1997, 173 or.

[39] IKUS ATXAGA, Mikel: Euskal emakume idazleak (1908-1936), Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1997, 9. or.

telarik, gogoratu zitzaidan behar nituela ixtorio zahar horiek, eskribuz eman, beldurrez eta ahantz. Eta gero, nere hurrek erran detzozten beren haurreri, hek, ttikitan, horren goxoki entzun zituzten ixtorio berak. Baziren, franko, neronek haurrean, aditu nituenak, eta zein gogotik, entzuten nituen berritz!⁴⁰, eta dena izanen da gure Eskuararen onetan, haren maitarazteko eta hedarazteko, Jainko maiteak hala nahi duelarik (id.).

Ipuin bakoitzaren amaieran beti jartzen zuen nori jasoa zuen eta noiz: Itsasuko artzain bati, Sarako jaun mediku zaharrarengandik, hargin gazte batengandik... lehengo mendeko 20ko eta 30ko hamarkadan. Eta hori baino axola handiagokoa: nola ematen zituen izkribuz: *Ixtorio horiek hartzeko, lehenik erranarazi diozkatet behin erraileri. Gero, erran dauzkidate berritz, emeki-emeki, puxkaka-puxkaka, hek erran ahala, nik markatzeko gisan, hitz bakar bat ere kanbiatu gabe (8. or.).*

Xabier Etxanizek nabarmentzen du ipuin horietan erlijio kristauak duen eragina Euskal Herriko literatura tradizionalan ohi den bezala, eta horrekin batean haren ipuin bildumak duen interesa:

Argi dago erlijioaren eraginarekin edo eragin hori gabe, Mayi Ariztiaren bilduma honek interesa duela gure herriko herri ipuinak hobeto ezagutzeko. Ipuin kristauak, Axularren arokoak eta herri ipuinak dauzkagu Amattoren uzta bilduma honetan. (177. or.)

P. Lafitteri interesgarriak iruditu zitzaizkion 1934an, orduan bihotz eman zion saratarrari herri ipuinak biltzeari jarrai ziezaloz, eta segur aski 1957an ere izango zuen zerikusirik Mayi Ariztiaren plaza publikorako itzuleran; beste hemeretzi istorio kaleratu zituen hark 1957tik 1960ra *Gure Herria*-n; gainera, A. Irigaraik gipuzkoarrak, bizkaitarrak eta nafarrak begiz jo zituelarik lapurtarrak bazter utzirik are arrazoi gehiago lurraldetasuna osatzeko.

Argitaratuak izan ziren literatur testuingurua oro har marrazturik eta hainbat iritzi jakingarri bildurik, gatozen Mayi Ariztiaren bigarren aldiko istorioei begi ematera.

[40] ARIZTIA, Mayi: *Amattoren uzta (La moisson de grand'mère)*, Elkar, 1982, 4. or.

Gehienetan protagonistak herritar xumeak dira: zapataginak, errotazainak, ohoin azka-rrak eta holako, amaiera zoriontsua dute, eta gizarte maila apaleko heroiok azkarra, bizkorra, aztiak dira, zaldunak eta handikiak berak baino azkarragoak.

Giristinotasunak egiteko hauta du hamarretik lautan, hortxe non-bait; horietan herritar xumeek zoriona lortzen dute ez beren dohainez baizik ere Jesusen edo Jondoni Petriren edo Ama Birjinaren arartekoz.

P. Lafitteri irakurri diogun bezala, errege-erreginak begirunez hartuak dira, burgesik ez da ageri, ipuin batean espresuki adierazten da istorioak badituela berrehun bat urte gutxienez, eta hortik segitzen da Erregimen Zaharrekoa dela, hots, burgesek gizartean nagusitasuna erdietsi aurrekoa.

Ahozko kontaketek ohi dituzten estilo baliabideak ageri dira: aditzak eta ekintzak dira nagusi eta kontaketa eritmoa bizkorra.

Partida Heriok irabazten duena salbu, beste guztietan herritar xume garaileak dira ageri, bizitzan zoria aldeko izan dutenak, beren argitasunari esker.

Hauetatik ondoriozta litekeen erakutsia: argia bazara bizitza honetan aberats, garaile, zorte oneko izatera heldu zaitezke. Beste ikuspegi batetik, gizartean garaile gertatuek herritar xumeengan sortzen duten mirespenaren erakusgarri dira.

Horien ustezko sorrerari buruz, herri literaturaz oro har, P. Lafittek Troyes eta Tolosako *Bibliothèque bleue* direlako liburuxkek Ipar Euskal Herrian izandako eragina aipatzen du: *Xuberoan eta Lapurdin hasteko, berrehun bat urtez sartu dira eta etxez-etxe saldu Frantziatik heldu ziren liburuxka axial-urdir herrikoiak*⁴¹, baina, zehatzago herri ipuinez ari dela: *Baina miatzen baldin baditugu ipuin bilduma handiak, hala nola Dictionnaire des contes populaires, Bibliothèque bleu des XVII et XVIII siècles, Die Marchen der Weltliteratur, Kondjahn Monogatari (Konjaku Monogatarishu, japoniar kondairena ez ezik Indiako eta Txinako bilduma), eta bertze, aitortzera behartuak gara ipuinberetsu keta ederra kausi ditakeela nonahi, nehork ez dakielarik nork*

[41] URKIZU, Patri: *Piarres Lafitte: Euskal literaturaz*, Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990, 61. or.

nori dituen ebatsi edo mailegatuak. Adibidez guk Axularrez erraiten baitugu ere itzala galdu zuela deabruaren atzaparretan utzirik, alemanek eta italianoek gauza bera kondatzen dute bertze zenbaitez... (65. or.).

1.2. Jose Mari Satrustegi

Arakilgo Arruazun jaioak familian, Luzaiden, Urdiainen eta Altsasun herritarrengandik jasotako ipuinak, kontakizunak eta mundu ikuskera hainbat literatur modutara eman digu tolestua: *Ekaitza* nobela, *Euskaldunen seksu bideak* saiakera, *Sakanerri barrena*, *Mattin Mottela*, eta horietaz arduratu diren idazle guztiek (Luis A. Aranberri "Amatiño", Gorka Trintxerpe, Javier Rojo, Felipe Juaristi, Ana Urkiza eta Patxi Salaberri⁴²) azpimarratu dute herri literatura apalari prestigioa eman izana, eta horren bidez herritar xumeei eta gure herri xumeari berari ere.

50eko hamarkadaren bigarren zatian idatzi zituen bi kontakizun ekarriko ditugu hizpidera. "Esneketaria" herri ipuin ezagunaren moldapena da lehenbizikoa, eta bigarrena alegia gisako "Axeri belarri-motza". Azken hau alegia berrietan edo gazte literaturak beregana ditzakeen ipuinen artean sartzeko modukoa da gure ustez, eta horregatik gazteentzako ipuinetan iruzkinduko dugu.

Garaziko Luzaiden zegoela kaleratu zuen "Esneketaria"⁴³. Eskualde hartako hizkeran Gaxuxa karrikako esneketari biribil bezain pinpirinaren amets banoak harilkatu zituen xarmanki, onginahia handiz. Esneketari nerabea nahikari batez hartua da: kapela dotore bat behar du lortu inondik ere, herriko neska guztien artean gailentzeko. Salgai duen esnea bedeinkatuz lortuko du: *zer ote da amar pinta esneri, pintta erdiño baten emendatzea? Eta ez nik erraiten dutelakotz; bana eztun erri guzian sartzen beste xorta bat gure esnearen parrekorik* (id.).

[42] Ikus azken honek prestaturiko *Jose Mari Satrustegi (1930-2003)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, 2004, eta "Literaturaren zubitegia": [http://zubitegia.armiar-ma.com/egileak/00233 .htm](http://zubitegia.armiar-ma.com/egileak/00233.htm) (2009-12-30).

[43] In *Egan*, (4), 1959, 31-34 orr.

Ahaideek erasiatu eta herritarrek musikatuko dute. Haatik, aitzina!

San Nikolas egunean argisentiarekin lehen meza entzun eta etxera itzuli ondoan berriz zubi aldera ateratzean: *Aize parrasta batek ereman zuen txapela, eta an doa orai ur gainian iostetan... Nigar malko aundi batzutan bustirik atera zitzaion Gaxusi bertsu bat: "Askitto dait txapelak erran:/Urak emanak, urak ereman" (id.).*

Xede eta jokabide okerrak amaiera makurra!

1.3. Pierre Duny-Pétre Piarres Hegittoa

Zinez garaztarra zela diosku idazle honetaz Piarres Xarritonek, garaztarra erroitik⁴⁴. Ama aldeko amatxi Donibane Garaziko Espainiako karrikan jostun lantegia zuen, eta han haren haurtzaroan beti ohi ziren aprendizak nafar herri anitzetarik jinak eta solasaldiak, txantxak eta hitz jokoak ez ziren eskas. Aita aldeko amatxi berriz Garaziko Lekunberrikoa zuen⁴⁵, han behialako ostatu-janaridenda zuen, eta pertsona mota anitz biltzen zen: artzainak, Iratiko egurgileak, orga eta zaldi karroza gidariak, mandazainak, saltzaile bidaiariak, etxez etxeko saltzaileak, tratulariak, eskulangile bidaiariak, eta jende honek guztiak arratsaldeetan eta musean jokatu, abestu eta milaka istorio zahar kontatzen zituzten, eta Piarres Hegittoa mutikoa adi liluraturik, ahal bezainbat gogoan hartzen.

Usu aipatzen da euskalduna edo euskal herritarra askotarikoa dela, gurean aniztasuna dela nagusi, eta gero xedeak zein hala erabiltzen da diskurtsoa. Euskal idazleen artean gutxi Piarres Hegittoaren biografiaren idurikorik izan duenik: *polizia lana eta abertzaletasuna ezkondurik daude Pierre Duny-Pétre-ren baitan.* (id.) Eta biak ezin ezkondurik arazoren bat ere izan zuen Maulen 1972an egin zen aberri egunera agertu zelarik. II. mundu gerran alemanek preso hartu eta bost aldiz ihes egin bide zuen eta seigarrenean askatu. Ondotik Frantziako hainbat departamendutako hiri nagusi zenbaitetan aritu zen poliziako komisario lanean, besteak beste, Clermont Ferrand-en eta Pauen. Eta bizkitartean euskal bertso-olerkiak egin zituen (139

[44] Ikus "Pierre Duny-Pétre" in *Euskera*, I, (2), 2005, 1127-1130 orr.

[45] Ikus DUNY-PÉTRÉ, Pierre: *Xirula mirula*, Eusko press, 1996, sarrera.

jasoak) eta etnologiako ikerketak eta idatziak euskaraz baino gehiago frantsesez. Baionako Euskal Museoak 1960an antolatutako sariketan basajaunak euskal elezaharretan duen esanahiari buruzko lanarekin irabazi zuen. 1963z geroztik euskaltzain urgazle izan zen.

Aztertzen dihardugun urte bitartean *Gure Herria*-n herri literatura idatzitik hurbil dauden artikulu zenbait kaleratu zituen. "Donibane Garaziko laminak"⁴⁶-ean Garaziko hiria armada etsaiengandik babes-teko harresia laminek burutzen dute. Deigarria gertatzen da laminei buruz idatzi zuen oharra:

Lehengo Eskualdun kondarietan, Laminak gizontto ttipi-ttipiak dira. Mendiko leizetan dute beren egoitza, eta gauaz bezik ez dira hantik atheratzen. Ttipiak izanik ere, ehunka eta milaka lotuz geroz lanari, gau batez egiten ahal dituzte gaztelu handienak, ezkil-dorre gohorenak edo zubi azkarrenak (id.)

Laminak ez al dira bada emakume ilehori abere-oindunak, beti orrazten ari? J.M. Barandiaranak-eta jasotako elezaharretan bai, baina R.M. Azkuek Bizkaian jasotako kondairen arabera, haur txiki-txikiak ziren, eta Jean Barbier garaztarraren arabera, oso izaki txikiak ziren, tximinoak bezain iletsuak, eta "Ligiko zubia" kondaira ezagunean⁴⁷, delako zubi hori eraiki zuten laminek elkarri "har, Gilen, emak Gilen" esaten zioten, hots, gizon izena hots egiten zutenez, ar gisa ageri dira.

Laminen azaleko itxura horien ezkutuan leudekeen sinbolopeko mezuei ez diegu helduko, baina bai P. Duny-Pétre-ren kondairaren interpretazio ahaleginari. Kondaira honetan Donibaneko auzapezak beste bizpahiru lagunekin batean joan Arradoi mendira eta hitzarmena egiten dute laminekin. Oso hitzarmen onuragarria agintari eta herritarrentzat: harresia egiteko behar zen hargintzaren ordainetan, aski zuten doniandarrek beren etxeetan gauerditan sartzeko baimena ematea laminei, eta haiek sukaldera joanik jendeak utzitako afari hondarrak milikatuko zituzten gozoki supazterrean. Gizontxo horiek beten zuten hitzarmena, baina herritarrek ez. Honela amaitzen du:

[46] In *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr.

[47] Ikus sarean SATRUSTEGI, Jose Mari: HIZPIDE "ipuin miresgarrien mezu ezkutua" (Galtzagorri taldeak eskatutako hitzaldia (<http://www.galtzagorri.org/behinola/dokume/ntuak/075.pdf>) (2009-12-30). Eta "Ligiko zubia" ere saretik erraza da eskuratzen. <http://www.puntubi.com/alegiak/ligikozubia.htm> (2009-12-30).

Donibandarrek ezpalinbadituzte beiratzen zakutik edo zorrotik hiriko harresi ederrak, jeusik ez da chutik egonen arte labor baten burian, eta Garaziko Hiri-Mausi azkarra bilhakatuko da herrichka itsusi bat. Lehengo Eskualdunen usaiak, behar ditugu garbiki atchiki, bai eta gure zaharkeri maitiak bethi beiratu, horiek direlakotz oroz gaine-tik egiatzko ontasunak (id.).

Laminek edo lehengo euskaldunek gutxi eskatu eta lan asko egin. Egungo euskaldunak esker txarrekoak, hitzarmen hausle, arbasoekiko lotura trenkatu nahi dutenak eta bide horretatik galbidean.

Honen aurrekoan gizontxo laminak bezala "Eiharaberriko zubi zaharra" istorioan⁴⁸ agotak dira protagonistak, hargin hautak. Donibane-ko karrikatarrek trufaka erabiltzen zituzten, eta sorginak lehiatu ziren agot harginen lana tratatzen, baina azkenean Pettan-hargin agot buruzagiak gidaturik, eta oilarra lagun –gurutzea-eta bezala, kristau kutsuko kutun gisakoa–, erdietsi zuten sorginak uxatzea eta zubia bururatzea. Azkenik, jaun erretoreak ederki bedeinkatu zuen zubi berria.

Oinarrian, Garazi aldean entzundako istorioak, baina ematen dien pleguagatik iduri du sorterrian ikusten zuen gizartearen martxa ez zuela maite, bizitza modernoari andeatua zeritzola eta iragana ede-rristen zuela. Han-hemenka bildutako istorio zaharretan oin harturik, gutxietsiak ageri zirenak, laminak, agotak, lehengo euskaldunak nahi zituen aldeztu, arbasoengandik jasotako kultur ondasuna begiratu, hots, gutxietsi eta irainduei ohorea ekarri.

P. Xarritonek bere olerkiak ikertu ondotik honela dio:

Hori izan da Piarres Hegitza-k erabili duen gai nagusiena. Iragana bere oroitzapen xoragarriekin "Mais où sont les neiges d'antan!" delakoaren oihartzuna, ezeztatzen ari dela, hau-tetsiek, agintariak ez dutelarik deus egiten euskararen hiltzaile den bizitzeko manera berriaren kontra, gehienetan haren la-guntzaile hurbil ez balinbadira esku mutil bilakatzen⁴⁹.

[48] *Gure Herria* 1958, 375-378 orr.

[49] *Euskera* L, (2), 2005, 1129 or.

1.4. Ipuin barregarriak

Gerren aurretik Kirikiño nabarmendu zen sailean, hots, gertakari edo asmakizun gatz-ozpinduen kontaketan, gerra ondoan Jon Etxaide izan genuen irri eta barre eragiteko idatzitako ipuinen aitzindaria. 1953an, Zarauzko argitaletxe famatu Itxaropenak haren *Purra! Purra!* deritzan hogeitamar kontakizunekin ekin zion bere lantegi eskergarriari.

Bilduma horri 1950eko data jarri zion donostiar idazleak; lehenbizi, Donostian baimena ukatu zitzaion, orduan Madrilera jo zuen eta zezaketenen laguntzari esker eta itzulpena egin ondoan baimena lortu zuen⁵⁰. Aitari egindako eskaintza guztiz deigarria du:

*Gure euskera salbatzeko liburu onekintxe urrats sendo bat eman dutalakoan nago. Zuk euskal-mintzoaz ezetu ezpa'niñuzu, liburu onek eluke gaur argirik ikusiko. Beraz, liburu onetxek biotz-biotzez eskerrak eman nai dizkitzu nere bitartez sortzea eman diozulako*⁵¹.

Jakina da aita, euskaltzale kontsekuenteaz gain, eskuindar integrista nabarmena zuela, eta arreta pizten du nori eta hari hain justu horrelako liburu itxura batera fribolo-kaskarina eskaintzeak (Kirikiñok euskaldunen artean irakurzaletasunaren sua pizten hasteko balio izan zezaketen "abarrak" bezala, Etxaidek "Purra! Purra!": hogeitamar artale, oiloek bezala, irakurleek ere kontakizunak goza ditzaten!), eta gainera delako uste hori erantsirik, hots, euskara salbatzeko urrats sendoa egin zuelakoan. Besteak beste, euskararen estatus zentsuratu zorigaitzokoaren ondorio dudarik gabe (Biotz-samiñak poztutzeko dio liburuaren sarreran), eta euskal irakurleengana heltzeko egin beharrekoetan herri literatura landu beharra oso aintzat zuelako inondik ere.

Segur aski harrera hobe eta esperoko zuen egileak. A.M. Labaienek egin zion alde-aldera konpromisozko iruzkin bat *Euzko-Gogoa*-n⁵² eta besterik ez.

[50] IKUS ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 239. or.

[51] ETXAIDE, Jon: *Purra! Purra!*, Itxaropena 1. liburua, Zarautz, 1953, "Ene aitari".

[52] LABAIEN, A.M. *Aspaldiko*: "Purra-purra!" in *Euzko-Gogoa* (3-4), 1954.

Haatik, eraginkorra eta bere heinean emankorra ere gertatu zen donostiarraren ikusmoldea eta lehen emaitza. 50eko hamarkadan berean beste hiru liburu argitaratu ziren sail berekoak, bat berak prestatua Juan San Martinek Deba ibaiaren Soraluze-Plaentzia, Eibar eta inguruko herrietan bildutakotik: *Pernando plaentxiatarra*; beste bat Juan San Martinek berak idatzia, aipatutako herrietako uzta zukuturik *Zirikadak*, eta laugarrena 1954an Euskaltzaindiaren saria jaso eta 1959an kaleratu zen Felix Bilbao frantziskotar morgarraren *Ipuin barreka*.

Erabat harturik, Jon Etxaideren hogeita hamar kontakizunetan oso gure umorea ageri da alde batera, nekazaritza giroko gutxi batzuk eta gehienak herri eta hirietako kaletar euskaldunen umorean oinarrituriko gertakizun barregarriak, eta horiekin batean, mundu angloamerikar eta italiarreko beste istorio banaka batzuk: ingeles dirudun Gabiriko artzaintsarekin maiteminduarena, amerikar gangsterrek polizia sartutako ziriak, pigmeo artean Mister King eta Mister Cook-ek bizi izandako abentura irriarriak eta Don Boscoren istorioak eta: engainuak, iruzurrak eta azpilapurretak, hizkuntza-izkirimiriak, pasadizo xelebrea eta azkena, ironia finez jantziriko kontakizuna, William Somerset Maughan britaniarrarena.

Euskaltzaindiak 1954an saritu zuen Felix Bilbao frantziskotar morgarrarena berriz, hizkuntzaz (bizkaieraz, Etxaiderena gipuzkera osotuz) ez ezik mamiz ere desberdina. Euskaltzaindiak saria zergatik eman zion gogoetan ari zela, honela zioen Aita Villasantek hitzaurrean:

Barriak edo ezezagunak zireala ipuiñok? Ez. Baditu olako batzuk be, baiña geienak ezagunak dira. Artu euskeraz egin direan ipuin-liburuak: Vicenta Mogel, Kirikiño, Legoadi, Altuna, Otxolua, Azkue, Manterola, Garitaonaindia...eta hemengo ipuin askoren sustarrak or-emen idoroko dozuz (.) Erriarenak dira, euskal folkloreak landakoak (.) Beste batzuen iturria billatu nai izan ezker, Giulio Cesare Della Croce, Grimm Anayak, Schmid edo Esoporengana jo beharko genduke. Ipuiñetako gaiak, bada, euskal folkloretik edo beste nunbaitetik artuak izan dira geienetan. Nun dago ba ipuin oneen balioa? Nere ustez, izkerearen jatortasunean. Izkera arraia, bizkorra, bizi-bizia ta biurri-antzekoa dabe. Bizkaiko euskerearen una ta

mamiña erakusten deuskuela esango neuke. Alkar izketean batez be, zelako bizitasuna, eta zelako esaerak, erriko berbe-tearen kolore guztiekaz jantziak!⁵³.

Jon Etxaidek prestatutako bilduman, Xabier Etxanizek dioen moduan: *Baina hasieratik ikusten da egileak ez zuela inolako asmo moralik ipuinok idazterakoan*⁵⁴, nahiz gisa denez, horrelakorik ere baden, baina alderdi moral hori, nolahi ere, nabarmenagoa da Felix Bilbaoren kontakizunetan, aurrerago laburkiro zehaztuko dugun bezala.

Juan San Martinek kontatu eta Jon Etxaidek idatzitako *Pernando plaentxiatarra* liburuko lehen kontakizuna eta *Ipuin-barreka*-ko lehena ipuin beraren bi aldaera dira, morgarrarena luzeagoa eta hizkuntza aldetik landuxeagoa donostiarrarena baino. Azken hiru kontakizunak Juan San Martinenak berarenak dira, handik hiru urtera berak bere kabuz idatziko zuen *Zirikadak* liburuaren iragarle eta zubi.

Pernando plaentxiatarra-ri buruz dio Koldo Mitxelenak:

*Pernando hau, Etxaidek hitzaurrean dioenez, harako Pernando Amezketar sonatu haren anaia, senidea, gogaidea da. Gaurkoagoa horratik. Baserrikoa izan beharrean herri larri bategoa baita, eta fabrika langilea artzai-nekazaria izan beharrean*⁵⁵.

Horrek ez du kentzen, berrogeita hamar urte ez baitira alferrik joan, egungo egunetik behaturik gaurkoa baino atzokoa (hori halabeharrez) edo herenegungoa ez iruditzea, batez ere mozkor, ehiztari, arrantzale eta xelebreen ateraldiei lotuegia. Gauza subjektiboa da baina nago, egungo euskal irakurle gehientzat, ez ote dagoen hortik egungo egunera Pernando Amezketarren gizarte girotik Pernando Plaentxiatarren zegoen aldea baino handiagoa, gizarte giroan eta umorearen pertzepzioan eta balioespenean.

*Koldo Mitxelenaren iruzkina irakurrik ohartzen gara, bestalde, bere neurriko gaia aukeratu ez izana leporatu zitzaiola Etxaideri*⁵⁶,

[53] Aita Felix BILBAO: *Ipuin-barreka*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1959, 5-6 orr.

[54] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 241. or.

[55] MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988, 91-92 orr.

hots, gai goitarragoa ez aukeratzea, eta salaketa horren aurrean Mitxelenak aldeztu egin zuen:

Euskal irakurleak gehitu eta euskara zabaltzeagatik ekin badio lan apal honi –eta gehiagorako gai dela gauza nabaria da–, ez du gutxi egin gure hizkuntzaren alde. Bestetik, gainera, ez da gai ezerezik idazle on batentzako, eta inoiz bezain ongi agertzen ditu Etxaidek bere dohaiak liburu honetan (id.).

Zenbait akats ere nabarmendu zituen, eta horietarik bat: Eta esanak edo eginak kontatu ondoren, ez niokeen nik ia behinere beste oharrik erantsiko. Indarra eta bizitasuna kentzen diote ipuari maizenik. Irakurleak ere burua nekatu behar izaten du honelakoetan. Ikus bestela gero eta gehiago zabaltzen ari diren “hitzik gabeko” irudiak (id.).

Kontakizun horien barre-eraginari doakionez, Manuel Lekuonak herri ipuinei buruz nabarmentzen zuena gogoratzea komeni da alde batera: kontalari on batek eragin handia duela. Baina idatzira mugaturik, amaierak, gaizki egiten bada, honda dezake istoriorik lortuena.

Juan San Martinek 1960an kaleratu zuen *Zirikadak* liburuak izandako iruzkinetara etorririk, eibartarrak egindako hautua, hots, hango euskarari idaztekoa ontzat jo zuen K. Mitxelenak:

Literatura mota honi ez dio kalterik egiten eta bai onik aski berez dagokion gisan maneaturik agertzeak. Atseginago izango dira horrela ipuiak askoren ahorako, eta ez Deba ibaiaren ingurukoenerako bakarrik⁵⁷.

Ipuinei berei buruz berriz, honela zioen errenteriar hizkuntzalaria:

Ez dira guztiak, noski, maila batean ipintzekoak, baina guziak dira biziak, egokiak eta aisa baino aisago irakurtzen diren horietakoak. Batzuek, berriz, eta ez gutxi, bere laburrean eta zorrotzean, gain-gainekoak (id.).

[56] Joan Garmendia Kortadi Zeleta-k Euzko-Gogoa-ren 1956ko azken alean liburu horretaz idatzitako iruzkinak beste hiru sortu zituen erreskadan. Lehenik, Juan San Martinek erantzun zion, gero Zeletak berriro, eta azkenik Etxaidek esku hartu zuen. 1956ko azken alean hasi eta 1957ko leen hiru aleetan jarraitu. Idatzizko euskararen batasunari buruzko iritzia eta irain pertsonalak nahasi ziren.

[57] MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I, Klasikoak* 22, Etor, Zarautz, 1988, 145-146 orr.

Bada ipuin horien artean bat, hizkuntza-izkirimira esaten zaion horietakoa, *ikusi juat* eta *ikusi jetsat*-en arteko nahasketan oinarritua, txistea bera baino sarrera luzeagoa duena. Diktadura garaian, harrigarriro, euskaldunei soilik egozten die hizkuntza makaltzearen eta lortzearen ardura:

Euskaldunok, geure aulkeriz, urtetik urtera euskeria era guztietan makalduaz eta lordinduaz goiaz. Euskalerriko erririk geienetan zarrak gaztiak baño askoz be obetuago dakie euskeraz, sasotik sasoiara maillaka-maillaka, ez bakarrik gitxituaz, bere aberastasuna eskaztuz doiala esango genduke. Gaztiak ez dakie zarrak bezin ondo berbak alkarri josten, ezta biardan moduan erabiltzen be. Gaur, Eibar'ko gaztiekin be ori berori gertatzen da –aintzina be alan izango zala uste–...⁵⁸.

Zentsura beldurrez mugatuko zen horretara?

1.4.1. *Purra! Purra!*

Gorago aipatu dugu Jon Etxaidek, beharrik, helburu moralak alde batera utzi zituela kontakizun bilduma honi ekitean. Erabat?

Lehen ipuina gazte literaturarako aukera-aukerakoa da: gazte literatura pikareskoa. Kontatzen den gertaria: Xeledonio eta Beñat, osaba alproja eta iloba pikaroaren arteko apustua: maisua oinutsik jarri baietz eta ezetz. Bai lortu ere iloba bihurriak. Elkarrizketa laburren bidez, trebezia handiz tolesturiko kontakizuna. Amaiera: *Xeledonio ta Beñat'en tankerako amaika pikaro ba-dira mundu ontan iñoren lepotik parre egiteko leiaz!*⁵⁹.

Apustua pikaroak irabazi arren, ez dago zigor edo erakutsi moralik, baina, garbi dago lerro pare horrek ez diola kontakizunari ezer onuragarrikerik eranstean literatura aldetik; iduri du gizarte errealismoa, nahiz bidegabea izan, ezinbestean onartu beharrak sortua dela baieztapen etsi hori, berriro diogu: kontakizunaren efektuari kalte gehiago egiten dio mesede baino.

Bada ipuin bat izen berekoa Purral Purral-n eta Ipuin-barreka-n "Ezkontz auste bat" Etxalderenean eta "Ezkontza-auste bat" Bilbaore-

[58] SAN MARTIN, Juan: *Zirikadak*, Itxaropena, Zarautz, 1960, 30-31 orr.

[59] ETXAIDE, Jon: *Purral Purral*, Itxaropena, 1. liburua, Zarautz, 1953, 14. or.

nean. Mamiari dagokionez, "a" horren aldea baino handiagoa dago horratik.

Etxaideren kontakizunean, emakume bat gogoz kontra gizaseme dirudun batekin ezkontzera behartu nahi dute gurasoek. Hark bere mutil lagun bati kontatzen dio bere nahigabea eta bien artean trikimailu bat prestatzen dute horrelakorik gerta ez dadin. Apaizak ezkondu ondoan hausten da ezkontza aipatutako trikimailuaren ondorioz. Amaiera: *Gau artan Malentxo'k, lengo kezka ta atsekabeak aienaturik eztitan lo egin zun. Senarrak ere bai ote?* (63. or.).

Istorioko berak eraman dezake irakurlea hau edo hura pentsatzera baina idazleari ez zaio sumatzen helburu moralik.

Bilbaoren kontakizunean berriz, beti elkarrekin eztabaidan eta errietan ari ziren senar-emazteak dira protagonista (familiarik ga-beak). Azkenean ezkon bizitza ezin eramanik ezkondu zituen apaizarengana jotzen dute ezkontza hausteko galdegiteko. Apaizak azpjiokoa prestatzen du biek atzera egin dezaten, eta lortzen du elkarrekin muturuak zirenak baketzea. Amaiera: *Senar-emazteok ondo ikasi eben, antza, Don Pedroren irekatsia*⁶⁰.

1953an Espainian Don Joan Bosco magialari eta ilusionisten zaindaria izendatu zuten (italiar gazte behartsuak bereganatzeko, besteak beste, eskujokoak-eta egiten bide zituen). Santu italiar haren bi ateraldi edo gertakari xeblebre idatzi zituen Etxaidek. Batean buru zorrotasuna erabiliz eroetxera bideratzen ditu San Boscok bera han sarrarazi nahi zuten bi apaiz katoliko, eta bestean, apaiz protestanteak lotsatan uzten ditu, batez ere burua, grekoz batere ez zekielako. Amaiera: *Egiaren aurka gizonik jakintsuenak gutxi ba'dezakete, zer dagikete gizontxuok?* (75. or.)

Umorezko kontakizunak baino gehiago fede katolikoa sendotzeko irakurgaiak dira. Horrelakoak gorabehera, baditu gogoan iltzaturik geratzen direnak. Bi ekarriko ditugu hona.

"Ingeles minbera" deritzanean karikaturetan pintatu ohi dituzten ingeles millonario bat: *Lodixka, urtietan aurrera xamartua, bigote trinkoak ondo itxuratuta ezpain gañean, britxes edo dalako galtzak, bisera ttiki bat buru gañean eta burua añako pipa aundia ezpañetan*

[60] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A., Arantzazu, 2. argital., 1973, 148 or.

kea dariola (39. or.) eta artzaingoan ari zan emezortzi-ogei urteko neskatilla lirain bat (40. or.) dira protagonistak.

Tximistak hartuta zihoan treneko leihotik artzain gaztea ikustean liluraturik gelditu zen ingelesa, hainbestearaino non trena gelditzeko alarma jo baitzuen; horren ondorioz sortu zen zalaparta isilarazteko libra esterlinak barra-barra zabaldu zituen, eta hara non handik laster ezkontzen diren Donostiako Andre Maria elizan Tom Smith ingeles turista eta Mirentxu Etxezarreta Gabiriko artzaintxoak. Europako antzoki, jolastoki eta zinemetan ibiltzeaz ase ondotik, emazteari Euskal Herrira itzultzeko gogoa pizten zaio, eta senar maiteminduak, nola ez, baiezkoa ematen dio. Gabirira heltzeko kilometroa falta dela, leihotik begiratu eta ehundaka neska gazte ikusten dituzte artzain jantzian trenbidearen luzeran ilara eginaz, trenera begira-begira. Zulatzaileari galdetu eta honako erantzuna ematen die hark:

Ingeles maitabera bat emengo neska batekin ezkondu zan ezke-ro, alarma jota trena geldituaziz, Legazpi, Zumarraga, Urretxu, Ezkio-ga, Gabiri ta auzoetako neska guziak, edo beren buruak zedoertzat dutenak beñepein, egunero atera oi dira trenera beren edertasunak ingeles baten biotza ikutu ustean eta aren milloiakik ezkondu. Arrezkeroz arduraz ibilli oi gera ingelesik ba'dator trenean (42-43 orr.).

Liburura bildutako azkena W. Somerset Maughan idazlearena da. Britainiar idazlearena izanagatik, hura poliki euskaratzeak ere badu meritua (hala ere baditu aditzaren eta erakusleen erabileran nahaspilak, testuaren ulermena zailtzen dutenak), eta batez ere euskarazko umorezko kontakizunetan orduraino ez bezalako ironia handiko istorioari bidea ireki eta abegi on egiteagatik.

Emakume batek, dituen gogatzehalmenez baliatuz, idazleak bazkaltzera gonbida dezan lortzen du, eta bazkarikoan oso gutxi jaten duelako aitzakiapean, platerik garestienak eskatzen ditu, diruz egoera izugarri onean ez dagoen idazlea geroz estuago sentiaraziz.

Bai, bietan ere emakumea ez da oso leku onean geratzen: lehenbizikoan, atzerritar dirudunen egarriz edozertarako prest ageri dira beren burua zerbaitzat duten euskal emakumeak, eta bigarren-goan irudikatzen den emakume europarra esan dezagun (idazlea britaniarra baina Parisen girotua istorioa), maltzurra da, gizonaren

ekonomiaren eta gogo-lasaitasunaren galbide, baina, delako misoginia kutsu hori edo emakumeen alderako gutxiespena, inondik ere garaiaren ezaugarri ere badira Etxaiderenak ez ezik.

1.4.2. Ipuin-barreka

Honen aurrekoarekin gertatu ez zen bezala⁶¹, honi dagokionez, goresmenak argitara orduko jaso zituen⁶², eta harrezkero kritikarik ere egin zaio.

Hitzaurregile Aita Villasantek honela goresten du morgar frantziskotarraren lana:

Gaia beste nunundik artu dabenean be, bere modura egosten daki, eta soiñekoa barriztauta urteten dau bere eskuetatik. Esate baterako, Azeriaren betekadea deritxon ipuiña, Azkueren Euskalerriaren Yakintzan dator (ikus bigarren liburua, 75 gn. Orrialdea). Biak irakurtea baiño eztozu, Aita Felix Bilbaok gauzak zelan janzten dakizan ikusteko. Gogoan dot oraindik Angel Irigaray euskaltzain jaunak esan eustana, ipuin oneek irakurritakoan:

–Zu, ta ipuin auek egin dituen praillea dala diozu?

–Bai, jauna.

–Gezurra dirudi praille batek orrenbesteraiñoko gatza ta grazia eukitea...⁶³.

Koldo Mitxelenak berriz: *Inorengandik hartu dituen gaiek ez dute ordea menderatu: bere baitatik, bere sailean, ari da beti egilea⁶⁴ (.) Kontaketan, gutxiarentzako den egiteko zail horretan, maisu ageri da beti Aita Bilbao. Irriparre zorrotza bezain kutsakorra du algara luze atsegina (.) Badute nora jo kontu-kontari aritzeaz lotsatzen ez direnek eta hizkera lasai gatz-ozpinduaren aldekoek (id.). Gaztelaniaz beheraxeago uzten du, Kirikiñorekin alderaturik: *Algo de la sal vizcaí-**

[61] Gogoratu behar da Koldo Mitxelena 1954an hasi zela Egan aldizkarian liburu iruzkinak egiten, eta horregatik ez zuela Etxaiderenaz egiteko egokierarik izan 1953an argitara zenez gero. BRSVAPen ere ez zuen egin, han lehenago hasi bazen ere.

[62] ENBEITA, Kepa: "Ipuin-barreka" in *Yakin*, (10), 1959.

[63] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A. 1. argitalpena, Arantzazu, 1959, 6. or.

[64] Koldo Mitxelena: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988, 131. or.

na de Bustinza se encuentra en Ipuin Barreka (1959), el reciente libro de cuentos ligeros de fray Félix Bilbao⁶⁵.

Xabier Etxanizek, bere ikuspegitik, hots, haur eta gazte literatura-
rako egokiak diren edo ez, honako iritzia agertu du, ipuinak erabat
harturik:

Badira zenbait ipuin haur eta gazte literaturakoak, asko, eta badira asko umorezkoak direnak ere, baina bere osotasunean hartuta, liburua bere garaiaren ondorioa dela esan genezake. Errekatxo askok sorturiko ibaia. Kirikiñoren "Zerutar bat" en ondoan "Hansel eta Gretel" edo "Tartalo" aurki ditzakegu. Ehiztarien istorioen alboan, apaizen gertakariak. Hori bai, liburuak zuen helburu nagusia, entretenitzea, "une on zoriontsu batzuk igaro eragitea" bete egiten da kasu gehienetan⁶⁶.

Haur eta gazteentzat desegokiak direnak ere aipatzen ditu:

"Praisku eta Mari Pepa" hori bezalakoak: Ipuin krudel eta mi-soginoa, edo besteen beharrari eta heriotzari buruzko "Joxe Migel, maixu" kontakizun morala adibide batzuk jartzeagatik. Honek guztiak nahikoa zail egiten du liburu honen sailkapena (id.).

Neure aldetik ohartxo bat eranstea baino ez, gorago Etxaideren "ezkontz auste bat" eta Bilbaoren "ezkontza-auste bat" alderatzean ateratako ondorioaren haritik. Lehen argitalpenak Aita Villasanteren hitzaurrea ez ezik idazlearen beraren "Berbatxo bi" ere badakar. Eta hor, besteak beste, honela dio:

Ipuin-Barreka, beraz, irakurle. Eta ez ete nabil ba zuzen? Jaki-ña. Zuk, bear bada, barrerik lar be egiten dala uste izango dozu. Eta, egia esateko, neu be orretan nago. Baña zuk diñozuzan barreok, ete dira gero benetakoak, barrutikoak; or, kolkoaren mamiñean olako kili-kili gozatsu ori eragiten dakienak? Ez ete dira gero, noiz-beinka, arako zaldi biurtu nai izan eban astotxu aren arrantzen antzekoak? Posture egingo neuskizu baietz⁶⁷.

[65] MITXELENA, Koldo: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2. argitalpena, 1988, 157 or.

[66] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 252-253 orr.

[67] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A., Arantzazu, 1. argital., 1959, 9-10 orr.

Aita Villasantek liburuan aurreraxeago salatzen zigun ipuinok egin zituenean estudiantea zela artean, eta liburua argitaratzeko orduan Foruko komentuan bizi zen sermoilari azkar eta trebea egina zegoela. Goiko paragrafoko esaldi horietan sumatzen den helburu didaktiko moralak kontakizun dezente zipriztindu ditu.

1.5. Alegiak

Mendebalean Greziako Esopo eta Erromako Fedrogandik hasirik sanskrito idatzitako Panchatantra bildumatik igaroaz, soka luzea dute munduko literaturetan ez ezik gurean ere, Iparraldean Jean Lafontaine-ren alegiak itzuliz edo moldatuz eta Hegoaldean F.M. Samaniego biasteriarrarenak, ahaztu gabe biasteriarrak château-thieryarraren eragina izan zuela. XIX. mendean guztien gainetik Agustin Iturriaga hernaniarra nabarmendu zen, eta XX. mendean Oxobi bidarraiarra Aita Villasanteren eta K. Mitxelenaren iritzien arabera.

Batez ere gazteen irakaskuntzarako eta helburu didaktiko moralez erabili izan dira; haatik, helburu horiek gorabehera, idazle banaka batzuk lorpen estetiko aintzat hartzekoak lortu dituzte, bertsoz maizenik. Itzultzaileentzat ere erakargarri gertatu dira⁶⁸, eta badirudi obra klasikoek gertatzen zaien bezalatsu behin eta berriz idazle eta itzultzaileen arreta biltzen jarraitzen dutela. Oraindik orain izan naiz Gaskonia zaharreko Landas departamenduko Capbreton herriko liburu-denda batean eta non ikusten dudan XXI. mendeko argitalpen bat Lafontaine-ren alegia gaskoieraz emanekin.

50eko hamarkadan Leon Leon apez hazpandarrak *Gure Herria*-n eman zituen berrogei bat alegia, gero aldizkariak liburu gisa bilduak 1960an, eta berriro beste argitalpen bat izan dute Elkar argitaletxearen eskutik "Alegia deus ez" 1993an.

[68] Ikus GARZIA, Juan: "Lafontaine euskaraz: alegia, ez duzula iturri beretik ere birritan ur bera edanen" in *Senez*, (20), 1998, 93-104 orr.; Lafontainearen *Erbia eta igelak* alegia Goihetche apezak, J.B. Artsu eskolazallak, Leon Leon apezak, Juan Garziak berak, Juan Mateo Zabalak eta Jesus Mari Mendizabalek itzuliak. Agustin P.U. Iturriagak ere eman zuen alegia hori "Ipuiak" liburuan, Auspoa, (71-72), 1967, 145-146 orr.

Hona horietarik ale banaka batzuk erakusgarri.

1.5.1. "Igelak Errege galdeka"

Hazpandarrak hitz neurtu oindunez apailatua guk hitz lauz ematean, bistan da indar estetiko anitz kentzen diogula.

Errepublikaz leporaino aseak ziren igelak *chichtu-pokerka* (txistu-korroskadaka) hasi ziren, hainbestearaino ezen azkenean zeruak errege bat baitzien igorri, edo hobeki erran zerutik erori errege itxurako haga bat, makila luze mehe bat. Hasieran igelak beldurtu ziren atera zuen hots edo azantzarekin, baina gero zero aldera txistuka *izkolakatu* (ihalozkatu?):

*"Holako errege tunanterik othe da ikusi?
Hunen meneko jartzea zaiku zinez itsusi!
Eman daukuzun ernai (haga) zozo huntarik landa
Bizi den errege erne bat iguzu bada!"⁶⁹.*

Zerua sumindu zen igel txistu-botatzailleekin eta lertsun edo kurriko kasko handiko bat igorri zien erregetzat, atzaparrak zorrotz bezain moko luzea zuena, eta inominean igel lerro gaitza hil zuen eta jan lepo-zintzurreraino ase arte: *beha bere pekoak etzituenetz maitel!* Bizirik gelditu zirenek jarraitu zuten negar hipaka eta iraulka baina zeruak idor eta motz iharduki zien:

*"Bethi zuen gogoia egin behar dutala
errealki zuen sehia banintz bezala?
Ez niz ni nehoren muthil, bainan bai denen nausi,
Hori nahi nautzuen baitezpada erakutsi!
Zuen chichtu-pokerrer den gutienik ez niz kilika,
Gobernua izan ernai, lertsun ala errepublika,
Mundua mundu den geroztik
Huni bainago oharturik:
Duzuen gobernua
Zaitzue ifernua
Eta ez duzuen
Zerurik gozoena!"(id.)*

[69] Leon Leon (Berrizarte): "Igelak errege galdeka" in *Gure Herria*, 1958, 173-174 orr.

Inola ere ez da alegiarik aukerakoena inor gobernu edo gizarte iraultzara sustatzeko.

1.5.2. "Azeri zaharra"⁷⁰

Azeri zahar bilo zuri bat noizbait artean harrapatua izan zen, hots, piztiak harrapatzeko tresnan. Ez zen beldurtu eta lortu zuen artearen hortzetarik ateratzea baina han utzirik bere buztana. Ez zuen dohaka-be bakar-bakarrik egon nahi, besteak ez bezala buztanik gabe, eta orduan azeriak zirenean elkarretaratu biltzarrean proposatu zien denei moztea, izan ere, zertarako balio zien!

*Etzaitzue iduritzen, nahiz den ederra
Horren karga dela dorpea bezain alferra?
Bethi eta orotan
Zilin zilin herrestan,
Nahi-t'ez ichtil eta erhauts biltzale hauta,
Garbitzeko gero egun bat osoa behar baita!
Buztan hori beraz behin bethikotz
Dugun guziek orai berean motz! (id.)*

Baina beste azeria abil bat jaiki zen eta adierazi zuen buztana moztu baino lehen jakin nahi zuela berak nola zuen. Urruntzearekin ikusi zuten buztana motza zuela eta denak irri-karkara hasi ziren. Eta han berean azeriek deliberatu zuten buztana ekartzeko moda behar zela begiratu.

Idazleak hortik ateratzen edo proposatzen duen erakutsia:

*Hortan segurik jendeeri nausi acheriak:
Ez itsurat nola-nahi hartzen moda berriak (id.)*

1.5.3. "Aita chaharra eta lau semeak"⁷¹

Aita zahar batek behiala ikusirik hiltzera zihoala, bere lau semeak bildu zituen eta erran hil baino lehen jakin nahi zuela zein zen haietarik indartsuena, eta horretarako soka bat eman zien hauts zezaten. Denak ahalegindu ziren baina alferretan. Orduan galdetu zien:

[70] *Gure Herria*, 1960, 122-123 orr.

[71] *Gure Herria*, 1960, 255-256 orr.

*Zuen ustez zerk emaiten dio indar hori?
Beha, lau phiruz egina da, zoin polliki!
Lau phiru mehe, elgarri lotuak tinki;
Phiru bakotcha
Trenka errecha,
Bainan lauak elgarrekin,
Zuek ez nik, nehork ezin!
Horra zer ondorio duen bat-egiteak,
Sekulan ez ahantz hori, ene haur maiteak!” (id.)*

Aita zaharra zendu ondoan, hastean ederki aditu zuten elkar baina laster hasi ziren aharrez aharra, auzitegiz auzitegi, ahaide eta auzo zenbaitek ere sua hiltzen lagundu orde z azpiz akuilatu eta batzuk besteekin haserretu, eta aita zaharrak utzitako ondasunak barreiatu laster gutxiz gehienak, piruka-piruka barreiatu soka.

1.5.4. “Artzaina eta itsasoa”⁷²

Urruñar artzain bat itsas alde-aldean bizi zen bere ardiatarik bakan. Sos soberarik ez zuen baina gutxi bazen gutxi, ziurra bederen. Itsasoa begi bistan zuela, Donibaneko ontziak ikusten zituen arrantzatik kaian sartzen eta maiz arraina sare-beteka ekartzen. Orduan bururatu zitzaion artaldea saldu eta itsasontzi bat erostea sos gehiago egiteko. Izen ederra jarri zion: Artizarra!

Galerna izugarri batek harrapaturik eta ontzia istant batez urperaturik gutxi egin zuen ez baitziren sekulako hantxe suntsitu denak. Artzain jarri zen berriz ere, baina orain beste baten mutil.

*Bazabiltzan bai bethi Donibaneko untziak;
Bainan Urruñarrak bere amets ergel guziak
Artzarrarekin urpean zituen utziak,
Utziak ere bai aberasteko gutziak,(.)
Gaioa, berdin zuhurra izan balitz hastetik,
Etzen sekulan urrunduko bere arthaldetik!
Bainan ez baita ondikotz maiz gertatzen hori,
Etzen bederen huts berean bietan erori. (id.)*

Azken biak ez dira berez alegiak. Iruditzen zait aski direla bere

[72] Gure Herria, 1960, 281-282 orr.

hizkuntza trebezia ederresteko eta zer-nolako ideologia zuen haute-mateko.

2. KATTALINEN GOGOETAK

Pierre Narbaitzek 1955eko maiatzarekin, Baionako apezpikute-giko bikario jenerala zela⁷³, argitara eman zuen kontakizunak ("Etche-kanderen liburua" leloarekin iragartzen zen *Herria*-n) arrakasta gaitza bildu zuen, batetik, liburua bera asko zabaldu zelako eta bestetik, hainbat apaiz eta fraide euskaltzale famatuk oso goratu zutelako.

Kattalin zeritzan emazteki batek egin zion iruzkina *Herria*-n, ez ohi zuen bezala, P. Lafittek berak⁷⁴. Ez zen nornahi idazlea, eta gainera, ez al zen etxekandereentzako liburua⁷⁵!

On Manuel Lekuonak liburuaren literatur generoari buruzko iruzkin jakingarria egin zuen *Egan* aldizkarian⁷⁶. Honela zioen:

Egunoroko notatxoak: ori bail...Estilo bat da guzti ori. Gure artean asko-asko erabilli izan ez dan estilo bat, idaztankera bat. Frantzi-aldean recit esan oi zaiona, eta ango erderaz asko ta asko erabiltzen dana (...) Egunoro-egunoro, iraisean eta bat ere gertakizun-gabe bezela idazten diran uskeri batzuek, baserriko etxekoandre baten egunoroko uskeri batzuek dira...Bañan nolako uskeriak! eta nola aukeratuak! eta nolako poliki edatuak, edo-ta laburtuak, neurtuak...Egunean berrogei bat errenkada, bi orri-aldetan. Eta beti berdin. Nolako lana eskatzen duan aukeratze ta laburtze onek! (id.)

[73] Haren bizi-urratsez eta euskal lanez informazioa: XARRITON, Piarres: *Pierre Narbaitz (1910-1984)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritzza, 2001.

[74] "Kattalinen gogoetak" in *Herria*, 1955-05-26. Hala zioen artikuluaaren hasieran C.E sinatzen zuen Kattalinek: *Irriño bat bazukeen gure jaun buruzagiak igorri dautalarik P. Arradoy-en liburu pollita. Liburu horrek hitz hauk ekhartzen ditu: "Kattalinen gogoetak", eta hain chuchen nihaurek Kattalin izaki izenal Eta jaun buruzagiak jakin nahi zer diotan nik, emazteki gisa, obra berri hortaz. Oro har, iruzkina gozoa eta liburuaren goreslea da.*

[75] "Etchea" zeritzan aldizkarian, 1955eko otsaileko alean iragarri zuten estrela liburua, eta leen atala eman zuten. Ale berean baxenabartar emazte batek aldizkari-ira igorri gutunean aditzera ematen zuen aldizkari hori etxekandereek ez ezik senarrek eta haurrek eta neska gazteek biharko amak ere irakurtzen zutela.

[76] LEKUONA, M.: "Kattalin'en gogoetak . P. Arradoli", in *Egan* (1), 1956, 57-58 orr.

Lehen pertsonan egindako kontakizuna da eta horrek asko laguntzen du irakurleak kontaktzen ari zaion narratzailearen aldera halako hurbiltasun psikikoa senti dezan. Aldi berean, lehen ataletik bereetik, narratzailea bigarren pertsona bati zuzentzen zaio: Jaunari; eta horrek kontakizuna kontakizun erlijiozkoen artean paratzen du.

Liburu hau idatzi zuen garaian P. Narbaitzek *Etchea* zeritzan hila-betekaria egiten zuen euskal gurasoentzat, eta apostolutza lan horren osagarri bat da liburua eta, erabat harturik, liburu honen bidez katixima atsegin bat paratu nahi izan zuen haientzat, erlijio hezkuntza eman nahi izan zien, gero berak izan zitezten euskal laborari familietan senar eta seme-alaben erlijio hezkuntzako irakasle: etxekanderea "Jainkoaren neskato" (liburuko azken atalaren izenburua) bilakaturik, hots, halako Zeruko Amaren iduriko, familia giristinoki hazi ahalko zuen eta segida eman "hiri" laikoak eta Ipar Euskal Herria odolusten zuen emigrazio gaitzak mehatxaturik zuten euskal laborarien kultura erlijiozkoari.

Egiturari doakionez, hasiera batean ematen du asteko egunen segida erabiliko duela atal solteei batasuna emateko, baina, ez, larunbat goizetik hasi, Jaunaren eguna behar duen igandearekin jarraitu, astelehenarekin merkatu eguna jorratu, eta hortik aurrera suntsitzen da egitura hori. Xedea handiegia du: oinarrizkoa bai baina, haatik, erlijio hezkuntza osoa biltzea, oso labur emanik ere (alegiatzko irakurle nagusia etxeko andrea izaki, guztiz egoki) eta horretarako ez dio balio asteko egunen ardatzak. Batasuna gaiaren tratamenduak eta liburuak aurrez jarritako xedea erdiesteak ematen dio, hots, literarioki familia giristinoaren segida segurtatzeak.

Liburuaren gaiak den bezainbatean, M. Lekuonak dio:

Kattalin'en Gogoeta oietan, ez da, egilleak ukitzen ez duan arazorik, etxekoandre baten egitekorik. Etxea, senarra, umeak, eskola, lenengo Jaun artzea, iganderoko Meza... (id.)

Eta J. Zaitegik berriz⁷⁷:

Gure etxeko-andrearen biotza iñork gutxi azaldu al izan du idaztiño onek bezela. Guziok ezagun izan dugu alako andrea gure ama, alegia. (.) Bera bakarrik ari zaigu mintzalari ta go-

[77] ZAITEGI, J.: "Kattallinen gogoetak (P. Arradoy)" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1956.

goetalar, gurean etxeko-andrea bait-da etxeko buru ta biotz. Etxeko andre orren egunerokoa edo duzu (.) Kattalin orain-goan bera danez ageri da, ta geroan berak izan nai luken arauera. Beraz, Kattalin'en oraingoa ta geroa ageri dira garden ta bipil. Aren eskuturik illunenak eta aren alderik argienak eguzkitan blei-blei agererazen dizkigu idazleak.

Aita Villasantek gipuzkerara ekarri zuen 1957an, eta hurrengo urtean argitaratu estreina. Kontatzen du ezen liburu hori gipuzkeratzen ari zela Irakurri zuela Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta bi liburuak arras diferenteak direla: *bata bestearen aurkakoak direla ere esango nuke. Dastatzaileari ao-gozo guziz ezberdiña uzten diotenak bai beintzat*⁷⁸. Erabat harturik liburuari zoragarria irizten zion: *lñon ez bezala adierazten da liburu ontan familiako bizitzaren ederra, kristau fedez argitua ta gidatua denean* (id.). Txillardegirenaz zer dioen aurrerago azalduko dugu.

1966an bigarren argitalpena egin zuten Arantzazun, aurrekoak poliki-poliki agortu baitziren. Irakurleari eskainitako hitzaurrean honela idatzi zuen liburuaren gaiaz:

*Katalin emazte ona ta ama ona da, noski, ba-daki bere etxea ta familia ongi gobernatzen. Kristautasunean sendo sustraitua, kristau fedearen begiekin ikusten du bizitza (.) Asko erakusten duen liburu, erakusteko itxurak artu gabe, ordea. Gozo, errez, labur, erritar kutsua dariona. Edozein euskal familiak arkituko ditu emen bere bizitzako zati edo puskak, eguneroko biziera arruntaren argazki batzuk bezela. Eta nola dakian liburu onek familiko biziaren ederra agertzen, bizi ori goiko argiak argitzen eta gidatzen duanean*⁷⁹.

Ongi laburtua mamia eta liburuaren egilearen alderako miresmenez eta onginahiz idatzia.

Liburuak izan zituen kritika goresleen berri eman ondotik, gaitozen objektu literarioaren beraren ezaugarri behinenak azaltzera, eta ondotik liburu honek bere testuinguru histori-

[78] "Leturia-ren Egunkari Ezkutua" in *Egan* (5-6), 1957, 328-332 orr.

[79] VILLASANTE. L.: P. ARRADOY: *Kataliñen gogoetak* (Aita Luis Villasante frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak), Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 1966, 2. edizioa, 5-6 orr.

koan bete nahi zuen literaturaz kanpoko funtzio sozialari helduko diogu.

Ġorago adierazi dugu lehen ataletik beretik garbi gelditzen direla testuaren ezaugarri nagusienak: etxeko andre bat lehen pertsonan bere eta inguruko ohiko bizimoduaren zentzuaz gogoetan, Jainko edo Jaun girstinoa solaskide eta gidari duela (idazlearen (alter) ego moduan).

Bigarren atalak badu berezitasunik. Etxe barnean emazteak eta senarrak zein rol bete behar duten du aipagai: bakoitzak zer lantegi eta zer aginpide dituen, eta haiek denboran nola bilakatu diren:

Oi! Jainkoari esker ez zaut ez emaztetu gure gizona, eta ez dut uste gizondu nizan. Bainan ez n(a)u bakarrik uzten...Lehen gure aitak ez baitzuen baratzean aitzur bat hunkiko, Joanes ari zaut gogotik lur itzultzen, bai eta ere, behar orduan, aza landatzen edo bide karrakatzen. Beren eskalapoin zikinekin heldu baitzitzauzkigun gosturik ederrenean sukalderrat gure gizonak, orai badakite oinetakoen kanbaitzen...

Aldaketa hori zergatik gertatu den gogoeta egiten duela, aditzera ematen du ez dela izan emaztearen aldetiko erasiaren, errietaren edo erantzukiaren bidez baizik ere maitasunaren indarrez:

Egia erran, beti gogoan ukan dut behar niola bere lan dorpea eztitu (.) Kanpotik akitua heldu zelarik, eta kexu aire, ohartu niz laster aski zuela ene ganik behako bat, irriño bat... Eta beti eman diot. Nork daki ez ote n(a)uen maite nik maite dutalako?⁸⁰

Genero ikuspegitik, hain segur, ez da egungo egunean oso gora balioetsia izango eskubide berdintasuna eta eginkizun partekatzea lortzeko jarraibidetzat emaztearen senarraren alderako maitasunaren bidea jartzea, baina aitortu behar da behatzaile fin ageri dela narratzailea, eta maitasunaren iturburuari buruzko baieztapena librea dela, idazle baten ikuspegi subjektiboa, eta ez moral irakasle baten ikuspegi doktrinazkoa.

[80] NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Elkarlanean, Donostia, 1999, 18. or. Aurrerantzean orria bakarrik.

Haatik, gutxitan nagusitzen da idazlea, gailen gutxiz gehiengatik moral edo erlijio hezitzailea da, eta kontzientziaren ezkurtuko xede eta desiren ikertzaile zorrotza. Alderdi hori nabarmenenik bekatuak aitortzeko orduan:

Ez nuen ez bekatu haundirik, bainan arras zikindu artio behar dea egon, gero ikuz-aldi baten hartzeko? (.) Mola bihurtuko ditut eskerrak gure apez kartsuari? Harek daut konpreniarazi usu kofesatzen delarik, behar dela ondoan bermatu (.) Bekatuen erraitea ez zaio aski: nahi du bereziki jakin zer xede dutan, zer bihotz, zer gogo. Eta aitortu behar dut ez nizala berehala hortaratu. (.) Emeki emeki ohartu niz apez dela, oroz gainetik, arimen Aita... eta emeki emeki ene arima idoki diot. Egia den bezala erranen dut: holako larderia duen gizonak, ez nuen uste holako bihotza zuela...Geroztik, lañoki kofesatzen nitzai. Oro erraiten diozkat: ene hutsak, bainan ere ene entseguak, eta harek, haur bat eskutik eremaiten den bezala erakasten daut nola behar nizan aintzina ibili. (41-42 orr.)

Kezka goitarrez landa, bestalde, denok dakigu ardurenik zerarik eramangaitzenak eta enoagarrienak ohiko monotonari nola aurre egin eta gauzak gaizki ateratzen zaizkigunean egoerari nola buru egin eta gisa horretakoak izan ohi ditugula. Nola jokatu behar da gizakiok hain geurea dugun monotoniak edo terrenteriak (Narbaitzen hitzetan) jota gaudenean, horrek sortzen digun historia gutaz jabetzen denean?:

Bazinaki zoin hits dutan barnea! Aintzinetik badakit ene lanen berri, eta terrenteria berari beharko dutala lotu. Askari eta bazkari, bazter xahutze, oilo bazkatze, eta...Atzo egina egun berriz hasi behar. Hamabortzetarik egin beharra, berdin: egun boketako oihalak bildu behar, gero torroskatu, gero latsatu, gero idorarazi, pleatu, lisatu eta altxatu...gero berriz zikintzeko...gero berriz hasteko! (49-50 orr.)

Arrapostua da: lana eginez eta Jaunarengan pentsatuz:

Osagarri ona balinbadut...zerek n(a)u lotsatzen? Lanak? (.) Badea lagun hoberik? (.) Jauna, zuk ere beti "berriz haste" duzu...Goiz guziez gu ganat jeusten zira...Zer, goiz guziez? Memento guziez, gure ondotik zabilta! (.) Jauna, ene Izarra!

Huna nun ezin sinetsizko argi batek argitzen duen berriz ene bihotza...(id.)

Eta dena gaizki ateratzen zaigunean, egun txarra dugunean? Arrapostua da okerrago badirela makina bat pentsatzea eta Jesukristok okerrago pasa zuela gogoratzea:

Bainan harritzeko dea? Gauzak beti ontsa joan balite, gu nork atxik? Ez niz bakarra, noiztenka orotaz bazterrerat utzia iduri duena...Badira beti, beti hola bizi diren emazte dohakabeak: lanez itoak, miseriaren erdian (.) Nik aldiz, hor dut familia, hor dut fedea...Eta oroit niz badela Morbait, oihuz arizan dena: "Aita, Aita, zertako nuzu abandonatu?" Horra zertako, egun ere, ez dutan fidantzia galduko! (56. or.)

Sexuaren gaia tabua: senar-emazteen arteko sexu-harremanez hitzik ez; soilik seme baten "adin gaixtoa" ageri da, eta bertan ama izatea proposatzen da sexu irakasle poeta. Senarrak diotsa emazteari:

Ez zinuekia hobe hitz bat erran bazinio? Ezti eztia, erasiarik gabe? Guk baino hobeki badakizue hitz horien erraiten, zuek, emazteek..." -Funtsean, ez niz batere izituko! Ez niza Pattinen ama? Pattin ez dea ene haurra? Ez ote du Jainkoak berak nahi izan senar-emazteak biziaren iturri bilaka ziten? Ba ote da gauzarik iturri bat baino garbiago denik...ez bada nahasten? Hor berean ez ote dut aski katixima gure Pattinendako? (52 or.)

Azken atalean inon baino garbiago ageri da funtsean erlijio eta moral ikastaro bat izan dela orainokoa, labur eta modu atseginez emana:

Zoin barna sartu zitzauzkitan egun batez Andredena Mariak Bernadeta sainduari erran solasak: "Zerbait ikusiko duzu mundu huntan, bainan hitzemaiten dauzut bertzean dohatsu izan-nen zirela!" Ez zaut eni mintzatu Ama Birjina, bainan badakit halere: hitsago bizi hau, eta alegerago dukegula bertzea.(.) Emeki emeki ohartu naiz. Apezen erranek, kasetan irakurtuek, Ligako bilkuretan entzunek begiak ideki dauzki date...Eta gehiago oraino bizi huntan bildu zimikoek: ene atsegaben erdian niz bereziki ohartu Morbait ondo ondoan nuela...Morbait...Ene Mausia...Eta ni haren Meskatoa! Eta nolako neska-toa! Ez bakarrik haren meneko, bainan lagun. Harekin eskuz

esku, haur bat Aitarekin bezala... Bai, bertze Emazte paregabe batek bezala kanta dezaket: "Ene arimak goersten du Jainko Jauna... ezen behatu dio bere neskato xumearil" (117-119 orr.).

Gatozen liburu honek bete behar zuen gizarteko egitekoaz mintzatzera. Alaba zaharrena egun batean berandutxo heltzen da etxera, Anjelusak jo ondolik:

Mokoa fin fina jin zauku azkenean, galdeginez "gazteak ez badira jostatzen, nor jostatuko den"? Ez gira mokoka hasi... bainan hotz hotza joan oherat, ez baitzaut holakorik batere gustatzen (107. or.)

Arazoa horrela planteaturik arrapostua da:

Ez dut erran nahi behin edo bertze ez dela haizu... Ez dut erran nahi gauaz dabiltzan guziak gaizki dabiltzala... Ez dut ere erran nahi libertate poxi bat –eta eman dezagun gutixko zutela lehen–, ez dutela on gure gaztek bereziki egungo eguntan: bertzenaz, nork atxik? Aski lan badute, hola ere, herrian gelditzeko, hirirat ihesi ez joaiteko... (108. or.)

Are nabarmenago ageri da "segida" atalean:

Dena den, Haritzaldea nahi ginuke azkar atxiki eta ondokoer utzi. Nik ez dakit zertarat goatzin, osoki behar dutenetz bazterrek kanbiatu. Hala diote, ixtantean Eskual-Herrian berean laborari guti dugegula (.) Orai haatik beldurtzen hasia niz, kanporat joaitearen bortxaz ez ote giren odol husten ari... Hortan bederen Etxeluzeko Jana-Marik arrazoin du: "Nehork ez nahi gehiago laborantzan... lurra behera baita!" (114. or.)

Familiak segida izango duen esperantza nagusitzen da, noski:

Hortakotz, fidantzia dut hola hola segitzen ahalko dugula Haritzaldean (id.) eta zibilizazio horren balioa azpimarratzen: eta segituko dutela gure ondokoek... Barnean duguno eta duteno egiazko ontasunen estimua... Zer den haatik! Lurra, eta zerua: zoin urrun elgarretarik, eta zoin hurbil! Bat bertzearen bidea, naski: lurretik zerurat! (id.)

Fidantzia eta euskal laborari zibilizazio girstinoaren goresmena bada baina mehatxuaren kontzientzia larria ere bai. Eta horrelako liburuek bere heinean mehatxu hori gutxitzen lagundu nahi zuten.

Hegoaldeari begira, Aita Villasantek idatzi hau gipuzkeratu eta irakurleei bi ohar egin beharra ikusi zuen: batetik, kontuan hartzeko Frantzia Espainian ez bezala eskola laikoa zela, eta han hilerriak elizaren kanpoaldean izaten direla. Horretaz gain, zioen beste arrazoi bat ere bazuela lantegi hori hartzean:

*Baserriari laguntzea, alegia. Danok dakigu zein arrisku aundian arkitzen dan gaur euskal baserria. Danak fabrikara joan nai. Kalera igesi. Kaleko lillurak artuak gaude, nonbait. Ez al zan komeni, une ontan, baserriko bizitzaren alderdi onak argitan jartzea, besterik ezpada, gure nekazariiek beren bizieraren poza ta zoriona obekiago ezagutu ta sentitu dezaten, eta etxea ta lur-lana maiteago biurtu dakizkien?*⁸¹.

Nemesio Etxanizek ere garai inguru horretan idatzi zuen Lurrak min du kontakizun laburra, geroago argitaratu bazuen ere⁸², eta gaia ildo berekoa, hots, arbasoen ondasun fisiko eta moralei ederretsirik haiek bere hartan atxiki ordez diru-gutiziari amore emanak, hondamendia dakarkio nekazari familia bati.

Elizak ez zituen Ipar Euskal Herrian ekonomiaren bridak bere gain, eta irakaskuntzarenak hein batean baino ez. Familiarenak atxiki nahi zituen. Gizarte funtzio aldetik testuinguru horretan kokatzen da Pierre Narbaitz bikario nagusiaren idatzi hau, eta horrek azaltzen du Iparraldean ez ezik ("Zerbitzari"-k liburu ederrentzat zuen) Hegoaldean ere apaiz-fraide euskaltzaleen artean eta haien eragin eremuan izan zuen harrera izugarri ona.

Piarres Larzabal ahalegindu zen P. Narbaitzen "Kattalinen gogoetak"-en osagarri zatekeen "Beñaten gogoetak"⁸³ izkiriatzen, baina atal batetik haratago ez zen heldu. Plagiotik hurbilegi sentitu zuelako beharbada bere burua edo lan ausartegia hartu zuelako; izan ere, familia hiru alabaz hornitu zuen eta beraz emakumeen psikologian barneratzea galdeginen ziokeen. Hona zati adierazgarri batzuk:

Nitaz erran ditake gizon urus bat naizela. Kattalin ene emaztea bezalako bertze bat ez da herri guzian. Kasko gaitzekoa, go-

[81] P. ARRADOY: *Katalinén gogoetak (Aita Luis Villasante frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak)*, Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 1966, 2. edizioa, 7. orr.

[82] "Lurrak min du" In *Zeruko Argia*, 1966-04-24.

[83] *Kostatarra*: "Beñaten gogoetak" In *Euzko-Gogo*, 1957, 178-183 orr.

bernatzen dakiena, langilea eta orhatza bezin zuzena... *Eta adimenduz chorrotchal Bo, ezin sinhetsia da nola, tanpian, oro jujatzen dituen eta pisatzen... z zaut segur balio itzuli eta mitzulika harekin artzea... Mik paterra hasi ordu, berak ameneraino joaiten baitaut (.). Auzoko Pello horrek, maiz jalitzen dautana da, gure etchean emazteak dituela bridak eta ez nik... Sobera uzten diotala esku-gaina Kattalineri... (.). Berdin ni baino kasko gehiago du gure Kattalinek etchearen gidatzeko...Nahi dut, itsusi dela etchean, emaztea kaporal eta gizona bildots...Bainan, ez da hori etcheke mo(l)dea... Ohore emaiten daut emazteak... Hura da gidari, bainan ni naiz buru (id.)*

Familiako hiru alaben ezaugarriak ere eman zituen, baina hor finitu zen. Ez zuen segidarik ukan. Bestek bultzaturik hasi ote zuen eta eroso sentitu ez. Auskalo! Nolanahi den, P. Narbaitzen liburuak izandako arrakastaren erakusgarri da, bere apalean. Dakizuenez, ez zen nornahi P. Larzabal, baina honetan, guk dakigula, huts egin zuen.

3. IPUINAK

3.1. Haur eta gazteentzako ipuinak

Berariaz haur eta gazteentzat idatzitako ipuin gutxi argitaratu zen 50eko hamarkadan eta kaleratu zirenak hamarraldiko bigarren zatian (Leon Leon-en La Fontaine-ren alegiak alde batera uzten ditugu). Jean Etchepare jatsuarra izan zen autore emankorrena. Helduentzako ipuinekin batean hamar bat gazte ipuin argitaratu zituen 1957tik 1961ra bitartean, Iparraldeko hainbat aldizkaritan (*Gure Herria, Herria, Gazte, Panpin*); Antonio Sorarrain alkizar frantziskotarrak bi ipuin luze argitaratu zituen *Euzko-Gogoan*-n, bata, 1956ko ale batean, eta bestea 1958an, segur aski Zarauzko antoniotar gazteria zuela gogoan. Jose Mari Satrustegik herri ipuinen atalean adierazi dugun bezala, alegia berri bat idatzi zuen, azeria protagonista. Marijan Minaberry bankarrak ere "Hiru adichkideak" deritzan alegia berri bat⁸⁴ kaleratu zuen 1958an. Halaber, 1961ean eta 1963an ipuin bildumak kaleratu zituen⁸⁵.

[84] *Gure Herria*, (7), 1958, 57-58 orr.

[85] "Mari Gorri" *Gure Herria* edizioak, 1961, eta "Itchulingo anderea", Goiztiri, 1963.

Kopuru aldetik, guztira, ehun bat orri besterik ez, baina kalitate aldetik aipagarriak dira gagozkigun hamarraldian gehienbat gazteentzat idatzitako ipuinok.

3.1.1. Jean Etchepare Landerretche

Idazle baxenabartar hau (Garaziko eskualdeko Jatsu herrikoa) hogeita lau urtetan hil zen, gaitz gaizto baten ondorioz. Haatik, 1957tik 1961era, bost urtetan ekoizpen aipagarria utzi zigun. Kazetaritzan, antzerkian eta batez ere ipuingintzan nabarmendu zen, gazteentzat bezala helduentzat idatzi zituen ipuinen bitartez. Olerki batekin sari bat irabazi zuen *Eskualzaleen Biltzarra*-k antolaturiko sariketa batean eta eleberri bat idatzi zuen, "Ithurraldea" zeritzana, Euskaltzaindiak 1958an antolatu zuen eleberri lehiaketan aipamena lortu zuena, baina ez zen argitaratu⁸⁶. Adinkide ez genuenoi Piarres Xarritonek eta Inazio Mujikak⁸⁷ aurkeztu ziguten 1991n. Euskaltzainak haren bizi-urratsen eta nortasunaren berri eman digu batez ere, eta gipuzkoar idazleak haren ipuingintza euskal literaturan kokatzen eta haren balio literarioak azaltzen enplegatu da.

Antzerkiaren atalean aditzera eman dugu eraberritze premian zekusala Iparraldeko antzerkigintza 50eko hamarraldiaren amaieran, beti Larzabalen eta Giltzuren antzerki berak ematen ari zirela eta

[86] Olerkiaren izenburua "Jatxu hirian bizi naiz" 1960an saritua. Ikus Auñamendi entziklopedian, Literatura III, 142-143 orr. Hil berritan, besteak beste, Txillardegik agertu zuen samina haren heriotzagatik Buenos Airesko *Tierra Vasca* aldizkarian:

"Etchepare il da" 1962-01: *Euskeraz jaiotzaz jabetua (izkuntza aberatsa eta iaioa berea beti) txolarteetan, garrantzirik batere eman gabe, idaz-makiña artu eta ipui zoragarriak idazten zituen (.) Bere merezimentuak agirian ziran orain dala bi urtetik. Alde batetik leenengo Saria irabazi baitu Olerki-Sariketa batean, joan dan urtean; eta Sariketa berean, beste batzuk ere. Eta bestetik, Erkiagaren ondoren, Euskaltzaindiaren Nobela-Sarian aipamen berezia lortu zuelako. "Ithurraldea" bere nobela Euskaltzaindiaren eskuetan dago; eta berak erabaki dezake argitaragarria dan ala ez. Itxaropen aundia zan bat, beraz, itzali zaiguna. Gertaera illuna, beraz, euskera maite dugun guzientzat. Zeruan gerta dedilla.*

Kontua da oraindik argitaragabe jarraitzen duela, Euskaltzaindiaren eskuetan. Eleberri horrek ehun eta berrogeita hamar orri ditu makinaz joak. Azken hamabost orrietan olerkiak daude. Eleberri hibridoa da, kontakizunaz gain, antzerki bateko elkarrizketa modukoak eta eleberria bururatzeko olerkiak. Iparraldeko idazleek Euskal Herriko beste lurralde batzuetakoek baino aukera gutxiago izan dute idatziak argitaratzeko.

[87] Ikus MUJIKAK IRAOLA, Inaziok Prest.: *Jean Etchepare: Mendekoste gereziak*, Erein, 1991. Aitzin-solasa Inazio Mujikarena eta gibel-solasa Piarres Xarritonena. Idatzi zatiak aldatzean, orria jarriko dugu.

kexu, itzulpenek baino antzerki asmatuek arrakasta gehiago zutela eta lehentasuna sorkuntzari eman behar zitzaiola aldarrikatzen, eta bera ahalegintxo batzuk egiten ere.

Haren nortasunaz diosku P. Xarritonek:

Laster ohartu nintzen zer mutiko ixila, goxoa, langilea eta lagunkina zen, bere hogoi urtekin (.) Ixila eta goxoa, erran dut, laket baitzitzaien egoitea, berdin oren osoak, geldi-geldia eta bakar-bakarrik, mahain baten aintzinean, liburu bat eskue-tan, edo ostatu xoko batean, jendearen harat-hunatari so. Bainan horrengatik, lagunkina ere zen izigarri. Maite zuen, bere omonierarekin, eskolako lagunentzat, kazeta ttipi baten muntatzea. Atsegin zuen arratsetan, Heletarat edo Baigorriat itzuli bat egitea, hilabeteko Gazte bere lankidekin aipatu ondoan, Eskualdun Gazteriako harat-hunat guziak nahasteko orozbat. Igandetan, hiritar ainitzek lekuak husten baitituzte, bazoan berdin gure laguna Donostiarat zezen lasterren edo liburutegien ikusterat bezain gogotik, hango ezagun edo adixkide euskaldunekin goxatzerat (236. or.)

Haren nolakotasun literarioaz berriz, Inazio Mujikak helduentzat idatzitakoen artean *Kurutze Gorriak* ipuina berezi du guztien gainetik: *luzeraz bezala kalitatez ere aparte bat merezi duela iruditzen zaigu Kurutze Gorriak (.) Erlatu honen garrantzia, gure ustetan, bere modernotasunean datza. Filme neorrealista italiar baten antza hartzen zaio hasiera-hasieratik, fotogramak xuri-beltzean pasatzen dizkigu (12-13 orr.). Helduentzat idatzi zituen ipuinei geroago helduko diegu, goazen orain gazteentzat idatzi zituenekin.*

Gazte ipuinei buruz dio Inazio Mujikak: *maiz asko bere esperientzia pertsonaletik haur garaiko oroimenetan oinarri hartu eta moldatuak. Haur eri hark belarria finduta zuen inguruneke hots eta koloreak, detaileak azken-azkenean antzeman eta hausnartzen (12. or.) eta gero irakurketen arrastoak bere ipuinetan: Bildumari izena ematen dion ipuinak, Mendekoste Gereziak alegia, Grimm anaien Hänsel und Gretel ipuin famatuarekin zerikusi handia duela iruditzen zaigu, batez ere txokolatetzko etxetxoan gertatzen denarekin (id.)*

Gatozen bada 1959an *Euskal Kulturaren Alde* zeritzan erakundeak (Eusko Jaurilaritzak 1956an sortua Pariseko Lehen Euskal Mun-

du Batzarrean, zuzendari lokin Zaitegi) antolatutako Ipuin Sariketan lehen saria lortu zuen ipuina labor-zurrean iruzkintzera.

3.1.1.1. Mendekoste gereziak

Grimm anaietako baten emazteak bere amari jasotako ipuinean⁸⁸ protagonista Hansel eta Gretel dira eta hemen Peyo eta Mayi. Diferentzia nabarmen bat halere: Etcheparenean ez dira anai-arrebak baizik adiskideak. Laborari etxeetan bizi dira eta herritik urrun: *zokomoko guziak oihanez estaliak ziren, udan dena putzuka perde, neguan hezur eta larru. Oihanez-oihan, lhizgorriri behera, ur erreka mehe bat jausten zen, arroketa ohatua, nihun ere lohi putzu bat gabe. Ura kriztalla bezain garbi, jauzi-jauzi heldu zen gain behera* (139. or.). Beraz, izadia gizakiak andeatu gabe marrazten digu, ura kristala bezain garbia, herritik eta "zibilizaziotik" urrun. Laborari etxeetan bizi dira bere azienda eta etxe abereekin: *Harginainean eta Harxurian behiak, zaldiak, ahuntzak eta ardiak bazituzten. Gatuak eta zakurak ere* (id.).

Aleman ipuinean amaorde gaiztoak azkenerako aita bereturik anai-arrebak basora eramaten dituzte han bakar-bakarrik beren gisa uzteko; Etcheparenean aldiz, neska-mutikoak berak abiatzen dira etxetik kanpora mundu berria ezagutzera, lehen gerezi bila, hots, mendekoste gerezi ederren bila. Asperturik eta gogaiturik dira beti gauza berak ikusteaz, eta mundu zabala ezagutu nahi dute, beren mundu ezagunetik landa den mundu ezezaguna, ustez gauza ederra-koz betea.

Inguratzen dituen natura bezala, neska-mutikoek egiten dituzten jolasak ere arras basak edo naturalak dira:

Ez zuten oraike hurrek ukaiten dituzten jostagailurik! Ur errekan xipaka (oinak bustitzen) artzen ziren neskak eta mutikoak gaztain perdez xirula egiten, xori hiltzen harrika neguan, udako bero handietan suge mandil kalitzen harrusuetan (harrusietan) eta holako. Neskek ez zuten pupetarik. Mutikoek ez zuten zurezko zaldirik. Ukanik ere ez ziren gustatuko. Ez zakiten xoko batean jarririk jostatzen, haur txar batzu bezala, iduri

[88] Ikus Internet-en M. Antónia Guardiet Bergalló: "Hansel y Gretel de Engelbert Humperdinck". Hortik hartu ditut Grimm anaien ipuinari buruzkoak. <http://www.teatro-real.com> . (2009-12-30).

eriak, lasterka ezin ibil. Jauzteka ezin ar. Ez zitazken geldirik egon. Mahiago zuten aberen ondotik hatsangatuak ibili. Nihun ez zauzken. (140. or.).

Eta astoen ondotik ibiltzea atsegin zuten, eta erleen habia atze-man eta zuloari su emanik erleak hil arteko onik ez zuten. Hitz batean, bizi-bizirik zeuden, oro jolasgura ziren; haatik, gurasoek lanean ariarazten zituzten, eta hastio zuten beti ingurune bera ikusi beharra: *Lurra, oihanak, etxeak, iguzkia, izarrak eta zerua baizik ez ziren ageri heietan. Alde guzietarik mendiak. Eta bixta labor.* (141. or.).

Amets zituzten *mendekoste gerezien* bila abiatuak heltzen dira sorginaren txokolatetzko etxera. Zati hau Inazio Mujikak adierazi bezala, oso Hansel eta Gretelen ipuinekoa da. Aleman ipuinean bezala Etcheparenean kaiolan sartzen du sorginak mutikoa eta denbora aski luzez hura gizentzen atxiki ondoan eta neska berarentzat lanean, neskak azkenean lortzen du sorgina labera bota eta bertan kiskal dadin, eta mutikoa kaiolatik askatzea.

Amaiera bestelakoa da. Grimm anaienean anai-arrebek sorginaren gozokizko etxean perlak eta harribitxiak aurkitzen dituzte eta aitarengana itzulirik, amaordea jada hilik zela, aberats eta zorionsu bizitzen dira; Etcheparenean berriz: *Luzaz besarkatu ziren eta etxean sartu.* Gatibualdian neska-mutikoen artean maitasuna sortu da, eta etxera itzultzen dira, gurasoen mundu ezagunera.

Etchepareren ipuinetik gazteek atera dezaketen irakatsia da mundu ezezagunean arriskuak badirela, apetak eta nahikeriak ase nahian ibiltzea arriskutsua dela, baina direlako peril horiek elkar maitatuz eta familiarekin eten gabe gairi daitezkeela.

Ipuin honetan, bestalde, zoritxarrik handiena sorgina bezala bakar-bakarrik bizitzea da, familiarik gabe eta herritik kanpo oihanean:

Gaixo haurrak, ni bakarrik niz mundu huntan, aitarik gabe, amarik gabe, anai-arrebarik gabe, haurrik gabe. Ikusazue zoin triste izan naiteken, bakarrik ontasun guzien erdian, oihan baten barnean (145. or.).

3.1.1.2. "Papo-gorria"

P. Xarritonek kontatzen digu: *Herriko eskolan zebilelarik, gaitz gaixto batek behartu zuen luzaz etxen eta ohean egoiterat* (235. or.).

Ipuin honetako protagonista Peyo ttipia, hamar urtekoa ere hala da: udazkenean, zehazki, urrian, ohean etzanik, elgorri kutsakorrak jota eri eta inori ez kutsatzearren bakarrik egotera behartua. Orduan:

Bere anai-arreben kalapiteri dena beharri eguerdi eta arrats...(.) Eritasuna ahantzi behar zuen, eta gogoz bederen ibili, hain maite zituen herriko xoko galduetaraino. Bera ari zen solasean bezala bere lagun ttipiekin, jende handiekin ere bai. Eta ardura amari oihuka, beti zerbaiten beharretan...Eskolatik bere lagunak hautemaiten zituen bidean iragaiten irriz eta oihuka eta elgarri pasoka (150. or.).

Honetan, bere bakardadea arintzera udazkenean eta neguan ere kantatzen duen papogorria heltzen zaio. R.M. Azkuek Nafarroa Behe-rean jasotako elezahar baten arabera, papogorria edo urretxindorra txori sakratua da; izan ere, Andre Maria Kalbarioko mendian Semearen heriotza bitartean negarrez ari zela, txepetak zikindutako altzoa garbitu zion papogorriak eta orduan Jesusen odol sorta erori baitzitzaion papora. Hortik izena⁸⁹.

Gagozkion ipuin honetan papogorria eta miraila dira garrantzizkoak:

Orduan haurrak eskuak zabalduz eta ganbarako asko gauza erakutsiz xoriari nahi dio mirailak emaiten duela konpreniarazi ganbararen itxura. Han bertzaldean ikusten dituen haurño hura, xoriño hura, ohe hura ez direla itxura batzu baizik (153-154 orr.).

Ispilua tarteko harremanetan jartzen dira kanpoan bakarrik den txoria eta gela barruan bakarrik den mutiko eria, nolabait, arima bikiak.

Papogorria lagun duela iruditzen zaio kanpoan baino hobeki dela eta zortzi egunen buruan egunero txori papogorriaren ondoan egoki, sendatu zen mutikoa. Hasi zen kanpora joaten eta eskolara.

Neguan, hotzak hasi zirela, mutikoak berak atzeman zuen bere gelan papogorria hilik. Amaiera tragiko horren kariatara, negar egin

[89] Ikus "txoria" atala in AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987, batez ere 36-38 orr. Ikus halaber, PERURENA, Patziku: "Txanxangorria: kristau herri melenga honen sinbolo garbia" in *Porrot 4/Kontra*, (otsaila), 1990, Interneten.

zuen mutikoak. Ehortzi zuen mutiko lagun bat bezala, eta ez espe-
rantzarik gabe baizik sinesmenak emaniko itxaropenaz: *Ixil-ixilik bi*
otoitz egin ziozkan eta baratzeko lurtean, amak ekar arazten zituen
lore andana baten artean ehortzi (159. or.)

3.1.2. Antonio Sorarrain

Alkizar frantziskotar ohi hau Salvatore Mitxelenaren belaunaldia-
ren eta Joseba Intxaustiren⁹⁰ belaunaldiaren artekoa dugu. 50eko
hamarkadan, Zarauzko frantziskotarren komentu-eliza lanetan aritu
zen, antoniotarren Lanbide eskolan (1961-1968 artean zuzen-dari),
Komertzio eskolan eta batxilergoan eskolak eman zituen, 1957an
Karmelo Iturria-rekin batera "Helduentzako Euskal Eskola" sortu
zuen, eta guri berariaz doakigunez, euskal literaturgintzan aritu zen.

Santa edo santa hotsean hildakoen biografiak idazten nabarmen-
du zen: hamarkadaren hasieran italiar santarena *Santa Maria Goretti:*
bere bizitza argitaratu zuen⁹¹, hamarkadaren erdian, Arturo Kanpio-
nen *Itzaltzuko koblaría*⁹²-ren itzulpenaz gain, *Lili txuria odoletan*⁹³
kaleratu zuen, Ama Maria Teresalina bizkaitarraren bizitza (Joakina
Zubiri 1918-1947) Pakistango Kaxmirren martirioa harturik hila, eta
bi ipuin aski luze *Euzko-Gogoa*-n, hamarkadaren bigarren zatian: *Lili*
*zuria*⁹⁴ eta *Urzain, Zillarrezko Azeria*⁹⁵, gazteentzat oso egokiak. *Erli-*
jio kazetaritzari dagokionez, *Anaitasuna* (Gipuzkoakoa) eta *Francisca-*
nismo aldizkarietako zuzendari izan zen.

3.1.2.1 Lili zuria

Urretxindorra da protagonista nagusia. Bere bizia baino maiteago
duen Mirentxu neskatxa salbatzeagatik bizia nola ematen duen kon-
tatzen da. Jose Mari Satrustegirentzat maitatuaren hutsunea ekartzen
du gogora urretxindorrak eta haren mezularia da⁹⁶. Kanta zaharretan

[90] Sorarrainen biografia laburra: *Euskal Herriko lanbide-heziketa*, Langintza
eskola, Zarautz, 1995, 71. or.; eta Zarauzko frantziskotarren artean euskal letretan
nabarmendu direnak: *Gure Herriko frantziskotarrak*, Arantzazu, Oñati, 2002, 230-234
orr.

[91] Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1951.

[92] Honako liburu honetan bildua: *Elezarrak. Arraun ta Amets*, Itxaropena,
Zarautz, 1955.

[93] Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1955.

[94] *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956.

[95] *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1958.

maitatuaren hutsunea barik amodioaren zoriona ere adieraz dezake⁹⁷. J. Chevalier-en sinboloen hiztegiaren arabera⁹⁸, urretxindorrak (olerkari guztientzat maitasunaren kantari) era hunkigarrian erakusten du, sortzen dituen sentimendu guztietan, maitasunaren eta heriotzaren artean dagoen barneko lotura.

Gure kontakizunera itzuliz, Gorbeiaiko urretxindorrak Mirentxu maitea hil ez dakion soilik Auñamendiko bortuan den Elurrezko Lili Zuria ekarri behar dio. Bidean larretxoriak (oso azkar goratzen eta oso azkar beheratzen direlako zeruaren eta luraren arteko loturaren ikur), pagausoak (basoko uso handiak) eta Iratiko oihaneko etxeko andre den Lorea (Lizardiren "Itzal" oroitarazten du, baina guztiz bestelako zentzua du) izaten ditu laguntzaile.

Izadia eta izadiko sorkariak Asisko San Frantziskoren tradizioan Jainkoaren kreaioa eta kreaturak dira, hurrenen hurren. Anaia Eguzkiaren ereserkia, txolarreei egindako predikuak, otsoa otzantzeko egindakoa. Tradizio horretakoa da kontakizuna hain segur, idealismoz, lirismoz eta izadizaletasunaz blai⁹⁹, eta naturazaletasuna suspertzeko aparta.

Neguan hasten da kontaketa:

Baiñan gaur urretxindorrak naigabez il nai luke ta otzez nausiturik abestu eziñik, gaztañondoko adar batean kikilduta dago leio-zear irrikitzen begira. Ba-dira egun batzuk, Mirentxu ez dala agertzen leioan, neskatxa iltzeko zorian dagolako... Oe-gaiñean datza; bere adats ederrak ez du leengo argi biguiñik; bere begi ederrak ez dute orain dizdiratzen aspaldiko ñir-ñir zoragarri arekin; masail zuri-zuriak berdintzen dira izaren musu zurailekin; aboa par egiteko eratu ta ibar-zelaiaren loreak baiño gorriagoa zana, estutua dago miñezko kiñu batez; bere soiñ liraiña txorien bekaitza zana, unaturik dago, beroga

[96] Ikus "txoria" atala in AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987, 54. or.

[97] Ikus Mikel Azurmendiren aipatu liburuan, 57. orria.

[98] CHEVALIER, Jean eta GHEERBRANT, Alain: *Diccionario de los símbolos*, Edit. Herder, Barcelona, 1991, 901. or.

[99] Egund euskarak duen normalizazioaren talaiatik behaturik, baditu gramatika akats nabariak, testua itsusten dutenak baina literatur maila itzali gabe.

urren, eta esku aiek lore-atalak bezela ez dezakete bialdu maitasun-gezna urretxindor gaixoari (id.).

Gorbeiatik Auñamendira negu minean ibilaldi latza egin ondotik helzen da urretxindorra elurrezko Lili Zuria kulunkatzen den gailurre-ra:

Atzaparrak elurrean tinko egiñik, poliki-poliki tontorrera ur-biltzen da, ta orduan...gauza gelgarria benetan...illargiaren izpiz eta aingeruen egalez eunduta bai'litzan, lili zuri eder, dizdiratsu bat agertzen zaio. Aizeak astindutako Lili Zuria leiarrezko derizkion azubil (zurtoin) baten gaiñean kulunkatzen ari da (id.)

Lorea Irati oihaneko etxeko andreak azaltzen dio zergatik sortu den Lili Zuria han:

Beiñola, Maitagarria yoañ zan ara negar egitera, ta malko bat elur gaiñean eroritakoan, edertasun berdingabeko Lili Zuri bat sortu zan. Ordudanik, negu orotan toki artantxe sortzen da Lili eder ori.

–Eta zergaitik negar egin zuen Maitagarria'k?

–Gure aberriaren zorigaitzak ikustean –zion Lorea'k asperenka– baiñan malko ori yario zitzaionetik, euskera gure izkuntz ederrak beti-betiko iraungo omen du (id.)

Lili Zuriaren eta beraren zurtoinaren eraginez, Mirentxu sendatzen da:

Mirentxu'k artzen du Lili Zuria eskuen artean; bere berdingabeko lurriña pozkiro arnasten du; lore-atalak goiznabar-argi añako biguiñak, illargiaren izpiak baizen argitsuak, eguzkiaren leengo printzak alako epelak, lilluraturik musukatzen ditu. Elurrez eta leiarrezko egiña dirudien azubilla, laztantzen du. Bere begiak berriz ere argitsuak dira, ezpaiñak gorriak, adatsa dizdiratsua, masailak gorri-zuriak. Bere zaiñetatik odol epela ta berria dabilkio. Zein ederra dan ats egitea Elurrezko Lili Zuria'ren ondoan...! (id.)

Horretaraz gero, ematen du aberriaren eta bereziki euskararen aldeko sakrifizioaren irakurketa aktibarazi nahiko lukeela, ezen beste-la iduri du kontakizunean garrantzi handiena duten sinboloek zuritasuna, garbitasuna azpimarratzen dutela, eta interpretazio baten arabera urretxindorrak neskatzaren birjintasuna salbatu nahiko luke kos-

ta ahala kosta, edota galdutako paradisua berreskuratu klaustroetako lorategietan aipatu ohi den bezala, esaterako, Maiarako Santa Maria La Real monasterioko klaustroko lorategian, zurtoina kristalezkoa duen lili zuri elurrezko horren bitartez.

Nolanahi ere, dena delako helburu espiritual goren horrek bizia ematerainoko sakrifizioa eskatzen du, sakrifizio bortitza, Gorbeiatik Auñamendirako joan-etorri neketsua, negu minean; hori bai, ordainetan, gozoro hiltzeko:

Mirentxu'k maitasunez zotinka, eskuen artean du, biotz-ondoan eusten du, maitekiro musukatzen du...baiñan Txorrotxio iltzen ari da...Bitxiak baizen malko bi ederrak darizkio Gorbea'ko lore ederraren begietatik, eta malkoen txerak oartzean, urretxindorra itzarrik ez duen lo gozo batean murgiltzen da...(id.)

3.1.2.2. *Urzain, zilarrezko azeria*

Bigarren kontakizuna berriz, Urzain azeri bihozberaren eta Xabier mutiko bihozberaren arteko zinetako adiskidantzaaren istorioa da. Oso ongi kontatua dago azeriaren bizialdia, jaiotzen denetik amak zapuztu eta bizia bere kasa atera behar duenera. Horixe du lorpenik handiena, nire iritzirako. Honetan ere izadia xarmanki dago margotua, haren alderako zaletasuna sustatzeko ezin hobeki

3.1.3. *Jose Mari Satrustegi*

"Axeri belarri-motza" alegian¹⁰⁰, herri ipuinen atalean iruzkindu dugun "Esneketaria" ipuinean garazieraz bezala engoitik nafar kutsuko batu gisakoan, azeriaren ibilbidearen berri ematen digu, bizi zen zelaitik mendira, eta han atzeman zuen artzaintsarekin izaten duen bertso-elkarrizketa.

Azeria ongi bizi zen zelaian, baina beroa zuen "partida". Partitu zen bada mendi aldera, lortu ere bai atsegina *oihan busti-belarzutan sartu zelarik* (id.). Loaldi ederrak egin ondotik, zer ahoratu ere lortu zuen, artalde batetik axuri bat bereganaturik, baina, leku berrian ez zen laketzen:

Afari ondoan izarretara begira dago; Menditartean ikusten duen zeru puska ura ain ttipia iduritzen zai!! Nun dira ene erri

[100] In *Egan* (1-2), 1960, 67-70 orr.

artako zeru zabalak? Etzuen erran nahi biotza ta zainak itotzen zazkotela patar aiek; presondegi batean bezala zela; etzuela laketzen. Eta gero zer bakardadeal Berdin ilun zen bere barnea, argi-sendian (id.)

Artzaintsarekin koplatan azeria entseatzen da neskatoa gogatzen, handik hobe duela lekua utzirik Parisera edo joanik, baina, artzaintsak: *Bana nik beti/ikusten duana/gogoz itzultzen/munduz joana*. Bizkitartean ehiztari bat inguratzen da, azeria hasten da ihes egin nahian baina artean harrapaturik da gelditzen. Bizia ez galtzeko buztan harroa bere hortzekin hautsi beharrean gertatzen da, eta orduan artzaintsak:

*Bego, bego, sort lekua,
Duzu nere konseilua;
Ba-da munduan zer jana
Ausiki gabe buztana (id.)*

Azeri emigrantea baino lurrari atxikitako artzaina hobe!

Gogora ekar bedi duela berrogeita hamar urtetsu euskal emigrazioa gaitza zela Garaziko eta inguruko laborari eskualdeetan, ahaide ugariko nekazari familietan gehiago ziren Ameriketara, Bordele edo Parisera abiatzen ziren seme-alabak, lekuan gelditzen zirenak baino.

3.1.4. *Marijan Minaberry*

Xabier Etxanizek honela idatzi du autore honetaz:

Minaberry dugu 60ko hamarkadaren hasieran haurrentzat idatzi zutenen artean idazle garrantzitsuenetariko bat¹⁰¹.

1958an argitaratu zuen "Hiru adichkideak" izenburuan aipatzen direnak "altxalliak" edo tximeletak dira, zuria, gorria eta horia. Han dabilta hegaldaka bata bertzearen gibeletik lasterka, erle bat ikusten dutenean: haren habiaren bila abiatzen dira ezta amets. Horretan, aroa aldaturik, euri-xortetan, aterpe bila abiatzen dira lorerik lore. Lore horiak tximeleta horia baino ez du gerizatu nahi, lore gorriak tximeleta gorria, eta lore zuriak tximeleta zuria. Babesturik baina banaturik baino nahiago dute euritan elkaturik jarraitu aterpe bila. Eta

[101] ETXANIZ, Xabier, 1997, 268 or. Informazio gehiago ARBELBIDE, X.: *Marie Jeanne Minaberry (1926)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1998.

eskuratzen dute saria: haritz eder baten aterpe eta pausaleku bikaina.

Alegiaren erakutsia amaieran:

Uros ziren, zorionez betheak senditzea zoin den ezti, zoin den bihotz altchagarri elgarren arteko amodioa, elgar laguntzea! Malurrean bat, hegalez-hegal elgar sustengatuz! Zoin den ona elgarrekin jastatzen eta jasaiten den atseginal Zoin beroa lagunaren sustengua, zoin eztia arbolaren geriza, zoin arina altchaliliaren bihotza!...(id).

Amaiera hori gabe ederrago? Amaiera sobera luzea? Xoragarri kontatua behinik behin.

3.2. Helduentzako ipuinak

50eko hamarkadaren hasieratik ipuingintzan ari da Jon Mirande. Argitaratutako eta idatzitako obrari dagokionez, hamarkadarik joriena du. 1951n, besteak beste, "Ohiko jainkoari" olerki enblematikoa argitaratu zuen eta "Behiak" ipuina. 1959an jada burutua zuen "Haur besoetako" eleberria (Koldo Mitxelena irgorri eta hark adierazi zion *Egan*-en ezin zela kaleratu) eta bien bitartean hainbat olerki, ipuin, saio eta artikulua. Hamarkadaren hasierarako aski heldua literaturgintzarako, eta hamarkada amaieran aski etsitua, euskal politika arlo kultural, moral, filosofikotik eraberritzeko egindako ahalegina porrote-ra kondenatua eta literatura aldetik askoren zinezko arbuio dorpeaz gain, segur aski pisu larriagoa zuena, argitaratzeko arazo ezin gainditzekoak. Ipuingintzari doakionez, bera da hamarkada guztian barrena ipuinak itzuli, asmatu eta *Euzko-Gogoa*-n, *Gernika*-n eta *Egan*-en kaleratzen aritu den bakarra.

Hamarraldiaren bigarren zatian abiatzen dira gainerakoak, zehazki 1957tik aurrera. Jean Etchepare eta Mirande alde batera aurkia eta ifrentzua dira. Zuberotar paristarrak hastio zituenak eta lumaz borrokatu nahi zituenak maite zituen eta aldezten garaztarrak literarioki. Alderatu besterik ez dago, Etchepareren "Etxekoak" edo "Itsasizarra"¹⁰² Miranderen "Ametsa" edo "Eresi kantari"-rekin¹⁰⁵, dioguna egiaztatzeko.

[102] Ikus MUJIKI IRAOLA, Inazio: *Jean Etchepare: Mendekoste gereziak*, Erein, Donostia, 1991, 109-114 orr. eta 89-102 orr.

[103] Patri URKIZUren *Gauaz parke batean*, Elkar, Donostia, 1997, 99-106 orr, 141-156 orr.

Txillardegik eta Gabriel Arestik ere aipatutako urte horretan, aldizkari eta ale berean, eta elkarren segidan, hurrenez hurren, eman zituzten argitara "Orangutanen ugartea" eta "Umezurtz aberatsak Gabonetan jokatu nahi". Biak ere bata bestetik oso desberdinak. Txillardegirenak, urte horretan bertan argitaratu zen "Leturiaren egunkari ezkutua"-k bezala, nagusiki gaien eraberritzea zekarren euskal kontagintzara eta bilbotarrak, aldiz, ipuin kontaeraren berrikuntza, gaiarena baztertu gabe.

Txomin Peillenek, Patxi Etxeberriak eta Andoni Arozenak ere urte horretatik aurrera argitaratu zituzten hainbat ipuin *Euzko-Gogoa*-n eta *Egan*-en.

3.2.1. Jon Mirande

Zortzi ipuin asmatu eta zortzi itzuli argitaratu zituen 50eko hamarraldian. Eta horretaz gain, ipuin luze edo eleberri labur *Haur besoetako*. Poemak izan dira azertuagoak baina haren narrazio lanek ere gure arteko mordoxka xarmatu dute.

Haren narraziogintzaren berri emateko lau ipuin eta eleberria hautatu ditugu. Olerkiak azertzean aipatu dugu haren literaturgintzan, generoak genero, batasun handia dagoela, eta olerkietan agertzen diren gaiak eta mitoak eta sinesteak agertzen dira ipuinetan eta goren mailan *Haur Besoetako* eleberrian.

3.2.1.1. "Zinopa"

Izu-laborrizko giroa bikain lortua dago. Soil-soilik izu-ipuin gisa irakur liteke, baina zenbait xehetasunetan erreparatuz gero, beste hainbat irakurketa ere egin litezke.

*Mutil zintzo, atsegin, langile bat*¹⁰⁴ zen ipuin honetako protagonista "martiria". Irudimenik ez zuenez, ez zen ohartu *gaua beltzago zela urteko garai hartan ohi den baino* (id.); hortaz, neguko solstizioan jazotzen da Ipuina, eguzkia hil eta berpizten den garaian kristautasun aurreko mitoen arabera, bereziki J. Mirandek maite zituen herri zeltikoetako mitoei jarraiki¹⁰⁵. Hiria den zibilizazioaren espazio arrunt

[104] *Gauaz parke batean*, 128. or.

[105] Alemanen okupazioaren garaian nazien aldeko bretoiekien adiskidetasun-harremanak izan zituen eta haien giroan edan bide zituen bizi guztian maite eta garatu

ohikotik ateratzen du gizon arrunt, langile zintzoa eta bere ustearen aurka gogo apalagokoa (*gogo apalagoko norbait berari jarraiki zebile-la uste ukanen zuen, urrats berberean bait zetorkion atzetik*) eta oihana den naturaz gaindiko beste esparru batera eramaten, atzetik segika duen gizon zahar ahots erlastuko baten bitartez, oroitzapen txarrak ekartzen dizkiola, eta biktimak ezin duelarik ezer egin jarraika darraiona atzemateko.

Oihaneko sasi-jainko hori gizon zahar bat zen, handia, bilo-bizar-
 rrak urdinak, zaia zuri batez jantzia, gerrikorik gabe, urrezko kate bat
 zekarren lepoan eta handik zintzilik urrezko eguzki-gurpil bat, esme-
 raldaz ederragotua eta bi ahoko aizto bat eskuan, punta lurrari buruz.
 Taranis mitologia zeltako jainko galiarra gaueko hiru jainkoetarik bat
 zen, eta eskuan tximista ala gurpila edo biak ohi zeramatzan¹⁰⁶.
 Tximista eguzkiaren ikur eta gurpila eraberritzearena, urtea hil eta
 berria hastearena eta hedaduraz eraberritze oreana. Gerra presoak
 zuhaitzetan zintzilikaturik eskaintzen zitzaizkion delako oihaneko jain-
 ko horri.

Nahiz eta ez zuen begiradan gorrotorik edo beste giza sentimen-
 durik ageri ("Harrizko jainko bati" olerkia dakar gogora, Orzi Thor-i
 eskainia, nahiz gorago aipatu ditugun eguzki-gurpila eta aiztoa barik
 bahea eta mailua ukan hark), bihotza izoztu zitzaion mutilari haren
 begien pean, hots, heriotza hurbil zuela sentitu zuen. Musika ozen,
 indartsu eta zahar antzekoa kantatzen zuen. Beraz, dena delako
 naturaz gaindiko izaki horrek hotz jokatzen zuen, ez giza sentimen-
 duen mendean, eta beraz ezin ulertuzkoago eta ezin saihestuzkoago.

(...) zituen hainbat burubide. Laster igaro zen "Josu bar-Joseph" gaztaroan
 maitzatetik gutartera itzul baledi gurutziltzatuko zukeela adieraztera, kristautasunaren
 aurkako arima-sinesle eta politikan eskuindarra izatera. Gurasoek elkarren artean
 euskaraz baina seme-alabei frantsesez egiten zieten, lehenago ikasi zuen bretainiera
 euskara baino eta hizkuntza zeltiko horretan 1944-46 urteetan Limerigou deriztan
 poema erotikoak egin zituen. Goulvenn Pennaod bretainiar abertzalea ezagutu zuen
 Parisen 1947an liburu-denda zeltiko batean, bretainieraz mintzatu ziren eta elkartzeko
 hartatik bizi guztirako gogaidetu eta adiskidetu. Hogei bat urterekin hasi zen euskaraz
 ganoraz ikasten eta beraren eraginez zuberera izango zen handik hara etxeko hiz-
 kuntza. Andima lbinagabeitia 1948an ezagutu zuen, eta hark asko eragin zion eus-
 kaltaletasunean eta abertzaletasunean, eta guztien gainetik euskaraz idazteko lehian.
 Gehienbat euskaraz eta bretainieraz idatzi zuen. http://eu.wikipedia.org/wiki/Jon_Mirande

[106] Wikipedian lortu dut informazioa.

Mutilari emeki-emeki ezin entzunezko egin zitzaion musika hori eta ikusmena galtzen hasi zen: *min zorrotz bat senditu zuen. Itsas zabal gorri batean murgildu zen, itsasontzi zoritxartu baten antzora* (id.) Musika, norberaren kontzientzia galtzea eta uretan, itsasoan urteza errepikatzen diren gaiak dira Miranderen olerkietan. Kasu honetan heriotza bortitza, odoltsua azpimarratzen da.

Mutil zintzoa, langilea, gisakoa, gizarteak eskatzen duen bezalako gorroto zuen delako jainko idolo horrek (Jon Mirandek bezala) eta heriotza odoltsua eman zion:

Poliz-gizonak gehienik harritzen zituena, aldiz, zauriaren itxura zen: eguzki gupil baten antzean haizto ukaldika bularrean egin izan zitzaion; zauri hartarik ixuri zen haren odola, eta Herioa sartu zen haren gorputzaren ondoraino (id.)

Zelten tenplu sakratua zen oihan ilunean, gaurik iluneneko garaian, neguko solstizioan, zelten gaueko jainkoren bati eskainitako giza oparia. Baina jainko-panteoi zeltatik edo euskal panteoi pagano zaharretik hartutako sinbolo zehatzak gorabehera, barnago, hondarrik hondarreanean, jendearen ohiko "zintzotasuna", kristau oinarrietan funtsaturikoa, erail beharra, bestelako kontzientzia moral eta politikoa erdi zedin euskaldunen baitan.

Amaieran azpimarratzen du ironia garratzez zein ona zen eraildako eta zer-nolako atsekabea utzi zuen familian eta gizartean:

egi azko damua erakutsi zuten haren ahaide, ezagun eta nagusi guztiek, mutil zintzo, atsegin, langile bat izan zelakotz beti. Goian bego. (id.)

3.2.1.2. "Behiak"

lñaki Aldekoak Miranderen gai komun bat den kontzientziaren disolbatzeaz ari dela dio Arrazoi jainkosaren aldean Heraklitoren mistika –Nietzscheren bidez berreskuratua– edo Lukrezio pentsalariaren eredua hobesten zituela. Eta testuinguru horretan "behiak" ipuinaz:

Naturaren eta abereen mundutik isurtzen den lasaitasun bera dario (.) *Mirande belauniko jarri zen abelgorrien izaera neurri-gabeki gorengoaren aurrean*¹⁰⁷.

[107] Aip. lib. 13. or.

Halaxe da. Begira nola hitz egiten dien ipuineko protagonistak:

Oil Behiak, jainkosa geldioak, ez asarre izan: ez natorkizue soroetako bake handia nahastera...Mindun eta apal bait nator, ez asarre izan...¹⁰⁸.

Lau arrangura adierazten dizkie behi jainkosei: lehena, lana-rekikoa: gizakume bat baizik ez naiz: nekatu naiz lanetan, min dut ene buruan, ene haragian (id.); bigarrena, maitasunarena: maitatu dut, min euki dut bihotzean...(id.); hirugarrena, bere euskal herriarena: herriminez bizi nintzen hemendik urrun, eta ikus! Herri hau dela ta dut orain min...(id.), eta laugarrena eta azkena: gizadiagatik, min filosofikoa: gizadimen minez, mindun (id.).

Aurreko hiruretan behi jainkosek lasaitzen dute gizaki minduna, gisa desberdinetan, baina azken buruan, naturaren gurpil arduragabeari erreparatzeko esanez, naturaren bilakaera eredutzat hartzeko iradokiz, baina azken galdera filosofiko hori planteatzean, gizakien edo gizadiaren heriotzaz, azken buruan, behiek:

Éz zutenaldi honetan erantzun, baizik luze luzaro eni begiratu. Eta heien begietan nabaitzen nuen...farre algara handi, isil bat...Orduan nik ere farre egin nuen behiekin batera. Belar gainean etzan nintzen haien artean, goizeko ekiak, bere euriodei ohetik jautsirik, argitzen gintuela, belardiak, behiak eta ni (Zuberoan, 1951).

Gizakiak eta gizadia natura gara eta naturara itzuliko gara edo Lehen Izatetik jalgi ginen eta hara itzuliko gara¹⁰⁹: gure espeziearen heriotzari buruzko arrangurak oro irrigarriak dira. Behiak gizakiok baino askoz azkarragoak dira naturaren bilakaerari jarraitzen dakitelako.

3.2.1.3. "Ametsa"

Nietzscheren eta Spenglerren bi moralen bereizketaz diharduelarik, ona eta txarra nobleak, eta ona eta gaitoa apeztrarak, ipuin hau ekartzen du hizpidera Joxe Azurmendik:

Ezkontzak eta familiak, konbentzio sozial hipokrita batzuk bai-

[108] *Gauaz parke batean*, 97. or.

[109] Ikus "Izatearen sustriaiak" kapitulua *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler* MIRANDÉren pentsamenduan, Susa, Zarautz, 1989, 43. or eta ond.

no ez dirudite Miranderentzat, itxura duenez. Ohiturari jarraiki eta munduari uko egiten ausartzen ez delako, jendeak onartzen duen katea. Beste zentzurik ez dio nonbait ikusten Mirandek. Nobelan baino ere plastikoago eta bildukiago Ametsa ipuinean azaltzen digu hau (.) Izpiritu libre batek ez luke konbentzioei burua makurtu eta ezkondu behar (.) Grinen satisfakzio piska baten truke hartzen den galeretara kondena zigorra da ezkontza¹¹⁰.

Ezkontzaren urtemuga ospatu zuten aurreko gauean eta goizean bizitako ezkon urtearen balantze bat egiten hasten da protagonista:

Zoriontsu izan ote zen ezkonturte hortan? Ezin esan zezakeen (.) Noiz maitemindu zen hartaz? Baina maitemindu ahal zen egiazki? (.) Behar bada, ez zen Marcelle-z maitemindu, baina bidezko da "neska bat edukitzea" hogeitau urteko mutil batentzat (.) Geroztik, biziak jarraitu zuen, gertakari handi gabe, bi ezkonberrientzat. Ondo alkar aditzen zuten. Etxeko andre ona agertu zen Marcelle¹¹¹.

Beraz, senar-emazte horiek saldokoak ziren, ez ziren batez bestekoa baino okerrago edo hobekiago konpontzen elkarrekin.

Haatik, ondoezik zegoen senarra. Musika jarri zuen, eta edan egin zuen. Musikaren eta alkoholaren bitartez:

Hasi zen pentsatzen behinere pentsatzera ausartzen ez zen gauzekin. Zergatik ez zen ausartu bada? Oroen buruan zer biziera ilaun, gertakari gabekoa berea! (.) Guzia beti berdin, egunero ordu berean lanera, egunero lankide berak, egunero hizketaldi berak, egunero emakume bera etxean! (104. or.)

Jarraitu zuen edaten eta beste kontzientzia bat izatera heldu zen: farregin zuen basaki, eta gau minean, alde guzietatik aranotsak (oihartzunak) sortu zituen haren farreak, abere irri urrundikoak, aspal-dikoak alegia (105. or.). Emazteak zoratu al zen ziotson eta berak: Zoratu ni? Askatu naun, aske naun! (id.) Hipokrisiaren eta eguneroko

[110] Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDERen pentsamenduan, Susa, Zarautz, 1989, 90. or. Ikus, halaber, Mirande eta kristautasuna, Aurrezki Kutxa Pro-bintziala, Donostia, 1978, 31-34 orr.

[111] Gauaz parke batean, 101-102. orr.

engainutik libre esango zukeen Mirandek, gutxiengo hautetsiaren askatasuna erdietsia zuen engoitik.

Ahoa estali zion eta ito. Esnatu zenean ez zekien zer jazo zen: Ohe ertzean exeri zen Pierre, burua eskuetan hartuz. Behin batean...alkolean...ametsak ito...betiko (106. or.).

3.2.1.4. "Eresi kantari"

Rudolf de Rijk nederlandar euskara irakasleak Miranderen ipuine-tatik gogokoena hauxe zuen¹¹². Miranderen adiskide handi Jon Etxai-dek *Euzko-Gogoa*-n argitaratu zituen 1956an bi artikulu euskal eresi zaharrez¹¹³. "Egun bereko alarguntsa"-z Jean Jaurgain zuberotarrari jarraiki zioen:

Eresi unki-garri onen protagonistak Piarres Irigarai eta Gabriela Loitegi dira. Zuberoa'ko etxe leñargitako bi gazteok 1.633'ko uztailaren zortzian ezkondu ziran.

Bere uztatik honako hau erantsi zuen:

Eguerdi beteko zorion mozkorgarria naigabe osin biurtu zen eguzkia osertzean (sic) murgiltzearekin. Ba'ote erakuspen zirrara eragingarriagorik mundu ontako gauzen ezereztasuna eta irauneza adierazteko? Alare, lurrari ain atxikiak baigera, alarguntsak, kristau etsipenez labur, ezin eraman du ain maitagarri zitzaionaz bereiztea eta izanaren gorputza baltsamaturik, zazpi urtetan idukitzen du gizon illa bere gelan¹¹⁴.

Joseba Lakarra, Koldo Biguri eta Blanka Urgellek egindako azterketaren arabera, "Hilaren maitalea"-ren gaia Euskal Herri-tik landa ere oso hedatua dago eta balada hori ezin da data horretakoa izan¹¹⁵.

Jon Mirandek, segur aski, azterketaren beharrik ez zuen izan euskal balada horri guztiz bestelako interpretazioa emateko.

Ipuin honetan Gabriela Loitegi ez da hildako Piarres Irigarairen maitale ezin etsia baizik ere haren hiltzaile lizun, hipokrita, handios, buru-arin eta bihotz gogorrekoa. Hilketak egin zuen

[112] Ikus *Gauaz parke batean*, 13. eta 15. orriak.

[113] 1956 (7-8) eta (9-10), 1956.

[114] 1956 (9-10).

[115] Ikus *Euskal baladak: antologia eta azterketa*, 2. liburukia, Hordago, Donostia, 1983, 87. or.

nagusiki bi arrazoiengatik: bata, senarragandik askatuz bere benetako maitalearekin bizi ahal izateko eta bestea, Irigaraiz mendekatzeko hark bere amodioaz egin zion aitormen erregelatik sumindurik. Eta zergatik orduan limoi-urez garbitzen zuen ostiral goizero baladak dioen moduan?

Ostiralea, paganoentzat sentsualitatearen jainkosari eskainitako eguna, baina kristautentzat egun santua delako (gogora Ostiral Santua): emakume doilor hura ez zen egiaz kristau, ordea, eta gure fede santuaz parre egiteko abagune hori ez du galtzera utzi nahi...¹¹⁶.

Berriro ere, oso buru argiz eta oso esku literario egokiz idatzi-tako ipuinean bere gai maiteak: kristautasunaren arbuioa (adiskide zuen Jon Etxaideren antitesia) eta moral ohikoaren narda, kasu honetan "ametsa"-n ez bezala emakume protagonistarengan haragiztaturik. Emakumeei bizi zen gizartean gizonak egotzen zizkioten bertute moralak, gizonen uste onak irrigarri uztea eta hankaz gora botatzea, pentsamendu eta egintza maltzurrenak eta kalkulatuena odol hotzean gauzatzeko gai zen emakume protagonista itxuratuz¹¹⁷.

Ipuineko emakume protagonistak honelako iritzia osatu oin-doan: Gaston hau azkenaz beste ez zait gehiegi gustatzen. Burgoi, arrazoinzale, aspergarri delarik, zer bitzta itsa eramango dut harekin ezkondu eta! (arrazionalismoaren Miranderen ohiko arbuioa)... Alabaina, ezkontza horri ezin itzur nakioke: aberastasuna eta gizarteko leku gailen bat ekarriko dizkit eta, gainera, gurasoek nahi dute egin dadin; alaba on izaki, ez nieke inondik ere atsekaberik eman nahi. Baina, Gastonen izpiritu ikertzaileari eskerrak, orain badakit nola joka" (153-154 orr.), gizona hilko du, aurrez xehetasun guztiak ongi pentsatuz eta pisatuz eta maltzurkeria gradurik gorenean erabiliz: eskaileretan behera bultz eginez inor begira ez duela.

Bukaera berriz, gorago aipatu dugun xedeari ezin hobeki egokitzen zaiona nola eskularru egokia eskuari:

[116] *Gauaz parke batean*, 152. or.

[117] Ikus Miranderen eta Nietzscheren eta Schopenhauerren obretako misoginiaz Joxe Azurmendiren *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDERen pentsamenduan*, Susa, Zarautz, 1989, 91-93 orr.

Bestalde, Lohitegiko Gabriela baino zoriondunago, maite zuen gizona, hil edo bizirik, bere gelako lurpean zazpi urtez eduki beharrik ez zuen izan: urtebete gabe ihes egin zuen herbestera bere herriko amorante gazte batekin. Dohatsu bizi izan ziren, haurrik ez baitzuten izan (155. or.).

Zergatik Miranderen seta sarkastiko hau ezkontzaren, bikotearen elkarrenganako leialtasunaren eta seme-alabak izatearen aurka?¹¹⁸

J. Azurmendiren aburuz, arrazoa politikoa da:

Gehiengoaz eta saldoaz horrela pentsatzen duenak –tentsioa ematen du galdegiteko– zergatik idazten du eta ez da isilik geratzen, besteak bakean utziz beren bizimodua egiten? Nietzscheren kasua alde batera utzita orain, Miranderen arrazoiak politikoa dirudi: abertzaletasunak. Haren konbentzimendu bat zen, Euskal Herria askatzeko aurretik moralki eraberritu beharra zegoela, orain nagusi diren erizkera moral “demokratikoekin” inora joaterik ez dagoelako askatasun borroka batean. Borroka politikoaren parte bat da moral auziko borroka¹¹⁹.

Mirandek Peilleni aitortu zion gutun batean lehenbizi antikonformismoaren ikurrina politikan erabiltzen hasi zela, baina une hartan (1959an) nahiago zuela literatura hutsean lan egin, eta ikusten bazuen espiritu aske batek ezin zabal zitzaakeela bere ideiak moralari edo antzeari buruz euskaldunen artean, erdara batean idatziko zituela aurrerantzean.

Utzi egin behar izan zion idazteari:

Morala ez da zoriontsu izateko bidea, norbere obligazioa betetzeko gogoia bakar-bakarrik baino, tragedia bat kostako bazaigu ere. Morala obligazio hutsa da. Arima noblearen bere barne ahotsari bakarrik obeditu beharra. Saldoak, baina, zorion puxka bat da, bilatzen duena. Bi moralitasun (id.)

3.2.2. Jean Etchepare

Gorago eman dugun haren bizitzaren berri laburra eta gaz-

[118] Gabriel Arestirengandik zein urrun! Gogora nola goretsi zituen hark Mell emaztea eta hiru alabak: Nerea, Gurea eta Andere-Bihotz.

[119] Aip.lib. 93-94 orr.

teentzako ipuinak ere gaingiroki iruzkindu ditugu. Halaber, adierazi dugu ipuingintzan Mirande eta Etchepare aurkia eta ifrentzua izan zirela, eta bi ipuin aipatu ditugu. Lehenbizi bi ipuin horien azterketa laburrarekin ekingo diogu eta autore honekin amaitzeko beraren kontakizunik luzeena aztertuko dugu "Kurutze gorriak".

3.2.2.1. "Etxekoak"

Istoria sinplea bezain ongi eramana. Piarreño eta Maite senar-emazteak eta Erramun eta Peyo haien bi semeak protagonistak. Elkarrekin gazterik ezkondurik, hamabi urteko ezkon bitzta zoriontsua izan zuten, bi mutiko izan eta senarra gerrara joatera beharturik han hil zen. Baina joan aurretik egina zuen testamentua eta erabakia ondasunak nola banatu.

Zein ongi adierazia dagoen, ironiaz horniturik, nolako zoriontasuna izan zuten elkarrekin bizi zireino, Maite emaztearengan begia jarriz:

Maite zuen bere senarra, emazte batek sekulan maite ukan ez duen bezala bere laguna hamabi urte ezkontzaren ondotik (.) Funtsean ezkont aintzinean zuten amodio bera eta suhar hura bera zaukaten bihotzean bata bertzearentzat. Eta fidantzia ere bai. Goizik elgarretaturik, bainan amodio handi eta bizi baten jostura sanoek azkar zeraukaten elgarren arteko lokarria¹²⁰.

Bost urtez atxiki zion senar gerran hilari dolua:

Oherakoan, bere bi haurño onak beren ganbaran etzan arazi eta aitarentzat zombait otoitz eginik, bere ganbaran sartzen zen, eta han, burua nigarretan atxikitzen zuen senarraren esposeko arropa beltzetan. Ezen etxerat ekarri zutelarik Piarreño, ez zuen gogorat eman ere gorputzaren aldatzea eta bere gerlari arropetan joan zen zeruko zorionerat. Maitek ez baitzuen asmatzen ahal holako gizon on bat zerutik baztertua izan zadien, eta bazuen fidantza Jainkoaren graziek behar zena egin zutela (110. or.).

Maitale leialaren gala dirudi.

Baina Maite emazteak beste lau urte aski izan zituen senarraren

[120] Mendekoste gereziak, 109. or.

oroitzapen oro ahanzteko eta etxeko morroiarekin ezkontzeko. Seme zaharrenak ere osoki ahantzia zuen aita eta huraxe zen amaren guztizkoa eta harentzat zituen pentsatuak ondasunak oro. Gazteenak berriz atxikitzen zuen aitaren oroitzapena, ez zuen hiltzat eman nahi, eta etxekoek baztertua zuten.

Gerrara joan baino lehen egin zuen testamentua irakurri zuen notarioak heriotzatik hamar urtera, eta haren arabera, gogoan izan zuen semearentzat gelditu ziren ondasunak oro.

Eta ipuinaren amaiera: *Eta lege-gizonak behar zena egin zuen* (114 or.)

Ahanztura kondenatua eta oroimena saritua.

3.2.2.2. "Itsas-izarra"

Inazio Mujikak aurreko ipuinean Maupassant-en eragina ikusi zuen eta honako honetan Pio Barojarena¹²¹. Aurrekoan bezala, kontalaria orojakilea da baina gehienetan ezkutuan dabil. Ongi dositutako elkarrizketen eta emazteki protagonistaren bakarriketen bitartez eta, istorioak berak adierazten du kontalariak nahi duena, hura sobera nabarmendu gabe.

Lortua dago itsas giroaren (euria, haizea, itsasoaren egoera, antxetak) eta emazteki protagonistaren aldartearen arteko harremana.

Hiru partean zatitua da ipuina, eta hiru emanalditan argitaratu zen *Gazte* aldizkarian. Lehenean, ehorzketa da Donibane Lohizuneko hilerrian eta han dira *Itsas-Izarra* ontziko eskifaiaiko guztiak bildurik, Erramun marinela itsasoan hil baitzen:

Euri xehe bat ari zen gogorki eta itsas usainez beterikako haize mehe batek azotatzen zuen hor bildutasunean zagon jendea (.). Zeru ñabarrean, antxetak inguruka ari ziren beren boz herdoildua entzunaraziz...(89 or.)

Kanpoko giro horrek lagundurik araberako gogoetak egiten ditu emazteki protagonistak. Ezin du konprenitu nola hil den. Aspalditik maite zuela eta ea elkarrekin hasiko ziren aitortua zion aurreko egun batean hil berriak, eta baiezkoa emanen ziokeen beste batek, Peyo

[121] Mendekoste gereziak, 13. or.

marinelak, lehenago gauza berak adierazi eta eskaera bera egin izan ez balio. Beste hori zuen gainera hautatua bere baitan, baina, heriotza edo hilketa izan ote zen susmoak zirela eta, burua nahasturik sumatzen zuen, sufritzen.

Bigarren zatiaren hasieran:

Leihotik, etxen gainez-gain, itsasoa ageri zen, altzairuzko itsaso bat, euria eskaintzen zuen plomuzko zeru baten pean (.) Berehala, ura ikustearekin, Peyori pentsatu zuen. Mun ote zen? Munduko zoin xoko-mokotan? Urte bat Erramun ehortzia zela eta Gaxuxak deusere ez ahanzten! Peyorentzat zuen amodioa berdin-berdina zagon, bero eta ostikatua (95 or.).

Zati honetan jakiten du protagonistak berak beretzat hautatu duen mutilak ez duela zerikusirik izan Erramun marinelaen hilketa-ekin.

Eta azken zatian, aurreko jakite horrek altzairuzko itsasoa beste-lako bilakaturik:

Iguzkia sartzerat zoan, urrunean su batek bezala zerua gorrituz. Eta portuan barna ageri zen halako urrezko bide bat iguzkiak egina uraren gainean. Itsas-lzarra bide horren bazterretik heldu zen...(101. or.)

Jada ez zegoen arrazoirik amodioaren bazterretik ibiltzeko, bazen ordua urrezko bidera iragaiteko:

eskua tinkatu eta, besarkatu ziren aspaldiko orde, hitz bat erran gabe, hain handia ikusten baitzuten ordutik haste bizi guzikotz heien artean sartua zen zoriona (102 or.)

Zein ideal desberdinak Miranderenak eta Etcheparerenak. Bien ipuinek dute edertasuna, hark garratetik duena honek gozotik, amaiera oso tradizionalarekin.

3.2.2.3. "Kurutze gorriak"

Baiona ondoko Mugerreko laboraria da protagonista eta Lorenan den Bar-Le-Duc-era soldadugoa egitera joateko galdea ukana du, osasun zerbitzuan, autoek lau aldeetan gurutze gorriak ohi dituztenean (hortik izenburua), baina hainbat hilabetez hanka bat igeltsatua izan duenez, Okzitaniako Tolosako Larrey ospitale militarera doa senda-agiria lortzera.

1959an otsailetik abendura *Gazte* aldizkarian epeka eman zen eta aldizkariko arduradunek foilletoi gisa aurkeztu zuten. Kontakizun honen garrantzia bere modernotasunean ikusten du Inazio Mujika idazleak: *Filme neorrealista italiar baten antza hartzen zaio hasiera-hasieratik, fotogramak xuri-beltzean pasatzen dizkigu Etcheparek, narraztaile orojakilea ia erabat ezkutatzuz*¹²². Halaber, oroitarazten digu urte horietan Aljeriara joaten zirela gerrara Ipar Euskal Herriko gazteak. Txomin Peillen, esaterako, Aljeriara joan zen, erizain lanetara, boluntario.

*Kontakizun honetan soldadugoa da gaia eta ez Aljeriako gerra, baina hura ere presente dago. Hau idatzi zuenean Jean Etcheparek hogeita bat urte zituen eta, beraz, bera ere soldadugaia zen, nahiz ez zuen soldadutzarik egin beharrik izan, bihotzeko gaixotasunaren kariaz*¹²³. Kontakizun honen bidez estalitako proposamen bat ere egiten zien adinkide zituen euskal gazteei: soldadugoa osasun zerbitzuan egitea.

Ipuinetan euskal laborari, artzain eta marinelen giroa marraztu digu baxenabartarrak, oraingo hau hirian kokatu zuen, Tolosako hirian gaez eta hango Larrey ospitalean, baina protagonista arestian adierazi bezala euskal herririka bateko laboraria da, agertzen dituen erreakzioak oso etcheparetarrak (haren alter egoa) iruditzen zaizkit, eta kontakizuna irakur liteke soldadugoa Frantziako zeinahi kasernatan egin beharrean ziren euskal laborarientzako iniazio-kontakizun gisa, hara joan aurretik harako lotsak alde batera uzteko eta beren baitako konfiantza sendotzeko lagungarri gisa.

Goazen gure begirada garrantzizko jotzen ditugun testu zati batzuetara bideratzera, interpretazio bila. Aurrez egokia deritzat Etcheparek berak, kontakizun hau argitaratzen ari zen garaian, idatzi zuen artikulu batetik honako hitz hauek aldatzeari:

Erdaratik itzulizko literatura baten egiten ari girela erran ditake, alde huntan, zombait urthe hootan. Iduri-eta guhaurek ez dugun aski suiet eta kalapio ukaiten ahal, nahi badugu, gauza berrien egiteko. Eskualdunak ez dira bakarrik laborariak. Nun

[122] Mendekoste gereziak, 13. or.

[123] Piarres Xarritonek baieztatu dit. *Gazte* aldizkariak zazpi bat mila ale banatzen omen zituen garai horretan, eta beraz, gazte euskaldun askorengana heltzen zen.

nahi kausitzen dira: hirian, Ameriketan, armadan, desertuetan... Beraz, gure teatro suietak nun nahitik har ditazke sendimendu guzietaz mintzatuz. Haatik ez bethi trufa eta prediku gisa. Aski badugu, hortarik¹²⁴.

Teatro gaiena heda liteke noski kontakizun gaietara ere, eta nik uste, horretan ari zela; horretan eta gorago esan dugun xedea gidari, euskal laborari soldadugaien lagungarri, modu literario atseginean, kanpoko gauzen eta haiek barnean protagonistari eragindako erreakzioen deskribapen egokiz, elkarriketari tarte aski zabala eskainiz (teatroan aritua) eta giro egiantzekoa sortzeko esku literario trebez, eta azkenaldean izan ezik narratzailearen esku-sartze pisuzkorik gabe.

Bi partetan zatitu liteke kontakizuna: Tolosako hirian protagonistak igarotzen duen ilunabar-gauak osatuko luke lehen parte, eta bigarrena ospitalean ematen duen denborak. Lehen parteak narrazioaren bi heren hartzen ditu, hortxe nonbait, eta bigarrenak, heren bat. Bi zati horiek beste bitan zati litezke: Tolosako tren geltokira heldu eta egiten diren kanpo deskribapenek eta haiek mutikoaren baitan eragiten dituzten erreakzioen deskribapenek osatzen dutena bata, eta bestea, luzee-na, Tolosako tren geltokian axuranta (brigada) indotxinarrarekin, sardianta (sarjentu) larru-zuriarekin eta soldadu ohi beltzarekin elkartu eta laurak ematen duten denboraldia Tolosan, gauez, ostaturik ostatu. Eta bigarren zatia ere beste bitan: ospitalean sarturik han eskarmentudun mutiko batekin egiten duen egonaldia, eta jada ospitalean berean gainerako ospitalkideekin egiten duena.

Lehenbizi, herri txiki batetik hiri handira heldu den laboraria galduxe aurkitzen da, usaiarik gabe eta zozoa ez emateko beldur antzean, baina badu kemena eta kalipua. Laster elkar-tzen da aipatutako bi militar eta militar ohiarekin. Beltza soldadutza bere garaian ohoratu zuen gizon bat da, egun herriminez eta emazteki-minez joa dena. Ongi dago emana haren herrimin eta emazteki-mina Gondolier kantuaren aipamena-
rekin; haatik, beste biak dira narrazio elkarriketatuaren haria aurrera daramatenak.

[124] "Itsas hegiz-hegi edo Teatro solas eta bertze" in *Herria*, 1959-04-23.

Graduazio handienekoak gerretan irabaziak zituen galoiak: Frantzian lau urtez, Indotxinan, Madagaskarren eta Aljerian egona zen urtebete eta bazekien zer zen gerla: *lohian errestan ibilia zen, kolpata. Beharriak tiroen arrabotsak elkorturik* (36. or.) eta bazekien zer egin behar zen galoiak biltzeko, eta hori zenbat kostatzen zen. Sargentuak, aldiz, axurantaren kontrapuntu, goranahi handiak zituen, ez zuen gerra ezagutzen eta bulegoan zituen bilduak, paper artean, galoiak eta hala nahi zuen gora egin. Haren goranahia trufaz hartua da kontakizunean eta bestearen kurrikuluma begirunez eta axurantaren hordikeria gorabehera (penak zituen eta haiek ahazteko edan egiten zuen) askoz gizontasun gehiago bazuen eta soldadugaiak, azken buruan, bizitzako irakasletzat har zezakeen: *Axurantak mutiko gatzeari begiak idekarazi nahi zituzken, ikusten baitzuen herri ttipi batetarik heldu zela hiri handi batetarat* (47. or.)

Ospitale atarian aurkitu zuen mutiko *beltxino*, larru-leun, begi-beltz, bekain-beltz eta bibote-beltza mutiko kokin bat zen, soldadugotik libratzeko jukutria maite zuena, eta horri esker Aljeriara joatetik libratu zena. Narratzaileak ez du mutiko beltxino kokina gaitzesten, are gutxiago jarraibidetzat erakusten. Gure laboraria joanen da Bar-le-Duc-era osasun zerbitzuan soldadugoa egitera, hots, ez dio aberri eginbideari uko eginen.

Azken zati honetan, ospitale militarrean, nabarmentzen da gehiena gorago aipatu dugun idazlearen alter egoa, eta didaktismoa. Berziki, emakumeen alderako eta omonieraren alderako protagonistak, Etxebarne soldadugaiak, erakusten duen jarreran eta hitzetan:

Etxebarne ez zen usatua amodioz nolannahika mintzatzen. Hitz horren errespetua bazuen. Ez zituen egundaino bere amodiozko sendimenduak nehoi biziki agertu. Herabe zen gauza horietaz mintzatzeko, nahiz, bertzenaz, ez zen batere motela (58. or.)

Aldizkari saltzailea igaro zen eta:

Gehienek amodiozko irakurgaiak hartu zituzten, asko gaziak eta itsusiak. Batzuek usaiarentzat...Zonbaitek lagunek bezala egiteko, beren buruak ez nahiz sobera haur erakutsi, hek ere holakoen usaia bazutela (59 or.)

Jaun omonierra heldu zenean, batzuk aldizkari berdeak irakur-

tzen ari ziren: *Bizpahiru gaztek eskuetan zituzten kaseta itsusiak sakez, ipurdipean eman zituzten (id.)*.

Honela deskribatzen du jaun omonierra:

Haizea bezala zabilan, dena zaina. Denentzat hitz labur bat. Ez zagon segur dilindan, solasean has eta ezin geldi. Gaitzeko bihotza erakusten zuen haren begitarreak, dena kar eta oldar (60. or.)

Igandean mezatarara joan edo ez pentsaketa zegoen: *ez zen menturatzen bakar-bakarrik kaperarat jausterat?* Lagun batek galdetu zionean mezatarara joan behar zuen, baietz ihardetsi zion:

Lagun harek ez balako galde hori egin meza entzun gabe gelditu behar zuen. Uros zen lagun baten ukaitea mezarat joaiteko (id.)

Aljeriako gerrak ere baditu bizpahiru lerro, eta ez hara joatera inor berotzeko egokiak:

Arratsaldean bizpahiru eskualdun kausitu zituen foyerrean. Aljeriatik heldu ziren. Ez ziren sobera ontsa. Arratsalde bat goxoa pasatu zuten (60-61. orr.)

Ez dugu aipatu ospitalean gainerakoek *le basque* dei ziezaioten erdietsi zuela. Euskalduntasuna, fede girstinoa, emakumeen alderako errespetu hori, ez aldarrikatzaile baizik barnetik sentitua, hor dira nabarmen kontakizunaren azken zati honetan.

Eta Tolosa hirian, gauez, eta ospitale militarrean, hainbat ikusirik eta ikasirik, *Etxebarne Bar-le-Duc-erat buruz abiatu zen bere soldado-goaren egiterat.* (id.)

3.2.3. Txomin Peillen

Gurasoak Ligiko zuberotarrak zituen Txomin Peillen Pariseko muiño famatu Montmartren jaio zen, eta hortaz, berak Euskaltzaindian sartzean adierazi zuen bezala, ohore handiz euskal idazle "atzerritarra" dugu, Jon Mirande bezala, eta Rene Lafon eta J. Allieres-en kideko¹²⁵. Alde batera, 40ko hamardaren amaieraren eta 50eko hamarkadaren hasiera aldera urte batzuen buruan Parisen biltzen zen

[125] Ikus PEILLEN, Txomin: "Euskaldun maiteok, agur!" in *Euskera* XXXIV (2), 2. aldia, 1989, 436 or.

euskal zirkulu literario berezi haren oinordeko eta lekuko (A. Ibinaga-beitia, J. Mirande, I. Renteria, R. Peillen...) ¹²⁶ eta bestera, euskal letretan literatur ibilbide aski luzeko idazlea. Kontakizunak argitaratzeari 50eko hamarkadako bigarren zatian ekin zion.

*Euzko-Gogo*a-n artikulu bat kaleratu zuen, C. Collodi italiarraren Pinotxoren abenturen ildoko "Pinnokio eta aizea" ¹²⁷. Liburutik hanka egiten duen paperezko Pinotxo-ren abentura labur bat da, haurren loakartze gozoa laguntze aldera prestatua.

Egan-en lau argitaratu zituen: "Jondone Denuxi", "Philemon ta Bauzis", "Maha Bharata'ko ipuin bat" eta azkenik "Kalaa gaineko aizea" ¹²⁸.

Lau horietatik lehen hirurak elezaharren egokitzapenak dira; azkena, berriz, Aljerian frantses armadako erizain zela urte eta erdian bildu zituen esperientzia eta lekukotasunen ondoriozko kontakizunetako bat. 1959-60ean idatzi zituen kontakizun horiek 1982an argitaratu ziren *Aldjezairia askatuta* ¹²⁹ liburuan.

3.2.3.1. Jondone Denuxi

Elezaharren arabera, Parisko lehen apezpikua Jondone Denuxi (Saint Denis) izan zen (arteana Paris Lutetia izeneko herri kozkor bat), Erroman Valeriano enperadore zela, 258an martirioa harturik hilik. Tx. Peillenek apailatu kontakizunean, Denuxi girstino fededun finari, fedea ukatu baino hil nahiago duenari, emaztea girstinoa duen germaniar handi sable-iresle eta su-edale batek mozten dio lepoa; Denuxi barkatzen dio hiltzaile damutuari eta senar-emazteek Lutetiako girstinoek lagundurik hilobiratzen dute. Geroago han Frantziaren historian garrantzizkoa izango zen basilika eraiki zen. Horretaraz gero, Parisen sorrerako elezahar baten egokitzapena, Txomin Peillenen jaioterri Montmartrekin zerikusi hertsia duena.

3.2.3.2. Philemon ta Bauzis

Greziako Zeus eta Merkurio jainkoak etxean hartu zituzten bi

[126] Ikus *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Gero, Bilbo, 1976, 13. or. eta ond.

[127] 1956 (9-10).

[128] Hurrenez hurren: 1959 (4), 1959 (12), 1960 (1-2), eta 1960ko azken alean.

[129] Hordago-Lur, Donostia, 1982.

nekazari senar-emazte zaharrak dira protagonistak. Abegi onaren sinbolo dira; izan ere, beste herritarrek aterik ireki ez eta haiek, aldiz, abegi ona egin zieten mozorroturik joan zitzaizkien bi jainkoei, eta ordainetan, jainkoek herria suntsitu zuen uholdetik salbatu zituzten.

3.2.3.3. Maha Bharata'ko ipuin bat

Talde bateko bost anaien batasuna eta haien emazte bakar Drao Padi-k Krishna jainkoari (hinduismoan Visnuren zortzigarren avatara edo haragiztapena. Maitasunaren jainkoa) egindako otoitzen indar miresgarria ederresten dira. Deigarria da ipuin hinduista honetan emazte bakarrak bost senar dituela (musulman sinesteen ifrentzua) eta bera dela maitasunaren jainko Krishnarenganako ararteko. Txomin Peillenek berak ipuin honetaz honako hau adierazi du Jon Miranderi buruzko artikulu batean: *Idazlea liluratzen zuen Indiak, budismoak ere apur bat. Nirekin eleberri bat idatzi nahi zuen Indietan igaroko zena eta hortatik gelditu da Egan-erako idatzi nuen Mahabaratako zati bat*¹³⁰.

Hiru kontakizunei buruz aipagarriena da, nire iritzirako, gai aldetik euskal letretara dakarren berrikuntza: mundu guztiko kulturen alderako jakin-mina piztu nahia; kontakizunon bidez adierazi nahi izan balu bezala: euskal literaturari ezin zaio munduko ezein kultura arrotz gertatu, ez frantses paristarra, ez grekoa, eta ez hinduismoa, eta ez beste ezein. Bestalde, kondaira zaharren alderako zaletasuna erakusten du.

3.2.3.4. Kalaa gaineko aizea

Istorio honetan ere ageri da zibilizazio zaharren alderako zaletasuna, baina, bestelakoa da, bizi izandako esperientzian baitu oinarri. Arestian aipatu dugun bezala, beste zazpi kontakizunekin batean proiektu handiago baten katebegia baino ez da. Txomin Peilleni, nik uste, antropologia eta etnonologia zaletasuna, mutikoa zela, bere gurasoen herria estreinako ezagutzean sortu zitzaion. Pariseko Montmartretik Zuberoako Ligira joan, eta bere gurasoen herria beretu nahi horretan¹³¹.

[130] "Jon Miranderen ordenua bere lekuan" in *Jakin* (106), 1998, 26. or.

[131] Ikus PEILLEN, Txomin: *Paristar euskaldun bat* (Ni...neu), Kriselu, Antropologiaren euskal bilduma, Donostia, 1987, eta *Allande Elixagarai ligiarraren ixtorioak* (parre ipuinak), Aramburu editorea, Donostia, 1985.

1982an kaleratu zuen “Aldjezairia askatuta” liburuaren aitzin-solasean honela dio:

Ipuin azalez jauntzirik, aldjezairiar iraultzan bizitu ditudan oroitzapenak eskaintzen dizkitzuet. Margolan honetan, gaiak, margoak gertaera hutsak dira, marrazkia bakarrik nere lana; baldin emaitza ez bada eder azken horrek du errua (id.).

Azken kontakizunean “otsoak gara” izenekoan, frantsesek aljeriarrekin erabili zituzten tortura basak kontatzen ditu lehen pertsonan narratzaileak.

Alpatu dugun aitzin-solas horretan bertan adierazten da laburkiro Aljeriako (1954-62) iraultza baino lehen Uled Abdallah etniakoen bizitza nolakoa zen, eta horrek lagun diezaguke “Kala gaineke aizea” hobeki ulertzen. Dio Dahrako magrebtar gizartean kastak bazirela eta indar gutxiagorekin egun ere badirela:

Kasta bakoitza herria jendekatu duen arraza ta batzutan hizkuntzadar bat da. Beko mailan –aberastasun aldetik– beltzak dira: Saharako oasisetan esklabo izandako harratin delakoen semeak, Aldjezairia guztian sakabanatu dira. Kolorea ikusi gabe deiturak sal(a)tzen ditu: M’Ghani, Sudani, M’Barek. Jende horien tasun nabarmenena lurgabetasuna da. Ofizios gizonak automobila gidari, andereak dantzari, ipuin edasle; gehienak kalean bizi eta azken garaietan hirian morrointzan, neskame ta mutil. Beren artean ezkontzen ziren eta frantses bazekiten (14-15)

Kontakizunera berera etorritz, kazetari batek egindako erreportaje gisakoa da (kamerak izanez gero, dokumentala egingo zukeen); lehenik, sarrerakoan gerra dagoen tokitik bi kilometrorra urruntzen da narratzailea, sinbolikoki orainetik iraganera iraganik, hiri erromatar zaharraren hondakinak dauden Kalaara, eta han erdi eroria dagoen “marabu” edo “kuba”, hots, kaperak musulman batera sartzen da¹³². Frantses kolonizatzaileen aurretik “Beltzen Erriak”¹³³ ezagutu dituen

[132] 1982an argitaratutako liburuan, 16. orrian, dio: *Saindu edo marabu gizonen kultura eta haieri egin kuba kaperak, baliman, aintziñako kristotasunaren ondarrak izan bear dute.*

[133] Txomin Peillenek berak honela adierazi dit: *Beltzen erria, hau da askotan zuberotarrek darabilten izena Ipar Afrika izendatzeko. Beste argibide jakingarri batzuk ere eman dizkit: Kala gaina da gotorleku, haizetsua, erdi naturala karaitz murailekin,*

zibilizazio batzuk oroitarazten ditu. Ondotik, herri horretako ordezkari izan litekeen gizon ahots bati ematen dio hitza:

Xuriek nere Smala'ko etxe multso bat erre dute. Oroitzen naiz. Garra gorri dantzan ari dire; olloak erreik kantan. Olibatze adarrak, mats alienak, tellatuetako diss ostoak karaskaz: gurbiak erratzen. Esiak, egurtegiak su meta eginik (.) Gure loi ta egurrezko etxola erre dadin artean, gu hantxe begira gaude; etxeko guziak hor daude: bi ardi, zali zaar bat, bi pegas, lurrezko kaiku bat, irur aur, zarpa asko...¹³⁴

Ondasunak ez ezik, kontatzaileak jasotzen duen ahotsak ama galdu du, semea, emaztea:

Añañek (zubereraz jende txarrak, pitxi faltsuak, frantsesak dira, Tx. Peillenen arabera) ama gurea bere egurrezko etxearen barrenean bizirik erre dute (id.). Geroztik aur bat il zait, seme bat uste dut. Orain goserik ez du jasango. Eortzia dut lur zee baten azpian, arri lerro bat inguru: hala esan du bear zela Smala'ko buruak (.) gauean txakalak ule ila jan zigun (.) Aurtengoan aurra amaren sabelean il da. Goikoak hala nai zuen eta. Ama bera nonbait eta alabearrez ospitalean il da. Beste andere baten erosteko dirurik ez. Alabearra eta. Urri-kaltzeak nere emazte zana ez du berpiztuko, gainera non da lurpean baino obeki (202).

Kontakizunaren lehen hitzetan ohartarazi digu: *Nork sinistuko. Nik han entzunak aipatu ondoan, nork negar bat ixuriko...*

Haatik, ez da norbere errukirik edo norberaren ontasunaren aldarrikapenik, baizik autoerruduntasunaren aitortza eta hil dezaten nahia:

Mi aldiz erre nezatela, il nezatela batek edo bestek, nik ere bi alderdietan il dut, erre dut eta kitto gire. Iltzen banaute me-rezia duket (.) Nere erriko zarrek diote, gure arrazakoak su-

(...) eta beste erditik lehenik feniziarrek eta erromatarrek gotortua. Hiri aurritu baten hondakinak badira. Gain hortatik Sidi Muza mendia ikusten da eta hortik ez dira bakarrik felagak ibili, Abd El Kader ospetsuak hor inguruan bere azken gudua galdu zuen. Kalaa gaztelua da arabieraz, eta lekuaren izena. Azken soldadu egunean komandanteak bildu zituen joateko zirenak eta ni ez nintzen joan gurutze gorrikoa nintzelako eta ez artilleriakoa: armarik gabe Kalaara argazki egitera eta gogoetatzerara Igo nintzen. Han nengoela auzoko gizon armatu batek ikusi ninduen eta etorri zitzaidan zaintzera...Hori da ipuin horren jatorria.

[134] In *Egan*, (3-6), 1960, 201. or.

geak iduri girela: makilaz jo eta burua apal, eskuaz balaka eta burua gora. Itzen aurrean ni beinipein enaiz iñoiz belaunkatzen, makilak kalitzen banau baizik ez naiz plegatzen (203)

Kontakizuna bera finiturik, gibel-solasean, Kalaako otoiztegira doan gizon bizar-zuri batekin egiten du topo narratzaileak eta atzera begira jarririk honela ikusten du hura:

Besoak airean zeruari ukabila erakutsiz Aizeari oyuz ari da. Haren sekretuak entzun aal ditut nik, ala Erri guziaren litani zaar bat zen? Erri latz, bilaiz gorria (biluzgorria), erri piperra, erri zimela utzi dut (203-204).

Kontakizun garratza, Ipar Afrikako bereber beltzen patuaren araberakoa.

3.2.4. Gabriel Aresti

Ibon Sarasolaren iritzian¹³⁵, bere bizitzako epe sortzaileeneko fruitu dira. Egileak paratu zizkien azpituluei erreparaturik, halako ziklo bat osatzen dute: ipuin tristea, ipuin barregarria, ipuin garratza, ipuin lotsagarria, zaharra eta itsusia, eta errusiar formalisten hizkerako *alegia* edo anekdota hitz gutxiko esaldi batez eman litekeena dute, eta orduan, garrantzia istorio sinple hori emateko moduan dago:

Baina horren gainetik kontaketan bertan agertzen du Arestik maisutasuna, anekdotaren elementuak kontaketa hildoa erakuntzaren sena azpimarkagarri antolatzen dituen eran, hain zuzen. Ez da falta Arestigan hitz-joko gatzduna, ez ateraldi barregarria edo baliabide tekniko egokia, baina beti kontaketa eraginkortasunaren zerbitzuan (id.).

3.2.4.1. "Umezurtz aberatsak gabonetan jokatu nahi" (Gabonetako ipuin tristea)

Lehen pertsonan hasten da ipuinaren aurkezpena, ugazaba zeiken eta zikoitzaz oso kezu den fabrika bateko langile batek egina, eta gero beste narratzaile batek, fabrika horretako ugazabak berak kontatzen du ipuina. Bai kontatzen den gertakariaren aldetik eta batez ere kontatzeko moldeagatik oso berezia euskal literaturan, 1957an.

Gertakaria berez aski sinplea da: jostailu ederrak eduki arren

[135] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, Susa, Zarautz, 1986, 164-166 orr.

gurasoen maitasuna zer den ez dakien mutiko aberatsak bere moduko mutiko bat nahi du jolaserako. Neskameak kontatu dio Jesus haurraren historia eta bete-betean sinetsi du. Etxe ederreko lorategira eskera datozkio ama- seme batzuk; dirua ateratzera datorkion mutikoa Jesus dela iruditzen zaio, berarekin jolastera etorria. Mutiko aberatsaren jostailu garestiak bereturik, ihes egiten dio delako mutiko eskaleak eta besteak atzetik segitzen dio, zaintzailearen oharkabean, kanpoan izotza delarik, pijama hutsean. Muturreko baldintza horietan izozten da mutikoa eta horren ondorioz hiltzen. Aitak semearekin egindako bidegabekeria erremediatzearren, langileei soldata bikoiztuko diela agintzen die.

Kontatzeko modua berezia dela adierazi dugu. Haste-hastetik nabaritzen da estilo berezi bat:

*Nik lan egiten dudan frabikan, ugazaba, inor badago munduan, bera da gizon zikoitza eta zekena, abariziara emana eta eroria, juduen seme-alabak bezala, jaiotzen direla emaginaren ezkon-eleztunarekin ukabilean. Gure alogera benetan laburra zen, jaten ematen etziguna. Horregatik ugazabarekin haserre ginen, frabika hura komunist-kabi bat zela, ongi esan zitekeen*¹³⁶.

Hiperbolikoa, neurririk gabea, izaria hausten eta suntsitzen gozatzen duena: baina behin, zorioneko egun batean, ugazabak berak dei egin zigun langile guztieri, eta sekulako eskeintza egin zigun, handik aurrera doble irabaziko genuela esanaz (id.) Zer haur ipuin kontatu behar ote digu galde dezake irakurleak bere baitan? Ugazaba zeken eta zikoitza, judu topikoaren antzeko kapitalista langileek gorrotatua, bat-batean soldata bikoizteko prest! Kontraste bortitzak, aurkakotasun muturrekoak.

Koldo Mitxelenaren iritziz, ipuin honetan eta idatzi zuen azkenengoan¹³⁷:

[136] *Gabriel Arestiren literatura lanak* 6, Susa, Zarautz, 1986, 7. or.

[137] Azken ipuin horretan "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (*Gabriel Arestiren literatura lanak* 6, 30-38 orr.) justu berak bere bizitzan egin zuen hautuaren aurkakoa egin zuena da protagonista: "Madalen Linares" emakume pobrearekin gustaturik egon, harekin ibili eta haurra izan, baina hura bertan behera utzi, eta bere "klase eta leinuko" Mertxe Zabalarekin esposatuko dena, eta horregatik ipuin idazle Arestik dohabe agertzen digu ipuinean, eta damaturik egindakoaz, azkenean, bere haur zapuztuaren haur bat salbatuko du eta jasoko etxean.

*Sentiberatasun belaxkaz (horrela ziokeen Orixek) inguratutik azaltzen zaigu (.) Desmasia zuen lege, eta ez zenbaitek noraezean gorde nahi genukeen nolabaiteko oreka irristakorra*¹³⁸.

Dickensen Gabonetako abestia-n protagonista diruzalearen bihotza beratzeko delako "itzalak", bizitzan lagun izan zuen kapitalista zekenaren espirituak jokatzen duen papera hemen mutiko eskaleak jokatzen du, Jesusen "itzalak" nolabait; izan ere, umezurtzari eskera datorkiona Jesus bera dela iruditzen zaio: "Badator Jesus Umea, badator nirekin dostatzen -zioen bere kolkorako- (id.), eta horrekin batean halako tonu erlijioso, Alvaro Rabellik dioen moduan:

*Bertan, genioen bezala, ugazaba baten zikoizkeria agerian utzi arren, Gabon giroa, maitasunik eta lagunik ez duen ume umezurtza, Jesus umea eta Andre Mariaren aipamenak eta amaieran umea hiltzeak erruki tonu ikaragarria ematen diote ipuinari. Erruki sentimendu horrek ugazaba zikoitzaren bihotz gogorra bigunduko du eta haserre zituen langileak ere, lehen gorriak, errukitzea lortuko du. Ironia gozatzen duen erruki sentimenduko ipuina dugu, Gabon ipuina azken batean*¹³⁹.

*Angel Zelaietaren ustez, ipuin honetan agertzen du lehenbiziko aldiz Arestik geroago poesietan landuko duen gai sozialerako isuria "mailuarena eta biolarena" alegia*¹⁴⁰. Arestiren bizi-urratsen zertzelada batzuk ematerakoan adierazi dugun bezala, 1957an jada hasia zen Basurtuko Melirekin, EGiltik aldendua eta ipuin honen gertakaria hautatzean ikusten denez, gai sozialetara isuria.

Ibon Sarasolak agertu zen garaian kontatera molde hau euskal literaturan zein berritzailea zen hobeki ikusarazteko Txillardegik Eganeko ale berean agertu zuen "Orangutanen ugartea"-ko kontaearekin alderatzea proposatu zuen. Hona hautatu zuen zatia:

Joanes'i berriz laztu egin zitzaizkion illeak: eta itza aal zuen eta geiena goratuz, esan omen zien: "Ez bedi inor jets orrera, urtziak madarikatutako ugartea duzute ori. Goazen emendik

[138] "Gabriel Aresti eta Egan" in *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986, 166-169 orr.

[139] RABELLI, A.: *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*, Labayru-BBK, Bilbao, 2005, 29. or.

[140] ZELAIETA, A.: *Gabriel Aresti biografia*, Susa, 2000, 36-37 orr.

ariñiketan. Emendik bereala ez bagoaz, gureak egin du. Goazen aguro. Leen baño okerrago gaude orain!!! Txoratuta omen zirudien Joanes'ek. Bera, beti ausart izan zena otzikarak artuta omen zegoen. Baña, "zer dela-ta?", galdetzen omen zioten mariñelak alkarri. Begia borobil, tinko, igige, joserik. Ura ikaral Zer ote?¹⁴¹.

Ordurako Txillardegik bere lehen eleberria, Leturiaren egunkari ezkutua, kaleratua zuen, eta oro har oso harrera ona izan ere bai, ipuinak ez bezala. Laster azalduko dugu delako ipuin horrekin Txillardegik zer egin nahi izan zuen berak "Kosmodromoa"¹⁴² ipuin bildumaren sarreran adierazten duenez, baina aurrerapen gisa begira zer adierazi zuen ipuin horretaz "Hitza hitz" liburuan: *urte horietan eman nuen argitara baita ere, nik saiakera labur gisa sailkatuko nukeen ipuin bat, "Orangutanen ugartea"*¹⁴³.

"Leturiaren egunkari ezkutuan" eta "Peru Leartzako"-n bezala "Orangutanen ugartea"-n ere, gai aldetik berritu zuen Txillardegik euskal narraziogintza. Arestik kontraera aldetik ere bai.

3.2.4.2. "Olerkaria"

Sarasolak gorago jaso dugunari jarraiki, honela dio ipuin honetaz:

Berdin gertatzen da "Olerkaria" ipuina hezurmamitzen duen "kontabilitate estiloarekin", kontatzeko moduari buruz erabakitzailea gertatzen dena (.) Izan ere idazkera da, behar bada, Arestik euskal literaturara ekarri duen eraberritzearen alderik garrantzitsuena, batez ere etorkizunari begira (id.)

Aresti bizibidez kontularia zela eta bokazioz olerkaria, Alvaro Rabellik ipuin honen ironia eta azken bertsoa nabarmendu ditu: "gizonaren gorpuzta buztinezkoa da". Honako interpretazio hau ematen dio:

Buztina lehengai primigenioa da judu-kristau kulturarako, zeinaz Jaungoikoak gizona egin baitzuen (.) Kontrara, buztina ere moldagarria da, zikina eta inperfektua, gizona bezalakoa. Hori guzti hori literatura ikuspegira eramanda, antzinate klasi-

[141] Gabriel Arestiren *literatur lanak* 6, Susa, 1986, 166. or.

[142] TXILLARDEGI: *Kosmodromoa (Ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984.

[143] AGIRRE, Joxean: *Hitza hitz (Txillardegirekin solasean)*, Elkar, Donostia, 1996, 54. or.

koak ezaugarritzatuko luke poesia jakin bat, poesia ederra, sublimea eta ordenatua alegia. Buztinezko poesia, berriz, jatorrizkoagoa, gizonaren parean legoke, askea eta inperfektua aldi berean, baina gizatiarragoa oro har. Arestik poetika horren alde egingo luke¹⁴⁴.

3.2.4.3. "Abertzalea"

Idazkera bereziarena ez dugu berriz aipatuko. Gaiari erreparatuko diogu, eta hasteko gertakariari. Hiru herri edo populu bizi dira *Errokaltar* deritzan uhartean, eta hirurak ehun ingelesek azpiraturik. Aurreko ipuinak bezala, hau ere era horretako esaldi ironikoz mukuru dago, baina ez diogu horri erreparatuko. Ehun mila latino, ehun mila arabiar eta ehun mila *errokeño*, beti elkarren artean borrokan ari, baina ingelesen mendean. Errokeño edo errokaltartarrak hizkuntza berezi batean mintzo ziren eta inork ez zekien haien jatorriaren berri. Esan dugun bezala ez zuten elkar jasaten eta igandero borrokaldiak izaten zituzten hiru herrietakoek.

Behin, Pariseko Sorbonan ikasitako errokaltar abokatu bat (hiru herrien odol nahasia zuena) herrikideen egoera latza ikusirik abertzale egin zen eta: *erru guztiak inglesenak zirela erabaki zuen, hango liskarrak eta burrukaldiak, gorrotoak eta odol-isurtzeak eragozten eta iraungitzen jakin etzuelako, gobernari txarrak zirelako*¹⁴⁵. Orduan beste uhartetar batzuekin mintzatu eta erabaki zuten herria askatzeko *gurutzada santuari ekitea*. *Gerra baketsua: isterrak erakusteko gerra*, eta azkenean lortu zuten garaipena modu umoretsu-barregarran. Delako abertzale horrek gobernu antolatu zuen eta herrien arteko borrokaldiak bortizki debekatu, herri batekoek beste herrikoen bat hiltzen bazuten herri horretako hamar hilez, eta halaber, gobernuari egindako kritikak *eskumako bepurua* kenduz zigortuz. Jendea aspertu zen eta gobernuaren aurka altxatu. Gobernu bota, ministro guztiak fusilatu eta matxinada burua soka lodi batekin urkatu zuten. Ingelesen itzulera eskatu zuten baina haiek ez zuten itzuli nahi izan.

Ipuinaren erakutsia:

[144] Aip. lib. 27-28 orr.

[145] Gabriel Arestiren *literatur lanak* 6, 19. or.

Ikusten dugu gizarteari ezin eduki lekidiokeela amoriorik, eta edukitzen baldin bazaio, gordean ezkutatu behar dela; populuak bere ongia gorrotatzen baitu, eta bere gaizkia maitatzen¹⁴⁶.

Ez du ematen ipuin hori idatzi zuena frankismoa eraisteko indar abertzaleak adoretu nahian zebilenik. Ingelesak Indiatik alde egin izana domaial, etortzen zaizu burura hori irakurririk, eta gainerako herrialdeetan ere, abertzaleek gidaturik behintzat, hobe irauli nahiak bertatik itotzea, aurrera eramanez gero okerrago izan baitzitekeen.

Denok dakigu polemika handiak eraiki zituela, baina, dakidala, ipuin honek ez.

Ipuin hori argitaratu zen urtea amaitzearekin batera hamasei urteko erbestealdira jo behar izan zuen Txillardegik. Gisa honetan adierazi zituen Arestiren eta bien arteko kidetasunak eta desberdintasunak:

Politikaren alorrean oso sentsibilitate desberdinak genituen eta pertsona bezala pixka bat espeziala zen. Arestik gure aldean klase kontzientzia sendoagoa zuen; eta inguruak, adiskideak eta ezagunak eta eraginak ere, oso desberdinak zituen. PCEren orbitan mugitzen zen eta beti harrigarria egin zaidana horixe da, ingurumaria horretan bizi eta nola murgildu zen euskararen munduan, euskarari zegokionez erabat radikalak baitzen. Hitz batean esanda, politikaren alorrean inkompatibleak ginen, baina, hala ere, harreman onak izan genituen, euskara batuaren aldeko borrokan bereziki¹⁴⁷.

3.2.4.4. "Andre Madalen enamoratu"

Gertakaria nahiko topikoa, sinplea eta irri-eskandalagarria: andre madalen adinean aurrerratu bat: aita ez-ezagunaren eta ama sobera-ezagunaren alaba zen, eta gainera etzuen ukatzen, edonori aitortzen zion, lotsa gabe, ahalke gabe, entzun nahi izaten zuen edonori, nola hasi zen dirua pilatzen haren negozioekin, haren etxeekin (hospe txarreko etxeekin)¹⁴⁸. Urduñako zezen-plaza zaharrean ikustearekin

[146] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, 20. or.

[147] Hitz hitz, 48. or.

[148] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, 22 or.

batera toreatzaile gazte batekin maitemindua, eta harekin ezkondua edo esposatua bueno, ezkondu ez, esposatu bakarrik, zerren Andre Madalenek daukan edadearekin, gorputza eztago indar haundirik egi-teko (id.).

Idazkera lotsagabe hiperboliko bitxi hori nagusitzen da.

Alfontso lagunari egiten dizkion komentarioak fin-finak dira: *bai Alfontso laguna, hor dator andrea, andre galanta eta dotorea (.) Entenitu duzu, Alfontso? Nolakoa zen gure andrea? Eztut pentsatzen inork esanen duenik gauzak ezitudala argi eta garbi esplikatzen (.) Esanen didazu, Alfontso laguna, estomagu galanta eduki behar zuela gizonak (.) Eta badakizu zer gertatuko den? Nik esanen dizut, Alfontso, zerbaiterako baitaukat nire ipuietan kreaizailearen eskubidea¹⁴⁹, halako hiri-kontalari bilakatzen dute ipuin idazlea, ahozko kontaketa irendipena sortuz.*

“Etxe aberatseko seme galdua eta Maria Madalenaren seme santua” antzerkian¹⁵⁰ giza inguruneak prostituziora behartu duen Maria Madalena prostituitu baina prestua agertu zigun. Hemen berriz, prostituzioan aritzeagatik beragatik ez baizik aberastu izanak galdu duen andre madalen honekin ez du gupidarik izango eta jakingo dugu delako toreatzaile hori Wilde eta Gide bezalako gizona zela eta gainera (harrapa ezak hantatik!) seme bat izan zuela eta hari heziketa katolikoa eman nahi ziola: Eliza Ama Santuak manatzen duen bezala, katoliko edukazio bat eman nahi diot ene errailetako seme maiteari¹⁵¹.

Estatuak bere burua artxikatoliko izendatzen zuen garaian moral jator katolikoa minbera zezaketen kontakizun lotsa-eman-garri hauek soilik estilo literario bitxi bezain desmasiatu horri esker ziren argitaragarri, eta jakina, moral ortodoxoa bera errespetatuz andre madalen zahar-aberats buruarinari irri egi-nez.

Aldi berean zenbat erlijio dagoen azpian, zenbat Maria Madalena Arestiren obran!

[149] Alp. lib. 21-25 orr.

[150] Ikus Arestiren *literatur lanak* 7, 49-84 orr.

[151] Alp. lib. 25. or.

Haren sei ipuinak aztertu ondotik ondorio honetara heldu da Alvaro Rabelli:

*Batetik, estetika, gai eta idazkeragatik euskal ipuingintza modernoaren aitzindarizat har ditzakegu, bestetik aitzindariak ere badira Arestik ondorengo lanetan jorratuko zuen poetikarena, hau da poesia sozialarena. Bere trantsizioaren erakusgarriak izan litezke*¹⁵².

3.2.5. Txillardegi

50ko hamarkadaren bigarren zatian hasi zen artikulugintzan eta literaturgintzan eta arrakasta lortu zuen garai horretako bere bi eleberriekin, batez ere, lehenbiziko nobela Leturiaren egunkari ezkutua-rekin. Bi eleberriak dira interesgarrienak aztertzen dihardugun urte bitarterako, baina baditu euskara batuaren aurrerabiderako garran-tzi-zkoak gertatu ziren bi artikulua, eta M. Unamunoz eta A. Camusi buruz, budismoaz eta munduaren sorreraren teoriez eta idatzitako artikulua jakingarriak, eta baditu arrakasta gutxiago izan duten bi ipuin ere, kontakizunaren atal honetan aztertzea dagozkigunak.

Leturiaren egunkari ezkutua nobela eta "Orangutanen ugartea" ipuina urte berean argitaratu ziren¹⁵³. Hurrengo urtean bigarren ipuina "Piarres gaxoaren pasadizuak"¹⁵⁴, eta 1960an, *Peru Leartzako*.

3.2.5.1. "Orangutanen ugartea"

Kontakizun alegoriko-sinbolikoa da. Idazleak berak azaldu duen bezala: *kondairak dakarren ideia nagusia nabarmen xamar agertu arren, zeharbidez baizik ez du irakurleak mezu hori jasotzen*¹⁵⁵.

Kontaera lineala da, hirugarren pertsonan, erritmo bizikoa eta bi zati nagusitan banatua. Lehenbiziko zatiak, kontatzeko moduak eta kontagaiak berak, Txomin Agirrerren "Kresala"-ko "Kitolis" oroitarazten dute. Protagonistaren izena "Joanes" da "Garoan"-n bezala, baina kontakizunaren erritmoa oso desberdina da eta zer esanik ez

[152] Alp. lib. 31. or.

[153] In *Egan*, (5-6), 1957.

[154] In *Egan*, (3-4), 1958.

[155] Ikus Interneten: Euskararen Donostia-Donostiako euskal idazleak-Kosmodromo (testuak). http://www.euskaraz.net/donostia/idazleak/lib_uruak/gehi/0001302.htm (2009-12-30).

gaia: batean, Antiguako Amari arrantzara irteteen otoitzik ez egiteagatik gertatzen diren ezbeharrak eta heriotzak, eta honako honetan berriz, urruneko uharte madarikatu batera heltzea non zepa (metal meak urtzean gertatzen diren hondakinak) eta errautsezko zingira-hondartza nazkagarri bat dagoen eta bertan, ez gutxiago okaztagarri, gizaki itxurako orangutanak bizi diren edo gizaorangutanak. Lehenbiziko zatian marinel zahar batek kontatutako istorio ezin sinetsizko bat dirudi baina bigarreanean, kontatzen zaigu zientzialariez betetako ontzi bat nola doan delako gizaorangutanen uharte horretara aparatu eta tramankulu zientifikoz ongi horniturik, uharte horretako egia edo gezurra zientifikoki argitzera.

Hango bizilekuak kaleetan taxaturik zeuden: batzuetan Afrikako beltzen herri koskorak ziruditen eta besteetan New York-ekoak (gure munduan bezala). Halako egun batean orangutan buruzagi batek prediku aulki moduko batetik hitz egin zien gainerakoei, eta haren esanari jarraiki, elkar joka hasi ziren, labeak irekitzen, sua toki guztietan irazekitzen eta segak eta igitaiak eskuan, dena mozteko eta birrintzeko atera ziren, eta aldameneko herriko guztiak hiltzera joan (gure munduan bezala gerra garaian; noiz ez da gerrarik?). Gorritu egin zen lurra eta igitaiak kamustul

Barealdietan dorre handiak eraikitzen zituzten, gurean azpiegitura handiak bezala, eta borrokaldietan elkar hiltzen zuten, egun ere gertatzen den bezala:

Alako batean, orangutan aul bat asi zan itzegiten, eta orangutan aul guziak zituen entzule. Erri ura tajutu bear zela esan zuen, etzela ezer erre bear, etzela emerik lapurtu bear. Gorago jaikiko baziran orangutanak, zintzoago jokatu bear zutela. Orangutanen eskubideez mintzatu zitzairen ere, eta bere gaitasunaz. Eta orangutan sendoak arturik, gurutziltzatu egin zuten¹⁵⁶.

Erromatarrek Nazareteko Jesus bezala. Baina ez zen hirugarren egunean piztu!

Gizaki itxurako orangutan haiek aztertzen ziharduten jakintsuek gauza asko ulertu zituzten ziplo, eta beren buruen absurduari igarrita asi ziran alkar kolpatzen eta iltzen (id.). Batzuk uhartera jaitsi ziren eta

[156] In Egan, 1957 (5-6), 295 or.

orangutanek hil zituzten. Beste batzuek beren burua hil zuten, beste batzuek edanari eman zioten, eta gainerakoak uhartean zehar sakanbanatu ziren. Zientzialarien espedizio hartatik bakarra itzuli zen, eta hura herritarrek hil zuten.

Oraindik orain Markos Zapiainek ondu du saiakera bat *Txillardegi eta ziminoa* deritzana¹⁵⁷. Txillardegi gai horretan, hots, gizakiaren eta tximinoaren arteko muga lausoen salatari gisa aitzindari jotzen du, bere denborari aurreratua: *Hara Txillardegiren lehen narrazioa, B serieko film bikain horietako bat izan zitekeena, benetan iraultzailea, Jesukristo erdi orangutan txundigarri horrekin. Kontuan hartu, berbarako, Planet of the Apes filma (Ziminoen planeta) 1967koa dela, eta 1963koa Pierre Boule-ren La planète des singes nobela*¹⁵⁸. Peru Leartzako eleberrian ere egiteko garrantzizkoa jokatzen du tximinoak, Markos Zapiainen iritzian: *Erotzeko bidean aitzina, Peruk haurride sentitzen du ziminoa*¹⁵⁹.

Gure bizitzaren absurdoa, zentzurik eza, gure orangutantsun edo animaliatasuna adierazteko kontakizun alegorikoa da Orangutanen uhartea. Egilearen beraren hitzetan:

*Gizonaren aberetasuna (edo alimaletasuna, zehazkiago hitz egitekotan) gauza nabarmena dela, izkutatu ezina, gainditu ere ezinezko baldintza; eta gure gizatasuna, eta honi dagozkion giza-bertuteak, axal mehe-mehea baizik ez direla. Hots, gizona orangutanaren anaia bizkia eta hurbila baldin bada (.) gure hilezkortasunaren esperantzak, erokeria bihurtzen dira, eta orobat giza-leinuaren gailentasun famatu hori*¹⁶⁰.

3.2.5.2. "Piarres gaxoaren pasadizuak"

Kontakizun alegorikoa hau ere. Sakoneko gaia ez du hain transzendentala, baina ezta garrantzi txikikoa ere kontuan izanik 1958an puri-purian zegoela literatur euskara batuaren beharra eta batasun hori lehenbailehen egin beharra. "Jakin" filosofia eta kultur aldizkaria ateratzen hasi berriak ziren apaizgai eta fraideak, 1957ko udazkenean bilerak egiten hasi zirenean, besteak beste, trenkatu

[157] Susa, Zarautz, 2007.

[158] Aip. lib. 29. or.

[159] Aip. lib. 50. or.

[160] Interneten, gorago alpatua.

beharreko lehen arazoa horixe zuten: garbi ala mordollo idatzi behar zuten¹⁶¹. Bilbon aurreko urte amaieran egindako batzarraren ondotik (Txillardegik txosten garrantziko bat bidali zuen¹⁶²) 1959ko udaberrian Euskaltzaindiak euskal hitzak zein ziren erabaki zuen, eta erabaki hori oso polemikoa gertatu zen. Giro horretan kokatzen da kontakizun hau.

Azalean Piarres protagonista gaixorik dago, urteak daramatza eri eta azkenean oheratu beharrean da. Haren lagun bat hura senda zedin bertsoak egiten hasi zen, bertso hunkigarri-sentiberak, baina jakina, gaixoa gero eta okerrago zihoan (euskara gaixoari bertso hunkigarriak kantatuz ezin euskara sendatu). Beste lagun batentzat gaixoak hetika zuen, tuberkulosia, eta hura sendatzeko bazekien zer egin behar zen. Egin ere zuen Piarresek baina alferrik.

Baina euskara gaixoak etsaiak ere bazituen, eta haiek gaitzaren berri izan zutenean harekin jai zegoela esan zuten, ehorzketa dotorea prestatu eta bakean hil zedin uzteko gomendatzen zuten (zenbat Unamuno eta zenbat kanpoko horixe baino nahi ez zutenak!).

Beste lagun bat joan zitzaion, eta gaixoa bera ikusi gabe aldame-neko gelan izan zuen errebelazioa: hezueria zuen. Oso garbi zeukan. Gaizkiago jarri zen Piarres.

Sekulako istiluak sortzen ziren herri hartan: batzuk "hetikazale" eta besteak "hezuerizale", hots, batzuk "garbizale" eta besteak "mordoilozale", eta bazen bakea egin behar zela zioenik ere "Gozaiturri". Honek zioen: "*bide asko dira gure Piarres indartzeko, eta ez gaitzezen orren ertsiak izan gure iritzietan. Joera guziak borondate onez lanegin ezker, Piarres jasotzeko onak izango dira*"¹⁶³ (beste hainbat bezala, Nemesio Etxaniz joera horretakoa zen). Gaixoa gaixoagotzen ari zen.

Lau mediku jakintsu etorri ziren, aurreko guztiak jo eta hautsi zituzten, gaixoa zientziaren arabera sakon aztertu zuten eta laurak

[161] Ikus AZURMENDI, J.: "Hizkuntz ereduaren eztabaida (Jakinarrien bilerak)" in *Jakin*, (158), 2007, 77-120 orr.

[162] Ikus SUDUPE, P.: "Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan" in *Egan* (2), 1996, 85-86 orr.

[163] In *Egan*, (3-6), 1958, 163 or.

ondorio berera heldu ziren, eta sendabidean ere bat zetozenez, hura eman zioten eta sendatu zen gaixoa.

Hizkuntzalari jakintsuak behar zituen euskara gaixoak, ez borondate ona baino ez zutenak, bere egoera negargarritik atera eta bate-ratze bidean aurrera egingo bazuen.

3.2.6. Patxi Etxeberria

Euskal literaturan batez ere olerki bategatik da ezaguna, 1933an Oleri Egunean saritua izan zen "Bost lore" deritzanagatik, eta 50eko hamarkadan, R. Olabideren *Itun Zâr* eta *Berria* argitaratzeko pres-tatzeagatik eta haren euskararen defentsan aritzeagatik, teoriarik eta praktikan. Olerkien atalean, argibide biografiko gehixeago ematen ditugu. Hemen kontakizun bat iruzkintzera mugatuko gara.

3.2.6.1. Belko

Kondaira neorromantikoen eitekoa. Kontalari orojakileak Erro-man, inperioaren garaian, giroturiko gertakizun hau hariltzen du: Belko heroia gladiadoreen zaindaria euskalduna da: *Mutil bikaña. Yauzilari yayoa. Atxintxikari bizkorra. Gizaseme mardula. Ua berdindu zezake-nik ez zan. Ala ere, batetxo (batere) arrotzen ez zala norbaitek igarri zion* (id.) Erromatar handiki baten alabak begiz jo zuen. Emazteki hori aitaren isilean jondoni Pauloren hitzaldien entzule fina zen, baina ez zen deliberatzen hark eskatu bezala bataioa hartu eta kristau egitera. Heroi euskaldunak berriz, nahiz kristaua ez izan, berezkoa zuen lagun hurkoaganako maitasuna: *Zuri egitea nai zendukena, zerorrek besteri egin* (id.) eta euskal lurra, eta hizkuntza izugarri maite zituen eta erromatarrek jopu bihurtutako euskaldunak kristau bihurtzen lagun-tzea eta askatzea zituen xederik gorenak.

Ipuina aurrera, jondoni Paulok ezkontzen ditu Belkok Euskal Herrian lortutako diruz askatu dituen lau euskaldun esklabo, eta orduan honela diote ezkonberriek: *Agur, gure Aita on-ona. Engoitik, zu eus-kotarrentzat lenbiziko siniste-aldarrilari izan zerala eskubide osoz esan ahal izango degu...*(id.) Hortaz, San Paulo bera euskaldunon lehen kristautzaileetarik!

Belko ez zen Euskal Herrira itzuli euskaldun jopu ohi ezkonberriekin, izan ere:

Erromar gudamutilek euskotarren bat ekarri zezaketen. Alakoak pozteko, iri ontan norbait egoki zan; eta Belko'ren bizitza latza ez zan alperrik izango.

Bere bizitzako ametsik maiteenek sorrarazitako ipuina, inondik ere. Amets gauzatua da ipuina bera. Jainkoak oparo emandako dohainak bere herriko esklaboak askatzen eta kristautu zitezen laguntzen erabili zituen heroi miresgarriari eskainia.

Kontaketa asmoaren araberakoa, kontaera eta elkarrizketak tartekatuz. Garbizalekeriak hainbat oztupo jartzen dizkio ipuinaren ulermenari.

3.2.7. Andoni Arozena

36ko gerra aurrean olerkiak eta antzerki bakarrizketa batzuk argitaratu zituen. Arrazoi politikoengatik erbesteratu zen, eta Caracasen eman zituen berrogei urte inguru eta 1977an itzuli zen¹⁶⁴. Gabriel Arestiren ustetan idazle horixe izan zen beraren tintazko bataiatzailea Caracaseko *Eusko Gaztedi* aldizkarian¹⁶⁵.

1957an *Euzko-Gogoa*-n "Aralar'ko artzaia"¹⁶⁶ argitaratu zuen eta *Egan*-en 1960an "Ba'noa" ipuina¹⁶⁷. Lehenbizikoan esanahi politikoa nagusitzen da, eta bigarrengoak emigrazioaren gaia lantzen du. Gatozen azken honetara.

3.2.7.1. Ba'noa

Amaieragatik ez balitz, oso ipuin tradizionala da. Bi zatitan partitua eta narrazioaren denborak Gabon gaua hartzen du nagusiki. Lehenbiziko zatian euskal familia ongi bizi bat irudikatzen da (neska-meduna), tradizionala, kristau fededuna, zoriontsu izateko Caracasera joan den semearen itzulera nahi lukeena. Gabon gaua da, eta amari auzoan "Ator, ator mutil, etxera..." entzutean, semea etxean izateko gogoa goritzen zaio. Senarra hotzagoa da...

[164] Ikus "Literaturaren zubitegia"-n: "Antonio Arozena Gomendio (1907-1989)" <http://zubitegia.armiarma.com/aipa/ona/00337.htm> (2009-12-30); edo ONAINDIA, S.: *Euskal literatura VI*, Etor, Donostia, 1990.

[165] Ikus AZURMENDI, Joxe: "Arestiren tintazko bataioaz" in *Jakin* 62, 1991, 129-142 orr.

[166] 1957, (7-8).

[167] 1960ko azken alean.

Bigarren zatian, Caracasen dagoen semea da protagonista eta hari ere Gabon egunean Euskal Herrira itzultzeko gogo sortzen zaio. Ez da ageri zergatik joan den, baina eragozpen politikorik ere ez da aipatzen (zentsuragatik segur aski).

Handik hiru hilabetera etxean da semea. Eta ipuinaren amaieran hortxe dago punturik deigarriena: mutil itzulberriari: *kezka baten mamu biurria dabilkio inguruan: –Orain datorren Iñaki au lengoa bera ote? Itsasoz bestaldeko bizierak ez ote du aldatu?*

Ipuin premonitorioa: Andoni Arozenak ez zuen Caracasetik itzulirik Euskal Herrian etsi, eta hara itzulirik han hil zen.

Bibliografia

- AGIRRE, D.: *Kresala*, Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 4. edizioa, 1967.
- AGIRRE, J.: *Hitza hitz (Txillardegirekin solasean)*, Elkar, Donostia, 1996.
- AKESOLO, L. eta ONAINDIA, S.: "Estonbaren omenez", in *Zer*, (azaroa), 1982.
- ALDEKOA, I.: "Nobela generoaren *abusua*" in *Berria*, 2007-07-18.
- ALDEKOA, I.: "Txillardegi: *Leturiaren egunkari ezkutua*" in *Euskera*-LII, (2), 2007.
- AMETZAGA, B.: *Platero ta biok*, Florensa & Lafon, Montevideo, 1953.
- ANABITARTE, A.: *Poli*, Itxaropena, Zarautz, 1958.
- APALATEGI, Ur: "Antton eta Leturia (edo literaturtasunarekin kuku-gordeka denbora historikoaren oihanean)" in *Euskera*, LII, 2007.
- ARBELBIDE, X.: *Marie Jeanne Minaberry (1926)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1998.
- ARETI, G.: *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986.
- ARETI, G.: *Arestiren literatur lanak 7*, Susa, Zarautz, 1986.
- ARETI, G.: *Ipuinak*, X. Monasterioren arg., Ikeder, Bilbo, 2007.
- ARIZTIA, M.: *Amattoren uzta (La moisson de grand'mère)*, Elkar, 1982, 4. or.
- AROZENA, A.: "Aralar'ko artzala" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1957.
- AROZENA, A.: "Ba'noa" in *Egan*, (12), 1960.
- ARRIZABALAGA, N.: "Txillardegi nobelagile" in *Jakin* (114), 1999.
- ATXAGA, M.: *Euskal emakume idazleak (1908-1936)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1997.
- AZURMENDI, J.: "Jainkoaren billa" in *Jakin* (5), 1965.

- AZURMENDI, J.: *Mirande eta kristautasuna*, Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1978.
- AZURMENDI, J.: "Izatearen sustraiak" in *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDEren pentsamenduan*, Susa, Zarautz, 1989.
- AZURMENDI, J.: "Arestiren tintazko bataioaz" in *Jakin* (62), 1991.
- AZURMENDI, J.: "Kierkegaard-en "egunkari ezkutua"" in *Txillardegi lagun-giroan*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, 2000.
- AZURMENDI, J.: "Hizkuntz ereduaren eztabaida (Jakinlarien bilerak)" in *Jakin*, (158), 2007, 77-120 orr.
- AZURMENDI, M.: "Txoria" in *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987.
- BERASALUZE, S. *Pipo, konejutxu artoa. Mini, konejutxu argia*, Arantzazu, u.g., 1957.
- BASTARRIKA, I.: "Txillardegi jaunari" in *Yakin* (5), 1959.
- BIGURI, K., LAKARRA, J. eta URGELL, B.: *Euskal baladak: antologia eta azterketa*, 2. liburukia, Hordago, Donostia, 1983.
- BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A. 1. argitalpena, Arantzazu, 1959.
- BORDA, I.: "Oraindik ere Haur besoetakoa-z" in *Hegats*, (12), 2004"
- BUSTINTZA, E. *Mañarikua*: "Eriotzaren sagarra" in *Gernika*, 14, 1951.
- BUSTITZA, E. *Mañarikua*: "Eiztaría ta deabrua" in *Gernika*, 15, 1951.
- CALLEJA, Seve: *Haur literatura euskaraz*, Labayru, Bilbao, 1994.
- CAMINO, I.: "Arranegi" in *Argia*, 1982-12-26.
- CASENAVE, J.: "Leturiaren egunkari ezkutua(1957): haustura bat euskal narratiban?" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- CHEVALIER, Jean eta GHEERBRANT, Alain: *Diccionario de los símbolos*, Edit. Herder, Barcelona, 1991.
- CILLERO, J.: "Basque Detectives: Alive and Kicking" in *Center for Basque Studies Newsletter*, (62), Fall, 2000.
- CILLERO, J.: "Amabost egun Urgain'en (1955) eta eleberrigintza poliziakoa-ren hastapenak" in *Euskera-LII*, (2), 2007, 611 orr.
- C.E Kattalin ezizenez: "Kattalinen gogoetak" in *Herria*, 1955-05-26.
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Donibane Garaziko laminak" in *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr..
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Eiharaberriko zubi zaharra" in *Gure Herria*, 1958, 375-378 orr.
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Ezterenzubiko arima herratia " eta "Astoa eta zerría" in *Gure Herria*, 1959. 78-80 orr.
- DUNY-PÉTRÉ, P.: *Xirula mirula*, Eusko press, 1996.

- EGIA, G.: *Agustin Anabitarte (1891-1981)*, Bidegileak, Eusko Jaurilaritza, Gasteiz, 2006.
- EIZAGIRRE, J.: *Ekaitzpean*, Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires, 1948.
- ENBEITA, K.: "Ipuin-barreka" in *Yakin*, (10), 1959.
- ERKIAGA, E.: *Arranegi*, Itxaropena, Zarautz, 1958.
- ERKIAGA, E.: *Araibar Zalduna*, saritua. Euskaltzaindiaren Domingo Agirre eleberreri saria, in *Euskera*, (4), 1959.
- ERKIAGA, E.: "Zein ote zan...zera?" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1959.
- ERKIAGA, E.: *Araibar zalduna*, Itxaropena, Zarautz, 1962.
- ERKIAGA, E.: *Arranegi*, I. Sarrugarteren arg., Labayru, Bilbao, 1993.
- ERKIAGA, E.: *Berbalauaren kulunkan (prosa-lanak) I eta II*, A. Urrutiaren arg., Labayru, Bilbao, 2002.
- ESTONBA, J.M.: *Izartxo*, Itxaropena, Zarautz, 1959.
- ESTONBA, J.M.: *Enciclopedia General Ilustrada. Literatura IV*, Auñamendi, Donostia, 1974.
- ETCHEPARE, J.: "Itsas hegiz-hegi edo Teatro solas eta bertze" in *Herria*, 1959-04-23.
- ETCHEPARE, J.: *Mendekoste gereziak*, Inazio Mujika Iraolaren arg., Erein, 1991.
- ETCHEPARE, J.: *Iturraldea*, P. Ainziarten arg., Erroteta & Hiru Hego, EU, 2009.
- ETXAIDE, J.: *Purra-purra*, Itxaropena, Zarautz, 1953.
- ETXAIDE, J.: *Joanak-joan*, Itxaropena, Zarautz, 1955. Bigarren argitalpena, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1980.
- ETXAIDE, J. Uarrain: "Euskal eresi zaarrak" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956
- ETXAIDE, J. Uarrain: "Euskal eresi zaarrak. larraipena" in *Euzko-Gogoa*, (9-10), 1956.
- ETXAIDE, J.: *Pernando plaentziatarra*, Itxaropena, Zarautz, 1957.
- ETXAIDE, J.: *Itxasoa laño dago*, Kuliska sorta 29-30, Itxaropena, Zarautz, 1959.
- ETXAIDE, J.: *Etxaun'en bertsoak gipuzkeraz (Jon Mirandereren lankidetasunez)*, Itxaropena, Zarautz, 1969, 12-13 orr.
- ETXANIZ ERLE, X.: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997.
- ETXANIZ, N.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in "Euzko-Gogoa" (5-6), 1957.
- ETXANIZ, N.: "Lurrak min du" in *Zeruko Argia*, 1966-04-24.
- GARATE, G.: *Atzerriko eta Euskal Herriko Polizia Eleberria*, Elkarlanean, Donostia, 2000

- FORSTER, E.M.: *Aspectos de la novela*, Debate, Madrid, 1995.
- GANDIAGA, B.: *Bitoriano Gandiaga*, Elorri, Arantzazu argitaldaria, 2. edizioa, 1989.
- GARMENDIA, E.: "Jon Etxaide: garai ilunetan idazle" in *Zeruko Argia* (827), 1979ko apirila.
- GARMENDIA, J. *Zeleta*: "Etxaideren Fernando Plaentxiarra", in *Euzko-Gogoa*, (11-12), 1956.
- GARMENDIA, J. *Zeleta*: "Idazle gizatxarra ta..." in *Euzko-Gogoa*, (3-4), 1957.
- GARZIA, J.: "Lafontaine euskaraz: alegia, ez duzula iturri beretik ere birritan ur bera edanen" in *Senez*, (20), 1998.
- GARZIA, J.: *Hamlet: Danimarkako printzea*, Ibaizabal, Bilbo, 2002.
- GAZTAÑAZPI, I.: "Krisi ezkutukoaren egunkari agerikoa" in *Berria*, 2007-07-19.
- IBINAGABEITIA, A.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in *Euzko-Gogoa* (5-6), 1957.
- INTXAUSTI, J. "Antonio Sorarrainen biografia laburra" in *Euskal Herriko lanbide-heziketa*, Langintza eskola, Zarautz, 1995.
- INTXAUSTI, J. eta UNZURRUNZAGA, I.: *Gure Herriko frantziskotarrak*, Arantzazu, Oñati, 2002.
- IRATCHET, Jean Pierre: *Antton*, P. Urkizuren edizioa, Etor, Donostia, 1990.
- IRAZUSTA, Jon Andoni: *Joañixio*, G. Garateren edizioa, Klasikoak 46, Sendoa, Donostia, 1991.
- IRIGARAI, A.: "Sarrera" in LOIDI, J. A.: *Amabost egun Urgain'en*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- IRIGARAI, A.: *Euskalerriko ipuiñak*, (*Cuentos populares vascos*), Itxaropena, Zarautz, 1957.
- ITURRALDE, J.M.: *Jon Andoni Irazusta (1884-1952)*, Bidegileak 30. sorta, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 2003.
- ITURRIA, J., BERSALUZE, S. eta UNZURRUNZAGA, I. *Itunbe ezinez: Bide izkutua*, Kuliska sorta 15-16, Itxaropena, Zarautz, 1956.
- ITURRIAGA, Agustin.: *Erbia eta igelak* in *Ipuiak* Auspoa, (71-72), 1967.
- JAKA-KORTAJARENA, Tx.: *Eleberria*, in *Euzko-Gogoa*, (5-12), 1955.
- JAUREGI, L. *Jautarkol: Ipuiak*, A. Irigarainen arg., Kuliska sorta 4.a, Itxaropena, Zarautz, 2. argitalpena, 1953.
- KORTAZAR, J.: *Eusebio Erkiaga*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, 1997.
- KORTAZAR, J.: *Euskal literatura XX. mendean*, Prames, Zaragoza, 2000.
- KALTZAKORTA, X.: *Errose Bustintza (1899-1953)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1999.
- LABAIEN, A.M. *Aspaldiko*: "Purra-purra!" in *Euzko-Gogoa* (3-4), 1954.

- LAFITTE, P. Petri MARKA: *La Légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre: Santcho Azkarra*, "Herria", Bayonne, 1954.
- LAFITTE, P.: "Liburu berri (J. Etxalderen Joanak-Joan)" in *Herria*, 1955-10-13.
- LAFITTE, P.: *Euskal literaturaz*, Patri Urkizuren arg., Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990.
- LARZABAL, P. *Kostatarra*: "Beñaten gogoetak" in *Gure Herria*, 1957, 178-183 orr.
- LARZABAL, P. (sinadura gabea. Segur aski P. Larzabalena): "LIBURU BERRI: Leturiaren egunkari ezkutua" in *Herria*, 1960-06-09.
- LEKUONA, M.: "Kattalin'en gogoetak. P. Arradoi", in *Egan* (1), 1956.
- LEKUONA, M.: "Euskalerriko ipuiñak" in *Egan*, (5-6), 1957.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Igelak errege galdeka" in *Gure Herria*, 1958, 173-174 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Azeri zaharra" in *Gure Herria*, 1960, 122-123 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Aita chaharra eta lau semeak" in *Gure Herria*, 1960, 255-256 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Artzalna eta itsasoa" in *Gure Herria*, 1960, 281-282 orr.
- LHANDE, P.: "Le barde Etchahoun" in *Gure Herria*, 1923, 420-430 orr.; 492-496 orr.; eta 534-542 orr.
- LOIDI, J. A.: *Amabost egun Urgain'en*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- LOIDI, J.A.: *Amabost egun Urgainen*, Erein, Donostia, 9. argitalpena, 1993.
- MARIN, J.: *Buda o la negación del mundo*, Colección Austral, Ed. Espasa-Calpe, 1954.
- MENDIGUREN BEREZIARTUA, X.: *Euskal itzulpenaren historia laburra*, Elkar, Donostia, 1995.
- MIELGO, R.: *Eusebio Erkiagaren gerraosteko elaberrigintza (1958-1964)*, Labayru, Bilbo, 1995.
- MINABERRY, M.: "Hiru adichkideak" in *Gure Herria*, (7), 1958, 57-58 orr.
- MINABERRY, M. *Dena den*: "Choria eta sugea, eta Lupien bisita", in *Gure Herria*, 1958, 347-350 orr.
- MINABERRY, M.: *Mari Gorri*, Gure Herria edizioak, 1961.
- MINABERRY, M.: *Itchulingo anderea*, Goiztiri, 1963.
- MIRANDE, J.: *Haur besoetakoa*, G. Arestiren arg., Kriselu-Lur, Donostia, 1970.
- MIRANDE, J.: *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Tx. Peillenen arg., Gero, Bilbo, 1976.

- MIRANDE, J.: *Gauaz parke batean (ipuin izugarriak)*, P. Urkizuren arg., Elkar, Donostia, 1984.
- MITXELENA, K.: "Arranegi" in *Egan*, (1-2), 1958,
- MITXELENA, K.: "Gabriel Aresti eta *Egan*" in *Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979, 12-16 orr., edo *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986.
- MITXELENA, K.: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2. argitalpena, 1988.
- MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988.
- NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Baiona, 1955.
- NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Elkarlanean, Donostia, 1999.
- ONAINDIA, S.: *Euskal literatura VI*, Etor, Donostia, 1990.
- ORIXE: "Peru Leartza'ko" in *Yakin*, I gehigarria, (5-6), 1960.
- OTEGI, Karlos: *Pertsonaia euskal nobelagintzan*, Gero, Bilbao, 1976.
- OTEGI, K.: "Leturiaren uda ezkutua" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- PEILLEN, Tx. Andoze'ko Txomin: "Pinnokio eta aizea" in *Euzko-Gogoa*, (9-10), 1956.
- PEILLEN, Tx.: "Jondone Denuxi" in *Egan*, (1-4), 1959.
- PEILLEN, Tx.: "Philemon ta Bauzis", in *Egan*, (5-6), 1959.
- PEILLEN, Tx.: "Maha Bharata'ko ipuin bat" in *Egan*, (1-2), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Kalaa gaineko aizea" in *Egan*, (3-6), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Beltzen Erriak" in *Egan*, (3-6), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in *Elgar*, 1958 urria, 100. alea.
- PEILLEN, Tx.: *Aldjezairia askatuta*, Hordago-Lur, Donostia, 1982.
- PEILLEN, Tx.: *Allande Elixagarai ligiarraren ixtorioak (parre ipuinak)*, Aramburu editorea, Donostia, 1985.
- PEILLEN, Tx.: *Paristar euskaldun bat (Mi...neu)*, Kriselu, Antropologiaren euskal bilduma, Donostia, 1987,
- PEILLEN, Tx.: "Euskaldun maiteok, agur!" in *Euskera XXXIV* (2), 2. aldia, 1989.
- PEILLEN, Tx.: "Jon Miranderen ordenua bere lekuan" in *Jakin* (106), 1998.
- PERURENA, P.: "Txantxangorria: kristau herri melenga honen sinbolo garbia" in *Porrot 4/Kontra*, (otsaila), 1990.
- RABELLI, A.: *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*, Labayru-BBK, Bilbao, 2005.
- RETOLAZA, I.: "Leturiaren egunkari ezkutua: gizon eta emakume irudiak" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- ROJO, J.: *Jon Etxaide eta nobela historikoa: nobela genero honen emaitzak*

- eta mugak, 50eko hamarkadako euskal idazle baten literatur ibilbidean. EHUko Gasteizko Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak sailean aurkeztua 2004an. Tesi zuzendaria: J. Kortazar. Argitaragabea.
- ROJO, Javier: "Yon Etxaideren eleberri historikoak: Alos-torra (1950) eta Joanak-Joan (1955)" in *Euskera* LII, 2007, 2.
- SALABERRI, P.: *Jose Mari Satrustegi (1930-2003)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, 2004.
- SAN MARTIN, J.: "Eritzi baten eritzia" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1957.
- SAN MARTIN, J.: *Zirikadak (ipuin barregarri-dun liburua)*, Itxaropena, Zarautz, 1960.
- SAN MARTIN, J.: "Nobelarietako oiñarri batzuek" in *Jakin*, (17), 1964.
- SAN MARTIN, J.: *Augustin Anabitarteren idaz lanak*, Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1986.
- SARASOLA, I.: *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza*, Kriselu, Donostia, 1975.
- SARASOLA, I.: "Gabriel Aresti ipuinlari" in ARESTI, G.: *Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Esneketaria" in *Egan*, (1-4), 1959, 31-34 orr.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Axei belarri-motza" in *Egan* (1-2), 1960.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Ipuin miresgarrien mezu ezkutua" in *Hizpide*, in *Behinola*, (azaroa), 2002.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Ligiko zubia" (<http://www.galtzagorri.org/behinola/dokume-ntuak/075.pdf>) (2009-12-30).
- SORRARAIN, A.: "Arturo Kanpionen Itzaltzuko koblarria" in *Elezarrak. Arraunta Amets*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- SORRARAIN, A.: *Santa Maria Goretti: bere bizitza*, Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1951.
- SORRARAIN, A.: *Lili txuria odoletan*, Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1955.
- SORRARAIN, A.: "Lili zuria" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956.
- SORRARAIN, A.: "Urzain, Zillarrezko Azeria" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1958.
- SUDUPE, P.: "Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan" in *Egan* (2), 1996.
- TOLEDO, A.M.: *Domingo Agirre: euskal eleberraren sorrera*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1989.
- TOLEDO, Ana: "EUSKAL ELEBERRIA (1914-1945): dardararen epizentritik urrun" in *Oihenart* 14, 1997.
- TXILLARDEGI: "Unamuno eragille" in *Egan*, (3-4), 1957.
- TXILLARDEGI: "Orangutanen ugartea" in *Egan*, (5-6), 1957.

- TXILLARDEGI: *Leturiaren egunkari ezkutua*, Itzaropena, Zarautz, 1957.
- TXILLARDEGI: "Piarres gaxoaren pasadizuak" in *Egan*, (3-6), 1958.
- TXILLARDEGI: *Peru Leartzako*, Itzaropena, Zarautz, 1960.
- TXILLARDEGI: "Gogaide ez, baiña bai adiskide (Orixe jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera)" in *Jakin*, (14), 1961.
- TXILLARDEGI: "Etxepare II da", *Tierra Vasca*, (urtarrila), Buenos Aires, 1962.
- TXILLARDEGI: *Leturiaren egunkari ezkutua*, Elkar, Donostia, 2. edizioa, 1983.
- TXILLARDEGI: *Peru Leartzako*, Elkar, Donostia, 2. edizioa, 1983.
- TXILLARDEGI: *Kosmodromoa (Ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984.
- TXILLARDEGI: *Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla, 1994.
- TXILLARDEGI: "Buda" in *Larrun* 113 in *Argia* (2104). 2007-09-30.
- URRETA, M.A.: Jose Luis Muñozerro-ren *Lartaun eguzki-semea*, Kuliska sorta 39-40, Itzaropena, Zarautz, 1960.
- VILLASANTE, L.: "Leturia-ren Egunkari Ezkutua" in *Egan* (5-6), 1957.
- VILLASANTE, L.: "Munduaren egokitasuna" I in *Egan*, (1-2), 1958,
- VILLASANTE, L.: "Munduaren egokitasuna" II in *Egan* (3-6), 1958.
- VILLASANTE, L.: NARBAITZ, P. *Arradoy: Kataliñen gogoetak (Aita Luis Villasanten frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak)*, Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 2. edizioa, 1966.
- XARRITON, P.: "Pierre Duny-Pétré" in *Euskera*, L, (2), 2005.
- XARRITON, P.: *Pierre Narbaitz (1910-1984)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, 2001.
- ZABALA, J. L.: "Txillardegia Leturiaren sorlekura Itzuli da (eta 3)" in *Berria* 2006-10-29.
- ZAITEGI, J.: "Kattalinen gogoetak (P. Arradoy)" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1956.
- ZAITEGI, J.: "Leturiaren egunkari ezkutua. Megua" in *Euzko-Gogoa* (7-8), 1956.
- ZAITEGI, J.: *Jokin Zaitegiri egindako gutunak I (1932-1955)*, P. Iztueta eta J. Diazen arg., Utriusque Vasconiae, Donostia, 2007.
- ZAMALLOA, Beñat: "Euskal eleberrigintzako lehen detektibea" in *Berria*, 2007-07-17.
- ZAPIAIN, M.: *Txillardegia eta ziminoa*, Susa, Zarautz, 2007.
- ZELAIETA, A.: *Gabriel Aresti. Biografia*. Susa, Zarautz, 2000.